

DEJINY

1/2025

ISSN 1337-0707

Dejiny 1/2025 – internetový časopis Inštitútu histórie FF PU v Prešove
<http://dejiny.unipo.sk/Blog Posts/dejiny-12025.html>

Dejiny 1/2025 – e-Journal of Institute of History, Faculty of Arts, University of Prešov
in Prešov, <http://dejiny.unipo.sk/Blog Posts/dejiny-12025.html>

Fotografia na obálke: akad. mal. Daniela Krajčová: Šťastný deň kúzelníka

Redakčná rada / Editorial Board:

prof. PhDr. Peter Švorc, CSc., predseda/chairman (Prešovská univerzita, Prešov)
doc. PaedDr. Patrik Derfiňák, PhD. (Prešovská univerzita, Prešov)
PhDr. Ján Džujko, PhD. (Prešovská univerzita, Prešov)
doc. PhDr. Vladimír Gonč, DrSc. (Masarykova univerzita, Brno)
PhDr. Ivan Halász, PhD. (Maďarská akadémia vied, Budapešť)
doc. PhDr. Ľubica Harbuľová, CSc. (Prešovská univerzita, Prešov)
prof. PhDr. Roman Holec, DrSc. (Univerzita Komenského, Bratislava)
doc. PhDr. Nadežda Jurčišinová, PhD. (Prešovská univerzita, Prešov)
PhDr. Zuzana Kollárová, PhD. (MV SR, Štátny archív Levoča, pobočka Poprad)
doc. PhDr. Peter Kovaľ, PhD. (Prešovská univerzita, Prešov)
doc. Igor Lichtej, CSc. (Užhorodská národná univerzita, Užhorod)
prof. PaedDr. Martin Pekár, PhD. (Univerzita P. J. Šafárika, Košice)
Dr. h. c. Prof. Dr. Karl Schwarz (Universität Wien)
Dr. hab. Krzysztof Strykowski (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Poznań)
prof. PaedDr. Štefan Šutaj, DrSc. (Univerzita P. J. Šafárika, Košice)
prof. Dr. Waclaw Wierzbieniec (Uniwersytet Rzeszów)

Redakcia / Editors:

doc. PhDr. Nadežda Jurčišinová, PhD. (zodpovedná redaktorka/liable editor)
PhDr. Ján Džujko, PhD., doc. PhDr. Peter Kovaľ, PhD., Mgr. Maroš Melichárek, PhD.

Recenzenti čísla:

Doc. PhDr. Monika Bizoňová, PhD., doc. PhDr. Marcela Domenová, PhD.,
Doc. PhDr. Nadežda Jurčišinová, PhD., doc. PhDr. Peter Kovaľ, PhD.,
PhDr. Lucia Šteflová, PhD., Prof. PhDr. Peter Švorc, CSc.

Jazykové korektúry: Mgr. Jozef Jurčišin

Preklady resumé: Mgr. Maroš Melichárek, PhD.

- © Vydáva Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity
s vydavateľstvom UNIVERSUM-EU, spol. s r. o., (www.universum-eu.sk)
a Historickou spoločnosťou kráľovského mesta Prešov
- © Issued by Institute of History, Faculty of Arts, University of Prešov in Prešov
with publishing house UNIVERSUM-EU, spol. s r. o., (www.universum-eu.sk)
and Historical society of royal town Prešov

Prešov 2025
ISSN 1337-0707

Obsah

<i>Nadežda JURČIŠINOVÁ</i>	7
Slovo na úvod / Foreword	
ŠTÚDIE / SCIENTIFIC ARTICLES	
<i>Erik KONCZ</i>	10
Prvé manželstvo grófa Pavla (II.) Balassu a grófký Kataríny Zichyovej 1721 – 1729 a jeho odraz v korešpondencii / <i>The First Marriage of Count Pál (II.) Balassa and Countess Katarína Zichy, 1721–1729, and Its Reflection in Correspondence</i>	
<i>Patrik DERFIŇÁK</i>	32
Šariš vo voľbách do uhorského snemu v roku 1905 / <i>Šariš in the 1905 Hungarian Parliamentary Elections</i>	
<i>David HUBENÝ</i>	47
Klientelismus a presstituce v podkarpatorskej energetike medzi vojnami / <i>Clientelism and Pressitution in the Subcarpathian Ruthenian Energy Sector Between the Wars</i>	
ĽUDIA A DOBA	
Red. Plaketa Slovenskej historickej spoločnosti pri Slovenskej akadémii vied / Ed. <i>Plaque of the Slovak Historical Society at the Slovak Academy of Sciences</i>	58
<i>Roman HOLEC</i>	60
Laudatio Prof. PhDr. Petrovi Švorcovi, CSc. Cena SHS za najlepšiu vedeckú prácu za rok 2023 Prof. Petrovi Švorcovi / <i>Laudatio for Prof. PhDr. Peter Švorc, CSc. – SHS Award for the Best Scholarly Work of 2023 to Prof. Peter Švorc</i>	
PREDSTAVUJEME / WE INTRODUCE	
<i>Andrea SIVANIČOVÁ</i>	64
Storočná Prešovská knižnica 1925 – 2025 / <i>The Centenary of the Prešov Library, 1925–2025</i>	
PRIPOMÍNANIE	
<i>Nadežda JURČIŠINOVÁ</i>	74
230. výročie narodenia Pavla Jozefa Šafárika (13. 5. 1795 – 26. 6. 1861) / <i>230th Anniversary of the Birth of Pavol Jozef Šafárik (13 May 1795 – 26 June 1861)</i>	
<i>Patrik DERFIŇÁK</i>	79
Pred 200 rokmi sa narodil Jozef Ürményi / <i>The 200th Anniversary of the Birth of Jozef Ürményi</i>	
<i>Patrik DERFIŇÁK</i>	85
Pred 150 rokmi zomrel barón Gabriel Prónay / <i>The 150th Anniversary of the Death of Baron Gabriel Prónay</i>	

Nadežda JURČIŠINOVÁ	91
Pred 145 rokmi sa narodil Milan Rastislav Štefánik / <i>The 145th Anniversary of the Birth of Milan Rastislav Štefánik</i>	
Peter KOVAL'	101
Vladimír Jukl – Sto rokov od narodenia „generála tajnej cirkvi“/ <i>Vladimír Jukl – One Hundred Years Since the Birth of the “General of the Underground Church”</i>	
Peter KOVAL'	103
Koniec 2. svetovej vojny na Slovensku a Košický vládny program – 80 rokov od jeho prijatia / <i>The End of the Second World War in Slovakia and the Košice Government Program – 80 Years Since Its Adoption</i>	
Klaudia SOKOLOVÁ	106
70. výročie narodenia slovenskej literátky a zakladateľky ženského vzdelávania Eleny Maróthy-Šoltésovej / <i>The 70th Anniversary of the Birth of Slovak Writer and Pioneer of Women's Education Elena Maróthy-Šoltésová</i>	

ENCYKLOPÉDIA DEJÍN

Ján DŽUJKO	110
Naša Magura (1922 – 1924) / <i>Our Magura (1922–1924)</i>	

ANOTÁCIE A RECENZIE

Mariana ČENTÉŠOVÁ	114
DOMENOVÁ, Marcela. <i>Vojnu treba začať tak, aby sa zdalo, že sa neusiluje o nič iné než o mier</i> (Bellum ita suscipiatur, ut nihil aliud nisi pax quasita videatur): katalóg výstavy. Prešov: Štátna vedecká knižnica v Prešove, 2024. 82, [1] s. ISBN 978-80-89614-95-0.	
Patrik DERFIŇÁK	115
Moje mesto. Zost. Eugen Gindl – Ján Púček. Bratislava: Marenčin PT, 2024. 336 s. ISBN 978-80-569-1249-2.	
Jana. FERENCOVÁ	117
PALOVIC, Zuzana – BEREĎHÁZYOVÁ, Gabriela. <i>Slovenskí vysťahovalci: História slovenského vysťahovalectva</i> . Bratislava: Global Slovakia, 2024. 383 s. ISBN 978-80-974696-0-3.	
Patrik DERFIŇÁK	119
YALOM, Marilyn. <i>Prsia naprieč dejinami</i> . Bratislava: MAMAŠ, 2024. 384 s. ISBN 978-80-8268-142-3.	

KRONIKA

Andrea FERENCOVÁ	122
„Obdobie reformácie a rekatolizácie v prameňoch“. Medzinárodná vedecká konferencia. Prešov, 4. – 5. december 2024 / <i>“The Reformation and Recatholicization in Sources.” International Scientific Conference. Prešov, 4–5 December 2024</i>	

<i>Andrea FERENCOVÁ</i>	124
Epidémie v Uhorsku v 16. – 19. storočí. Medzinárodná vedecká konferencia. Prešov, 10. – 11. december 2024 / <i>Epidemics in Hungary in the 16th–19th Centu-</i> <i>ries. International Scientific Conference. Prešov, 10–11 December 2024</i>	
<i>Ján DŽUJKO</i>	126
21. Študentská vedecko-umelecká konferencia FF PU v Prešove. Prešov, 10. apríl 2025 / <i>21st Student Scientific-Artistic Conference, Faculty of Arts, Univer-</i> <i>sity of Prešov. Prešov, 10 April 2025</i>	
<i>Mária DUDOVÁ-BAŠISTOVÁ</i>	127
Čestný doktorát PU prevzal historik Dienes Dénes. Prešov, 5. máj 2025 / <i>Ho-</i> <i>norary Doctorate of the University of Prešov Awarded to Historian Dienes Dé-</i> <i>nes. Prešov, 5 May 2025</i>	
<i>Martina LONCOVÁ</i>	130
Vojna v regióne, región vo vojne. Odborný seminár venovaný 80. výročiu ukončenia druhej svetovej vojny. Humenné, 6. máj 2025 / <i>War in the Region,</i> <i>Region in War. Expert Seminar on the 80th Anniversary of the End of the Second</i> <i>World War. Humenné, 6 May 2025</i>	
Predstavujeme maliarku: Akademická maliarka Daniela Krajčová / <i>About the Artist: Academic Painter Daniela Krajčová</i>	132
O AUTOROCH / A WORD AUTHORS	134

Slovo na úvod

Vážené čitateľky, vážení čitatelia!

Všetko už bolo povedané ústami historikov (a teraz myslím na všetky druhy tejto široko rozvetvenej spoločenskovednej disciplíny). S takýmto tvrdením sa stretávame vo verejnosti – zvlášť laickej – veľmi často. Okrem iného signalizuje, že ľudia majú radi stabilitu, žiadne zmeny, žiadne obraty, ktoré by vyvracali doterajší stav poznania. Aj našich dejín, histórie činov nás, ale hlavne našich predkov.

V predchádzajúcom (a nielen v tomto...) období sa objavil celý rad podnetov, dokumentujúcich, že „všetko ešte nie“ a zrejme ani nikdy nebude odpoveď v štýle „všetko už áno“.

Napríklad, začnem z ďalekého sveta. Priam nepochopiteľne v súčasných očiach našincov pôsobí odhalenie z neolitu. V jaskyni El Mirador na severe Španielska našli asi päť tisíc pozostatkov ľudských kostí. Článok expertov v časopise *Scientific Reports* popisuje, že na mnohých z nich – podľa výsledkov z uplatnenia rôznych metód bádania – vidieť stopy kanibalizmu. Bol súčasťou zorganizovaného aktu skupinového násillia, tzv. vojnového kanibalizmu. Na kostiach boli stopy po opracovaní, po rezaní. Aké „pekné“ svedectvo tom, že človek je korunou tvorstva.

Skryté dejiny vyplávajú na povrch archeologicky, ktorých tím skúma „podvodné“ poklady. Nejde o žiadne podvody, ale o ich prácu na dne Dunaja a Jadranského mora. Nejde ani o to čo objavajú, ale o to, že vôbec majú príležitosť rozvojom technických vymožeností niečo také konať. Ide navyše o zaujímavú aktivitu – kurz pre nadšencov morského života Náморnej archeologickej spoločnosti, teda príklad typu „všetko je možné“.

Alebo keď sa časy menia. A ako! Bolo možné napísať v roku 1987, že v československej Štátnej bezpečnosti slúžilo koncom uvedeného roka celkom 12 502 osôb, pričom v celom Zbore národnej bezpečnosti bolo 56 979 príslušníkov? Vtedy nie, ale teraz áno. Historik Prokop Tomek z Vojenského historického ústavu v Prahe s týmito faktami narába, ba dokonca napísal sprievodcu pod názvom *Estebáckou Prahou* a v Prahe je aj múzeum (presne sa volá Múzeum komunizmu) približne s touto problematikou. A čo sa stane s interpretáciou našej nedávnej minulosti, keď otvoria archívy v Moskve? Presnejšie, keď mocní v tomto štáte umožnia bádateľom prístup do archívu...

Spomenula som slovo interpretácia. Nedávna záležitosť, ktorá hýbala so Slovenskom sa vola „busta od Donatella“. Pravá? Nepravá? Čo všetko znamená trma-vrma okolo nej? Napokon opäť archeológovia – boli priekopníkmi v objavení toho všetkého, čo skrýva Šibeničný vršok, neďaleko od Holíča. Ak ste prehliadli túto informáciu, tak len krátko dodám, že ide o vôbec prvý výskum na Slovensku, ktorý sa

◀ O pútnickom mieste gréckokatolíkov na Slovensku zvanom Buková Hôrka (Bukova Hirka) v katastri obce Bukovce, okres Stropkov, pochádzajú prvé písomné správy z roku 1742. V roku 1742 bazilián Irinarch Jaselský z Haliča začal so stavbou chrámu a kláštora, ktoré boli dokončené v roku 1796. V kláštore bol o. i. noviciát všetkých baziliánov Uhorska. Po druhej svetovej vojne sa zachoval len chrám Povýšenia sv. Kríža a kaplnka Premenenia Pána. Foto: Jozef Jurčíšin

týka existencie popravisiek na dnešnom území Slovenska. Na tom holičskom našli pozostatky 13 ľudí.

Takže vyberte si. Jednoducho, nič nie je zabudnuté, nič nezapadne prachom času. A preto dejiny a ich skúmanie je také dobrodružstvo. Príklady toho sú aj v tomto čísle nášho časopisu. Prijemné čítanie!

Nadežda Jurčišinová

ŠTÚDIE

Veterný mlyn ako zďaleka viditeľnú dominantu kopca nad obcou Bukovany pri Kyjove na južnej Morave vytvoril Josef Kouřil z Kyjova a splnil si tak detský sen. Trojposchodovú budovu mlyna slávnostne otvorili v roku 2004. Kúzelné miesto s hotelom Bukovanský mlýn priťahuje každoročne tisíce návštevníkov. Celý areál aj so štyrmi chalupami je vystavaný v tradičnom štýle moravského Slovácka.

Foto: Nadežda Jurčíšimová

PRVÉ MANŽELSTVO GRÓFA PAVLA (II.) BALASSU A GRÓFKY KATARÍNY ZICHYOVEJ 1721 – 1729 A JEHO ODRAZ V KOREŠPONDENCII¹

Erik KONCZ

Abstract: *The first marriage of Count Pál (II.) Balassa and Countess Katarína Zichy (1721–1729) and its reflection in correspondence.* In February 1721, the prestigious wedding of a young, promising aristocrat with influential connections at the Viennese court and the daughter of the imperial chamberlain and royal councillor Adam (I.) Zichy took place. The future palatine Ján Pálffy also sought to secure his position there. The marriage, which produced six children, was soon overshadowed by a series of family tragedies following the birth of the youngest child—tragedies that even the most modern medicine of the time could not prevent. This study examines the marriage of Count Pál (II.) Balassa and Countess Katarína Zichy (1721–1729) through the preserved correspondence of the couple and their close circle. Above all, based on an analysis of their letters, the research reveals a new dimension of Balassa's life during the years in which his rise within the hierarchy of the Hungarian aristocracy began. Although the marriage strengthened Balassa's family ties and gave him access to the vast Zichy estates, it also brought a series of tragic events that profoundly shaped his life. The research not only sheds new light on more than ten years of Pál (II.) Balassa's life but also on aristocratic marriages in the 1720s. Furthermore, it highlights the importance of personal correspondence as a source for reconstructing the life of the Hungarian aristocracy in the 18th century and offers new perspectives on mechanisms of family strategies, estate management, and the social networks of this elite.

Keywords: Hungarian aristocracy in the 18th century. Correspondence. Pál (II.) Balassa. Katarína Zichy. Orlové. Topoľčianky.

„Rada by som ti dvorila nejakými novými správami, neviem nič, iba ak ti stačí to, že Ťa ľúbim ako seba samú, ba čo viac je pre mňa to, že som tvoja, že si Ťa želám mať pri sebe, a ak sa nebudeš ponáhľať naspäť, zomriem. S týmto, moje drahé srdce, sa do tvojej milosti, do tvojho pravého srdca a do tvojej oddanosti ponúkam.“² Týmto slovami ukončila svoj list manželovi grófka Katarína Zichyová 31. júla 1721. Vyjadrovanie podobných emócií bolo v listoch grófky manželovi vcelku časté a v prvých rokoch manželstva vytvára priestor pre oprávnené domnienky, že jej slová so silným citovým podfarbením neboli len zdvorilostné frázy. Omnoho dôležitejšie sú však okolnosti, ktoré sprevádzali

- 1 Štúdia je publikovaná v rámci projektu APVV-21-0371 *Lesk a pád šľachty. Stratégie šľachtickej reprezentácie v dejinách Slovenska* a v rámci projektu VEGA-2/0086/2
- 2 Magyar Nemzeti Levéltár, Országos levéltára (MNL – OL), A Balassa család levéltára (ABCsL), P 1764, č. 78.

uzavretie manželstva, ovplyvňovali jeho priebeh a osobný, a pravdepodobne aj kariérny, život Pavla (II.) Balassu.

V tejto súvislosti sú jedným z najvhodnejších prameňov k výskumu pramene osobnej povahy, predovšetkým korešpondencia manželov,³ denníky, autobiografie a podobne. Z prostredia uhorskej aristokracie v 18. storočí sa kolektív autorov Krisztina Arany, Júlia Bara, György Laczlavik a Nóra Lengyel zameria na analýzu a sprostredkovanie dvoch denníkov, ktoré boli pôvodne napísané v 18. storočí v nemčine a taliančine. Tieto denníky dokumentujú prepojenie aristokratických rodín, Harruckern a Károlyi, prostredníctvom manželstva Antona Károlyiho a Jozefy Harruckernovej. Autorom denníkov neboli priamo daní aristokrati, ale im blízke osoby. Jeden denník napísal budínsky františkán Anton Hueber, kaplán rodiny Harruckern. Druhý denník napísala Theresa Corzanová, španielska dáma vychovaná vo Viedni, ktorá bola spoločníčkou a dôverníčkou Jozefy Harruckernovej. Autori publikácie sprostredkovávajú čitateľovi oba denníky, čím sa získava náhľad do života aristokratov prostredníctvom denníkov. Publikácia prezentuje každodenný život uhorskej aristokracie vo vybraných sídlach, ich cesty, súkromný život, možnosti zábavy, ako aj rodinné udalosti, vrátane svadby Antona Károlyiho a Jozefy Harruckernovej.⁴

Druhým príkladom je publikácia *Gróf Székely László önéletírása*, ktorú zostavila Andrea Fehér. Autobiografické dielo sedmohradského aristokrata, grófa Ladislava Székelyho ponúka náhľad do života sedmohradského aristokrata 18. storočia priamo jeho optikou. V Székelyho životnom príbehu plnom sklamaní a tragédií rezonujú témy rodičov a nevlastných rodičov, emocionálne a materiálne straty spojené so sirotským vekom, súrodeneckou láskou či jej absenciou, s priateľstvami založenými na citoch, ktoré niekedy prekonávajú pokrvné putá. Dôležitým prvkom samotnej publikácie je aj práca zostavovateľky a okrem prepisu autobiografie ju podrobila aj kritike a doplnila o úvodnú štúdiu, v ktorej sa zamerala na Székelyho pôvod a rodinné vzťahy. Samotný Székely bol dvakrát ženatý a týmto manželstvám sa prirodzene dostáva priestor aj v jeho autobiografii.⁵

V oboch menovaných prácach zohrávajú najdôležitejšiu úlohu výskumy prameňov osobnej povahy, ku ktorým patrí aj osobná korešpondencia. V priebehu storočí korešpondenti komunikovali postupne stále viac o osobnejších záležitostiach, pričom popri praktických súvislostiach nevynechávali detaily zo svojho každodenného života či emočného rozpoloženia. Práve posledná zmienená črta môže byť ešte v prvej štvrtine 18. storočia skôr raritná než rutinná, čo súvisí s vývojom ľudskej spoločnos-

-
- 3 Azda k najrozsiahlejším dielam, ktoré analyzovali jedno vybrané aristokratické manželstvo patrí práca, ktorú zostavili Noémi Viskolcz a Edina Zvara, v ktorej je publikovaná korešpondencia Pavla a Uršuly Esterházyovcov. VISKOLCZ, Noémi – ZVARA, Edina (eds.). *Esterházy Pál és Esterházy Orsolya levelezése*. Budapest: Kossuth Kiadó, 2019.
 - 4 ARANY, Krisztina; BARA, Júlia; LACZLAVIK, György, LENGYEL, Nóra. *A 18. századi arisztokrácia mindennapjai: Therese Corzan és Hueber Antal naplói (1757 – 1759)*. Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, ELTE, 2021.
 - 5 FEHÉR, Andrea. *Gróf Székely László önéletírása*. Budapest – Kolozsvár: MTA, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet – Erdélyi Múzeum – Egyesület, 2019.

ti, v ktorej sa prirodzene menila praktická motivácia na emočnú. Prvý prelom nastal v 19. storočí, keď praktické pohnútky, napr. pri uzatváraní manželstiev, prestávali zohrávať tak dôležitú úlohu a vplyvom myšlienok romantizmu sa ich základmi mohli stať aj emočné väzby.⁶

Zotrvajúc v hodnotovom systéme ranonovovekej spoločnosti je však potrebné zdôrazniť, že citové väzby nepredstavovali správne základy aristokratických manželstiev. Spoločnosť na druhej strane počítala s postupným vývojom citových väzieb u manželov len ako s druhotným faktorom ich vzťahu.⁷ Aj z týchto dôvodov vrúcne znejúce slová grófkych manželovi už v prvých mesiacoch manželstva odhaľujú možno nečakaný pohľad do tohto zväzku, za ktorým stoja nesporne praktické motivácie.

Uprieť romantické manželstvo z lásky nemožno každej spoločenskej vrstve, avšak s rastúcim socio-ekonomickým zázemím rodín, priamo úmerne rástli aj nároky na partnerov. Neboli to však nároky v dnešnom slova zmysle, opäť išlo o praktické činitele, preddefinované funkciami manželstva, medzi ktoré patrili: *reprodukčná, majetková, symbolická* a *socializačná* funkcia. Aj z tohto dôvodu sa významným faktorom stalo sociálne a ekonomické pozadie uzavretia manželstva dbajúc o to, kto bol manžel a kto bola nevesta. Značné nároky sa vyvíjali na nevestu, pričom medzi dominantné patrili financie, titul a pravdepodobnosť, že porodí svojmu manželovi zdravých potomkov. Nemenej dôležitú úlohu pri aristokratických manželstvách zohrávala orientácia rodovej politiky, ktorá sa síce zameriavala na vyššie zmienené faktory, no v priebehu rokov sa menila.⁸

V neposlednom rade boli aristokratické manželstvá nástroje na vytváranie nových či utužovanie starších väzieb spoločenskej siete vzťahov a spojení aristokracie. Manželstvá tak patrili medzi hlavné nástroje aristokratických rodov pri ich snahe o stúpanie v spoločensko-mocenskom rebríčku. Na základe dobre premyslenej rodovej politiky mohli jednotlivé rody nadobudnúť nielen ekonomický, ale aj spoločenský profit a významne tak prispieť k budovaniu sietí spojení, z ktorých profitovala spoločnosť, rody a ich jednotliví príslušníci.⁹

6 VAN DÜLMEN, Richard. *Kultura a každodenný život v raném novověku (16. – 18. století)* I. Praha: Argo, 1999, s. 177-179.

7 MAŤA, Petr. *Svět české aristokracie: 1500 – 1700*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2004, s. 605-606.

8 DUCHOŇOVÁ, Diana. *Palatín Mikuláš Esterházy: Dvorská společnost a aristokratická každodennost*. Bratislava: Historický ústav SAV, vydavateľstvo VEDA, 2017, s. 403-404.

9 Termín „sieť vzťahov a spojení“ použil francúzsky sociológ Pierre Bourdieu pri definícii konceptu sociálneho kapitálu. Uvedený termín vníma ako produkt nekonečného úsilia o inštitucionalizáciu dôležitých komponentov, ktoré sú potrebné pri utváraní a reprodukcii trvalých a užitočných vzťahov a ktoré môžu zabezpečovať materiálny alebo symbolický zisk. Bourdieu v tomto prípade chápe túto sieť ako výsledok individuálnych alebo kolektívnych stratégií investovania, vedome/podvedome zameraných na tvorbu či reprodukcii sociálnych vzťahov. Reprodukcia „sociálneho kapitálu“ predpokladá nepretržité úsilie o spoločnosť a udržiavanie ducha sociability, nekonečné výmeny medzi sociálnymi spojeniami, ktoré sa musia znovu a znovu potvrdzovať. Pozri BOURDIEU, Pierre. *The Forms of Capital*. In RICHARDSON, John. G. (ed.). *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, New York: Greenwood Press, 1986, s. 243-257; RU-

Zázemie manželstva

V prípade manželstva Pavla (II.) Balassu a Kataríny Zichyovej jednoznačne vystupujú do popredia jeho ekonomické a sociálne motivácie. Predmetný sobáš potvrdil rodové väzby,¹⁰ z ktorých primárne mohli ťažiť Balassovci. V ekonomickej rovine je nespochybniteľné majetkové zázemie Zichyovcov, ktorí patrili medzi najbohatšie aristokratické rody v Uhorsku, vlastníci aj bývalé majetky Balassovcov. Taktiež oplývali úzkymi väzbami na panovnícky dvor a predstaviteľov rodov Csáky, Petki, Drugeth, Károlyi, Sztáray, Erdődy, Amade, a hlavne Esterházy či Stubenberg.¹¹

Držiac sa motivácie v majetkovej rovine pokladám za najdôležitejšiu situáciu okolo Divínskeho panstva, ktorého časť vlastnili Balassovci a druhú časť Zichyovci. Celé panstvo pôvodne patrilo od 16. storočia Balassovcom. Imrichovi (III.) Balassovi však panovník za účasť v Thökölyho povstaní a pravidelné porušovanie mieru v pohraničí skonfiškoval majetky, vrátane podielu na divínskom panstve. Tento podiel kúpil od Uhorskej komory v roku 1684 gróf Štefan (I.) Zichy a v roku 1693 ho zdedil gróf Adam Zichy.¹² Blízke príbuzenstvo s novými vlastníkmi sa preto pre Balassovcov mohlo stať nástrojom na znovuzískanie strateného majetku. No okrem toho nemožno opomenúť aj stále širokú majetkovú držbu Zichyovcov, ku ktorej v roku 1711 pribudlo aj panstvo Topoľčianky.

Dôkazom premyslenej a pozoruhodnej rodovej politiky, v ktorej dôležitú úlohu zohrávalo práve manželstvo Pavla (II.) Balassu a Kataríny Zichyovej, sú prepojenia ich blízkych príbuzných. Sestra Adama Zichyho, Klára, bola prvou manželkou baróna Mikuláša Andrásyho, jediného dediča Andrásyovského panstva. Spolu mali niekoľko detí, medzi nimi synov Petra, Štefana a Pavla Andrásyovcov.¹³ Staršia literatúra dokonca poukazuje aj na manželstvo Adamovej sestry Márie Magdalény so Šimonom Balassom.¹⁴ Terézia Róza Jakussithová bola dcérou Imricha (II.) Jakussitha a Polyxény Serényiovej,¹⁵ dcéry grófa Gabriela Serényiho, zakladateľa moravskej vetvy Serényiovcov.¹⁶ Staršia dcéra manželov, Polyxéna Jozefa Jakussithová sa prvý-

MAN, Ján. „Sociálny kapitál“: kritická perspektíva a nachádzanie optimálnej signifikácie. In *Studia Politica Slovaca*, roč. 6, 2013, č. 1, s. 24-40.

- 10 S ohľadom na rodovú politiku uhorskej aristokracie a sobáše, ktoré uzatvárala je jednoznačne viditeľná vedomá alebo podvedomá snaha zameraná na tvorbu alebo reprodukciu sociálnych vzťahov, tak ako ju vníma Bourdieu. Viď pozn. 9.
- 11 SZLUHA, Márton; KÉSMÁRKY, István. *Pozsonyi vármegye nemes családjai*. Budapest: Heraldika Kiadó, s. 242-243.
- 12 SZIRÁCSIK, Éva. *A divényi uradalom gazdálkodása a Zichy hitbizomány első száz évében 1687 – 1787*. Salgótarján: Nógrád Megyei Levéltár, 2005, s. 9-12.
- 13 SZLUHA, Márton; KÉSMÁRKY, István. *Abaúj-Torna Gömör-Kishont vármegye nemes családjai*. Budapest: Heraldika Kiadó, 2015, s. 156-157.
- 14 Žiadny zo známych Šimonov Balassov sa však v rodových genealógiách uložených v MNL neuvádza ako manžel M. M. Zichyovej. WITTIG, Johann Baptist. *Der Niederösterreichische Landständische Adel: zweiter Teil S-Z*. Nürnberg: Bauer und Raspe, 1918, s. 626.
- 15 Dcéra grófa Gabriela Serényiho. NAGY, Iván. *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*. 10 kötet. Pest: Ráth Mór, 1863, s. 159.
- 16 Z línie jeho brata Pavla Serényiho pochádzal Wolfgang Serényi, druhý manžel Alžbety Balassovej a teda švagra Pavla (II.) Balassu. POKLUDA, Zdeněk. *Seréniové na Moravě a jejich uherské návraty*. In *Genealogicko-heraldický hlas*, roč. 13, 2003, č. 1, s. 33-40.

krát vydala za grófa Jána Koháryho,¹⁷ po tomto bezdetnom manželstve nasledoval zväzok s barónom Ľudovítom Albrechtom Thavonatom, hlavným komorským banským grófom. Z manželstva vzišlo šesť dcér, ktoré sa vydali za príslušníkov rodov Koháry, Königsacker, Keglevich a Petazzi.¹⁸ Terézia Róza Jakussithová sa po smrti Adama Zichyho vydala za krajinského sudcu, grófa Juraja (II.) Erdődyho.¹⁹

Balassovci z Ďarmôt a Modrého Kameňa a barón Pavol (II.) Balassa

Balassovci sú hlavnou a jedinou následníckou vetvou stredovekého rodu, známeho ako Páni z Ďarmôt a Modrého Kameňa. Ich spoločenský, majetkový i mocenský vzostup bol úzko spätý s vládou Ondreja II., pričom majetkové zázemie rodu sa ustálilo v 13. storočí prevažne v Novohradskej a Hontianskej stolici. Od druhej polovice 15. storočia začala hlavná línia rodu používať meno Balassa.²⁰ Prvý sa sám identifikoval týmto menom Ladislav Balassa,²¹ ktorý ako príbuzný a podporovateľ gubernátora Jána Hunyadyho a kráľa Mateja I. značne postúpil v spoločensko-mocenskom rebríčku stredovekej uhorskej spoločnosti. Jeho syn František (I.) Balassa následne zužitkoval a zhodnotil otcove majetky a postavenie. Zastával post diplomata a chorvátskeho bána, mal blízko k dvoru kráľa Vladislava II. Jagelovského a položil veľmi dobré základy pre majetkovo-spoločenský rast svojich synov.

Využívajúc vnútroštátne konflikty v 16. a 17. storočí Balassovci rozšírili majetkovú držbu rodu a posilnili jeho spoločensko-mocenské postavenie. V tomto období sa rod výrazne rozvetvil, pričom do konca 16. storočia sa vyprofilovali tri vetvy: považskobystrická, plavecká a divínska. Predstavitelia rodu sa orientovali prevažne na obe strany prebiehajúcich vnútropolitických konfliktov v Uhorsku, čomu zodpovedala aj ich rodová politika. Z hľadiska zisku dlhodobej majetkovej držby je jedným z najdôležitejších hrad Považská Bystrica a príslahlé panstvo.

Koncom 17. storočia sa z považskobystrickej vetvy Balassovcov vyprofilovali dve línie, staršia a mladšia. Staršiu predstavovali potomkovia Andreja (I.) Balassu a mladšiu potomkovia jeho mladšieho brata Jána Žigmunda Balassu. Príslušníkov staršej línie možno považovať za ambicióznejších a viac aktívnych. Z ich radov sa do bližšej priazne dvora dostali len bratia Valentín (II.) a Gabriel (I.) Balassovci. Prvý

17 Syn Štefana Koháryho a Judity Balassovej.

18 WITTIG, Johann Baptist. *Der Niederösterreichische Landständische Adel: zweiter Teil S – Z*. Nürnberg: Bauer und Raspe, 1918, s. 326.

19 NAGY, Iván. *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*. 4. kötet, Pest: Ráth Mór, 1853, s. 204.

20 Pozri KONCZ, Erik. Vývoj a používanie rodového erbu Balassovcov v stredoveku a ranom novoveku. In ŠESTÁK, Mišo (ed.). *Zborník zo stretnutia priateľov histórie Novohradu*, roč. 8, Hradište: Priatelia histórie Novohradu, 2022, s. 52-53.

21 Z hľadiska najstaršieho použitia mena Balassa by mal prvenstvo jeho otec Mikuláš, syn Blažej z Ďarmôt, ktorého pod týmto menom spomína listina z roku 1465. Samotný dokument, pojednávajúci o majetkových sporoch v Novohradskej stolici, spomína Ladislava syna Mikuláša Balassu z Ďarmôt. Listina vznikla niekoľko rokov po smrti Mikuláša, ktorý sa počas svojho života identifikoval ako syn Blažej z Ďarmôt (filius Blasii/ Balázs fia).

menovaný získal Rád Zlatej ostrohy, hodnosti kráľovského komorníka, kráľovského radcu, stal sa prísediacim kráľovskej súdnej tabule, kapitánom mesta Krupina a v roku 1664 získal grófsky titul. O mužských príslušníkoch svojho rodu sa Valentín vyjadroval ako o lotroch, pričom jedinou výnimkou bol jeho mladší brat Gabriel (I.) Balassa. Jeho kariéra sa v mnohom podobala Valentínovej, tiež sa stal rytierom Rádu Zlatej ostrohy, cisársko-kráľovským komorníkom, prísediacim kráľovskej súdnej tabule a uhorským kráľovským radcom. Na konte mal aj vojenskú kariéru, v rámci ktorej sa zúčastnil na neúspešnom obliehaní Budína v roku 1684, plnil funkciu modrokamenského kapitána a aktívne sa zapojil do bojov proti povstalcovi.

Obaja bratia sa prostredníctvom manželských zväzkov snažili postúpiť v spoločensko-mocenskom rebríčku, avšak Valentín aj napriek trom manželstvám nemal potomkov.²² Naopak Gabrielovi a jeho druhej manželke, Márii Perényiovej, sa narodilo až deväť detí.²³ Dospelosti sa dožili len dcéry, a to Kristína, Terézia, Ľudovika, Alžbeta, Žofia Barbora a syn Pavol (II.). Samotný Gabriel (I.) Balassa zomrel 15. apríla 1700²⁴ čím sa nedožil ani sobáša svojich dcér a s najväčšou pravdepodobnosťou ani narodenia najmladšieho syna. Pavla (II.) Balassu pokrstili 25. apríla 1700²⁵ a Matej Bel, ako jediný známy autor,²⁶ ho označuje za pohrobka.²⁷

Poručníctvo nad neplnoletým chlapcom, spolu so správou nad jeho majetkami, prevzala Mária Perényiová. K dedičstvu po otcovi pribudlo v roku 1705 ďalšie, nadobudnuté po strýkovi, biskupovi Pavlovi (I.) Balassovi, ktorý vo svojom testamente odkázal jedinému synovcovi všetky rodové dedičné majetkové podiely a svoju finančnú hotovosť.²⁸ V rámci dôkladnej výchovy mladého aristokrata poslala matka

-
- 22 Prvou manželkou bola bezdetná vdova po Jánovi Jakussithovi, Katarína Szunyoghová, jediná dcéra gemerského župana Gašpara Szunyogha. Druhýkrát sa oženil s Annou Barborou Tilhenin a v roku 1680 s Helenou Esterházyovou, pochádzajúcej zo staršej zvolenskej vetvy rodu. Helenina sestra, Katarína, sa vydala za Valentínovho bratranca grófa Petra (VII.) Balassu, syna grófa Imricha (III.) Balassu. KÉSMÁRKY, István. *Pozsonyi vármegye nemes családjai*. Budapest: Heraldika Kiadó, 2019, s. 93; MNL – OL, ABCsL, P 1815, tét. 23, č. 246-248.
 - 23 Z prvého manželstva s Alžbetou Lengyelovou, vdovou po Štefanovi Illésházim, nie sú evidované žiadni potomkovia.
 - 24 Presný dátum úmrtia Gabriela Balassu odhaľuje zoznam zádušných omší Balassovcov, ktoré sa konali vždy na deň výročia úmrtia člena rodu. Pri menovanom sa uvádza dátum 15. apríl. MNL – OL, ABCsL, P1769, tétel 45, č. 5.
 - 25 MNL – OL, ABCsL, P 1815-23. č. 82 – Prameň o krste pochádza z odpisu kaplána Jána Križana, ktorý v ňom uvádza, že pôvodná kniha (matričná) zhorela a v odpise uvedené záznamy sú zozbierané z jednotlivých strán, ktoré našiel.
 - 26 BEL, Matthias. *Notitia Hungariae Novae geographico historica Partis Primae Cis-danubianae*. Tomus Quartus. Viennae: Typis Iohannis Petri van Ghelen, 1742, príloha č. 5.
 - 27 Opierajúc sa o uvedené dátumy je rozdiel medzi dátumom úmrtia Gabriela Balassu a dátumom narodenia jeho najmladšieho syna otázkou nie viac ako desiatich dní. Takýto veľký interval medzi narodením potomka a jeho krstom by mohol byť v dobovej spoločnosti priveľký.
 - 28 JANURA, Tomáš. Baroková rezidencia Balassovcov v Orlovom (Zsigmondháze). In DUCHOŇOVÁ, Diana – RÁBIK, Vladimír (eds.). *Prudentissimae dominae nobis honorandae*. Trnava: Trnavská univerzita, 2015, s. 385.

mladého baróna študovať na jezuitské gymnázium v Trenčíne, ktoré navštevovali v 17. storočí aj jeho blízki príbuzní.²⁹ Pokračovanie štúdií prebiehalo v roku 1718 na Viedenskej univerzite, na ktorej študoval už jeho prastarý otec barón Žigmund (III.) Balassa a strýko gróf Valentín (II.) Balassa.³⁰ Nebol však jediným zo svojich rovesníkov v rode, ktorý tu študoval. Spolu s Pavlom (II.) Balassom absolvoval štúdium filozofie aj jeho príbuzný barón František (VII.) Balassa z mladšej línie rodu.³¹ Obaja svoje štúdiá úspešne dokončili v roku 1718 ziskom bakalárskeho titulu.³²

Obdobie viedenských štúdií využil mladý barón na budovanie vzťahov s predstaviteľmi uhorskej aristokracie, medzi nimi napr. s barónom Jurajom Bálinthom,³³ kardinálom Imrichom Csákym,³⁴ grófom Mikulášom Csákym,³⁵ grófom Mikesom, uhorským dvorským kancelárom Mikulášom Illésházom,³⁶ jágerským biskupom grófom Gabrielom Antonom Erdődym³⁷ a jeho starším bratom, nitrianskym biskupom grófom Ladislavom Adamom Erdődym. Pavol (II.) Balassa zotrval vo Viedni aj v nasledujúcich rokoch, pričom aktívne pokračoval v budovaní úzkych vzťahov s vysokopostavenými predstaviteľmi monarchie, predovšetkým s palatínom a kancelárom. V liste z 20. apríla 1720 sa mladý barón zmienil už aj o povýšení do vyššieho šľachtického stavu: „*Taxu grófskeho titulu nebudem vedieť pred tým, ako nepríde biskup gróf Erdődy.*“³⁸

29 BERNÁT, Libor. *Jezuitské gymnázium v Trenčíne a jeho žiaci*. Trenčín: Trenčianske múzeum v Trenčíne, 2018, s. 93.

30 KISSNÉ, Bognár, Krisztina. *Magyarországi diákok a bécsi tanintézetekben 1526 – 1789*. Budapest: Eötvös Loránd Tudománygyetem Levéltár, 2004, s. 73, 101.

31 Barón František (VII.) Balassa, otec grófa Františka (VIII.) Balassu, pochádzal z línie rodu po Jánovi Žigmundovi Balassovi. Z príbuzenského hľadiska bol vzdialeným synovcom Pavla (II.) Balassu. Jeho hlavnou rezidenciou boli Dolné Strháre v Novohradskej stolici.

32 KISSNÉ, Bognár, Krisztina. *Magyarországi diákok a bécsi tanintézetekben 1526 – 1789*. Budapest: Eötvös Loránd Tudománygyetem Levéltár, 2004, s. 207.

33 Pôvodne Rákociho prívrženec, ktorý po zajatí v roku 1707 prešiel na stranu panovníka. V rokoch 1713 – 1723 zastával post radcu a referendária sedmohradskej dvorskej kancelárie. HECKENAST, Gusztáv. *Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban?* Budapest: MTA Történettudományi intézete, 2005, s. 37.

34 Syn krajinského sudcu grófa Štefana Csákyho, kaločský arcibiskup, prešporský prepošt a od roku 1717 kardinál. DIÓS, István – VICZIÁN, János, (eds.). *Magyar katolikus lexikon II*. Budapest: Szent István Társulat, 1996, s. 334.

35 Najmladší syn krajinského sudcu grófa Štefana Csákyho, nevlastný brat kardinála Imricha Csákyho. Tiež sa podujal na cestu duchovného. V rokoch 1747 – 1751 kaločský a následne ostrihomský (1751 – 1757) arcibiskup. Rovesník Pavla (II.) Balassu – narodil sa v roku 1698 a v roku 1716 študoval na viedenskom Pázmaneu. DIÓS, István – VICZIÁN, János, (eds.). *Magyar katolikus lexikon II*. Budapest: Szent István Társulat, 1996, s. 334.

36 Manžel Alžbety Balassovej, dcéry Imricha (III.) Balassu, – prateca Pavla (II.) Balassu.

37 Koncom februára 1720 odsľúžil omšu na sviatok svätého Mateja apoštola v kaplnke Hofburgu, za účasti cisára a rytierov Rádu Zlatého rúna.

38 MNL – OL, ABCsL, P 1763, 2. tétel, č. 65.

Zichyovci zo Zich a Vásonkeő a grófka Katarína Zichyová

Nadobúdanie spoločenského a ekonomického kapitálu Balassovcov nastalo v ranom novoveku zásluhou viacerých členov rodu, a to v niekoľkých generáciách. Celkovo nadobudnutý kapitál sa však na začiatku 18. storočia sústredil primárne do pomyslených rúk jedného dediča. Naopak v prípade Zichyovcov sa o takýto druh budovania zaslúžilo menej ľudí, ktorí v istých medziach prevýšili svojimi možnosťami a ambíciami Balassovcov. Celkový zichyovský kapitál tak mal na začiatku 18. storočia viacerých dedičov.

Pôvod rodu Zichy sa viažeso Zalianskou a Šomodšskou stolicou, v ktorých koncom 13. storočia vlastnil majetky istý Paška, najstarší známy predok rodu. Výskum Móra Wertnera dokázal, že Paška bol priamym predkom rodu Zichy, ktorý sa rozvíjal po línii jeho syna Pašku (II.). Po línii Paškovho syna Gála sa rozvíjal rod Zajki.³⁹ Rodové meno Zichy začal používať koncom 14. storočia Paškov pravnuke Elek, podžupan Zalianskej stolice. Za spoločenský a majetkový vzostup rodu sa zaslúžil jeho syn Žigmund Zichy, ktorý sa oženil s Dorotou Daraiovou pochádzajúcou z prominentného stredovekého rodu.⁴⁰ V 15. storočí sa majetky rodu nachádzali hlavne v Šomodskej, Zalianskej a Vespřímskej stolici, ale aj ďalej smerom na východ a to v Čanádskej, Temešskej, Klužskej či Dolnobelehradskej stolici.⁴¹

V 16. storočí sa vyčlenili tri línie rodu, z ktorých pretrvala línia Benedikta (II.) Zichyho. Porovnajúc s Balassovcami sa v tomto rode nevyskytuje mnoho osobností, ktoré pôsobili v bojoch proti Osmanom. Medzi výraznejšie patrili len niektorí potomkovia Benedikta (II.) Zichyho. V protiosmanských bojoch sa vyznamenal predovšetkým Juraj (I.) Zichy, ktorý sa zúčastnil obrany pevnosti v Gyule a neskôr zastával post podžupana Mošonskej a Železnohradskej stolice. O najvýraznejšie rozvetvenie a mocensko-spoločenský postup sa zaslúžili Jurajovi synovia Pavol (I.), Benedikt (III.) a Michal (I.) Zichyovci.⁴²

Najdôležitejšou pre rod, ako aj pre predmetnú štúdiu, je z uvedených vetva Pavla (I.) Zichyho, ktorá v 17. storočí získala prívlastok grófska. Jej zakladateľ zastával post vespřímskeho kapitána a v tejto úlohe sa aktívne zúčastnil nielen protiosmanských bojov, ale aj protihabsburských povstaní na strane panovníka. V roku 1619 ho zajal Gabriel Bethlen, rodina nemala potrebných 3 000 zlatých na jeho vykúpenie. Zichyho manželka, Sára Chabyová, sa neúspešne obrátila na panovníka, ale finančné prostriedky na vykúpenie manžela získala až založením svojej časti panstva Rusovce. Po prepustení vybudovali Pavol (I.) Zichy⁴³ a Sára Chabyová novú majetkovú základňu rodu, ktorej dedičom sa stal ich jediný syn Štefan (I.) Zichy.

39 Rod vymrel v 14. storočí, so Zichyovcami mali v priebehu tohto storočia niekoľko majetkových sporov.

40 Z manželstva pochádzajú traja synovia: Benedikt (I.), Blažej (I.) a Štefan. Žigmund Zichy aj Dorota Dariová však umreli v čase, keď ich synovia boli neplnoletí. Poručníctvo nad chlapcami prebrala ich stará mama, Katarína (manželka Eleka Zichyho), ktorá im dopomohla k udržaniu rodových majetkov.

41 WERTNER, Mór. A Zichy család ősei. In *Századok*, roč. 34, 1900, č. 1, s. 712-721.

42 NAGY, Iván. *Magyarország családai 12. kötet*, Pest: Ráth Mór, 1865, s. 372.

43 Rábsky vicegenerál (cca 1628).

Mladému aristokratovi zabezpečili rodičia kvalitné vzdelanie, ktoré otvorilo jeho ambicióznejšej povahe cestu k úspešnej politickej a vojenskej kariére. Ku koncu štúdií sa Štefan Zichy na žiadosť Petra Pázmányho zúčastnil cesty do Talianska, ktorú absolvoval v sprievode Mikuláša Zrínskeho. Pre mladého šľachtica musela táto cesta priniesť viacero dobrých kontaktov, ktoré mu hneď po návrate mohli dopomôcť k zaradeniu na dvor Ferdinanda III. Do roku 1638 slúžil ako komorník a stolník cisára, čomu nasledovala vojenská kariéra počnúc velením uhorského jazdeckého regimentu v Rábe, postom kapitána Tatanského hradu až bol menovaný za vicegenerála Rábu. Zichyho vojenská kariéra sa v polovici 17. storočia preklopila na politickú. Od roku 1655 bol prefektom Uhorskej kráľovskej komory (do 1671) a v roku 1661 získal funkciu prvého strážcu svätostefanskej koruny, k čomu pribudli hodnosti dverníka, taverníka, mošonského župana a v roku 1679 aj povýšenie do grófskeho stavu. Z dvoch manželstiev mal gróf Štefan Zichy päť detí. Od prvej manželky Márie Baranyaiovej dcéry Kláru,⁴⁴ a Evu a synov Pavla a Štefana (II).⁴⁵

Z druhého manželstva, s barónkou Máriou Magdalénou Amadeovou, mal jediného syna Adama Zichyho. Najmladší syn svoje počiatočné štúdium mohol absolvovať po vzore svojich starších bratov na jednom z jezuitských gymnázií, v roku 1672 už študoval právo na Viedenskej univerzite.⁴⁶ V priebehu rokov sa stal blízkym panovníckemu dvoru a patrilo k najvplyvnejším predstaviteľom rodu Zichy na ňom. K integrácii Adama Zichy prispel aj výborný ťah v rámci sobášnej politiky, hodný ambiciózneho aristokrata. V roku 1680 sa zosobášil s Katarínou Forgáčovou, dcérou krajinského sudcu Adama (I.) Forgácha a grófkou Katarínou Rechbergovej,⁴⁷ pochádzajúcej z rodu silne integrovaného v prostredí panovníckeho dvora.⁴⁸ Kariérny postup nedal na seba dlho čakať a po zisku hodnosti cisársko-kráľovského komorníka a kráľovského radcu sa stal Adam Zichy aj županom Mošonskej stolice.⁴⁹

Po bezdetnom prvom manželstve sa Adam Zichy oženil 25. marca 1689 s grófkou Teréziou Rózou Jakussithovou,⁵⁰ čím rozhodne neklesol pri výbere partnerky.⁵¹ Manželom sa 7. novembra 1690 narodil syn Karol, ktorého nasledoval syn František (1692

44 Manželka baróna Mikuláša Andrásyho.

45 ZICHY, István. Adatok egy XII. századi katolikus főúri család történetéhez: Öregebbik Zichy István gróf (1616 – 1693). In: *Regnum: Egyháztörténeti évkönyv*, roč. 5, 1942 – 1943, č. 1, s. 734-764; SZIRÁCSIK, Éva. A divényi uradalom gazdalkodása a Zichy hitbizományesló száz évében 1687 – 1787.

46 KÁROLYI, Bálint. A zicsi és vásonkői Zichy család grófi ágának leszármazása a 17. században. In: *Turul*, roč. 93, 2020, č. 4, s. 187-191.

47 Katarínin otec bol Veit Ernst Rechberg – komorník a dvormajster princeznej Klaudie v Innsbrucku, skutočný tajný radca.

48 SZLUHA, Márton, KÉSMÁRKY, István, SIMON, István: *Pozsony vármegye nemes családjai*. Budapest: Heraldika Kiadó, 2019, s. 243.

49 MNL – OL, A 57, Libri regii, zväzok 19, s. 30-31. FALLENBÜCHL, Zoltán. *Magyarország főispánjai 1526 – 1848*. Budapest: Argumentum Kiadó, 1994, s. 31.

50 MNL – OL, AZcL, P 707, X – 50 – et A, č. 1.

51 Terézia bola dcérou Imricha (II.) Jakussitha a Polixény Serényiovej (dcéra Gabriela Serényiho). Jej sestra Polixéna Jozefa bola manželkou grófa Jána Koháryho, a neskôr baróna Ľudovíta Albrechta Thavonata, vrchného komorského banského grófa.

– 1693) a dcéry Zuzana (26. január 1699 – 1712) a Katarína (1699/1701 – 30. máj 1729).⁵² Tragická smrť grófa Adama Zichyho nastala na bývalých majetkoch Balassovcov v Novohrade, o ktorej sa jeho syn vyjadril takto: „Dňa 5. mája v roku 1701, sa nešťastne strelil do hlavy môj úbohý Otec G(róf). Adam Zichy...”⁵³

Narodenie najmladšej dcéry Kataríny nie je v prameňoch presne doložené, a preto je len teoreticky možné vytýčiť, že sa narodila v rozmedzí od konca roka 1699 do mája 1701.⁵⁴ Ani jeden z jej súrodencov nebol ešte plnoletý, a tak sa poručníckou maloletých detí stala Terézia Róza Jakussithová, ktorá sa po roku 1707 vydala za krajinského sudcu, grófa Juraja Erdődyho.

Pôsobenie Kataríny Zichyovej sa do roku 1721 môže viazať k jej matke, ako jej poručníčke, no nie je vylúčená ani prítomnosť pri bratovi, ktorý v roku 1711 kúpil topoľčianske panstvo.⁵⁵ Katarína teda okrem viedenského paláca jej nevlastného otca či iných sídiel mohla prebývať aj v bratových rezidenciách (Rusovce, Topoľčianky, Divín).⁵⁶ Z mála informácií, ktoré pramene vypovedajú o období jej dospievania je známe, že v roku 1712 jej zomrela sestra, nasledujúci rok Terézia Jakussithová ovdovela po druhýkrát a o dva roky neskôr zomrela aj Katarínina stará mama, grófka Mária Magdaléna Amadeová. Najneskôr v roku 1720 sa mladá grófka zdržiavala pri svojom bratovi a švagrinej v Rusovciach a v Prešporku. V januári 1721 po prekonaní choroby písala už svojmu nastávajúcemu manželovi, Pavlovi (II.) Balassovi, o ťažkostiach s istým Pálffym, ktorý mal na ňu neznámym spôsobom naliehať. Svojho nastávajúceho však ubezpečila, že to nijak neohrozuje ich vzťah.⁵⁷ Opačnú skúsenosť mala s uhorským vojvodcom, grófom Jánom Pálffym, ktorý pri jednom stretnutí zanechal na ňu veľmi príjemný dojem, aj keď si grófkine sympatie úplne nezískal. Za nepríjemné označila povinnosť tancovať s týmto Pálffym proti svojej vôli. Na druhej strane Balassu informovala, že zmienený gróf Pálffy sa chce zúčastniť ich svadby a priam ju prosil o pozvanie.⁵⁸

52 KÁROLYI, Bálint. A zicsi és vásonkői Zichy család grófi ágának leszármazása a 17. században. In *Turul*, roč. 93, 2020, č. 4, s. 187-191; ZICHY, István. Adatok egy XVII. Századi katolikus főúri család történetéhez. Öregbik Zichy István gróf (1616 – 1693). In *Regnum – Egyháztörténeti évkönyv*, roč. 5, 1942 – 1943, č. 1, s. 763.

53 ZICHY, István. Adatok egy XVII. Századi katolikus főúri család történetéhez. Öregbik Zichy István gróf (1616 – 1693). In *Regnum – Egyháztörténeti évkönyv*, roč. 5, 1942 – 1943, č. 1, s. 761.

54 V januári 1699 sa narodila Katarínina staršia sestra Zuzana a gróf Adam Zichy umrel 5. 5. 1701, pričom Katarína nie je uvádzaná ako pohrobok.

55 ČEPČEK, Štefan. *Topoľčianky*. Bratislava: Tatran, s. 99.

56 Dedičstvo po vlastnom otcovi a vplyv nevlastného sa stali veľmi dobrou východiskovou pozíciou pre Karola Zichyho, ktorý si 20. 3. 1714 vzal za ženu grófku Julianu Stubenbergovú. ZICHY, István. Adatok egy XVII. Századi katolikus főúri család történetéhez. Öregbik Zichy István gróf (1616 – 1693). In *Regnum – Egyháztörténeti évkönyv*, roč. 5, 1942 – 1943, č. 1, s. 763.

57 MNL – OL, ABCsL, P 1764 č. 76.

58 MNL – OL, ABCsL, P 1764 č. 77.

Prvé roky manželstva v Orlovom 1721 – 1722

Prominentná svadba sa uskutočnila vo februári 1721;⁵⁹ miesto, rozsah, hostia či iné detaily tejto prestížnej udalosti známe nie sú. Dva mesiace po nej, 15. apríla 1721, nasledovalo povýšenie Pavla (II.) Balassu do grófskeho stavu.⁶⁰ Prvý rok sa mlado-manželia usídlili v renesančnom kaštieli Balassovcov v Orlovom, ktorý plnil funkciu trvalého sídla Pavla (II.) Balassu a jeho matky. Staviteľom kaštiela bol Gabriel (I.) Balassa, ktorý prestaval pôvodnú renesančnú kúriu Žigmunda (III.) Balassu, a tiež využíval Orlové ako svoju hlavnú rezidenciu. Po jeho smrti tu sídlila Mária Perényiová, ktorá v úlohe tútorky nepľnoletého Pavla (II.) Balassu viedla z neho a modrokamenského hradu hospodársku správu synových majetkov.⁶¹

Hmlistý obraz o prvom roku manželstva vykresľuje predovšetkým korešpondencia Kataríny Zichyovej s manželom. Jediný známy prameň z korešpondencie blízkeho príbuzenstva, ktorý má súvis s manželmi je list Karola Zichyho Jánovi (III.) Radvanszkému, v ktorom okrem svojej účasti na zábave u Serényiovcov v Záblatí zmieňuje návštevu Pavla (II.) Balassu, a že práve dostal informáciu o umretí svojej matky.⁶²

Známa korešpondencia Kataríny Zichyovej javí predovšetkým jeden spoločný znak, ktorým je v predmetnom období až neobvykle výrazná emočná väzba na svojho partnera. Dôkazom je napr. list zo 4. júla 1721, adresovaný Pavlovi (II.) Balassovi do Modrého Kameňa: „...veru cítim sa dosť ťažko bez teba, tak osamelo ako osirelý list kra a je nemožné, aby si si ma želal vidieť tak ako ja si želim vidieť teba, preto prosím príd' čím skôr domov, lebo inak ma nenájdeš žiť a radšej by som zomrela, ako rok bola bez teba ... a uver tomu, že bude na svete dosť ľudí, ktorí ňa budú ľúbiť, ale veru ani jeden nie je taký, čo ňa ľúbi s takým čistým a verným srdcom a doživotne ňa bude ľúbiť ako tvoja verná.“⁶³

Predmetom korešpondencie boli tiež pochôdzky na Považskobystrickom panstve Balassovcov, ktoré grófka absolvovala. Koncom júla 1721 Balassa opäť odcestoval na Modrý Kameň a vo svojom liste mu manželka napísala: „V Prečíne⁶⁴ som všetko videla, zatva sa už začala aj tam. Môj brat mi písal, že nepôjde do Topoľčian osobne, ale pošle

59 Napriek nedostupnosti matrík, manželskej zmluvy či iných priamych prameňov vypovedajúcich o uzavretí manželstva je možné tento dátum odvodiť z osobnej korešpondencie Kataríny Zichyovej. Grófka sa ešte 3. 2. 1721 podpísala v liste Pavlovi (II.) Balassovi ako „Comtesse Caterin Zitchy“ a 21. 2. 1721 už ako „Catharina graffin Balassin ...“ MNL – OL, ABCsL, P 1764, č. 77; P 1769, 48. tétel, č. 77. Indíciou je však aj dedičské vysporiadanie po Terézii Róze Jakussithovej z 28. 9. 1721, na ktorom sa na značne poškodenom dokumente zachoval dátum 17. 2. 1721, ktorý teoreticky môže (no nemusí) byť dátumom svadby.

60 MNL – OL, ABCsL, P 1764, č. 1:1.

61 JANURA, Tomáš. Baroková rezidencia Balassovcov v Orlovom (Zsigmondháze). In DUCHOŇOVÁ, D. – RÁBIK, V. (eds.). *Prudentissimae dominae nobis honorandae*. Trnava: Trnavská univerzita, 2015, s. 381-383.

62 MNL – OL, Radvanszky család levéltára (RcL), P 566, č. 54. O vzťahu či príbuzenstve Radvanszkých a Zichyovcov nie sú zatiaľ známe žiadne podrobnosti. Manželka Jána (II.) Radvanského, Anna-Mária Szentiványiová bola krstnou mamou Kataríny Zichyovej.

63 MNL – OL, ABCsL, P 1764 č. 80

64 Prečín, okres Považská Bystrica.

Žemberiho⁶⁵ namiesto seba, ktorého však nerada vidím. Zajtra idem s Terezkou do Savčiny,⁶⁶ stadiaľ jednou cestou do Pruského modliť sa za teba, aby mi ťa Pán Boh skoro a v dobrom zdravý priniesol ... Zaplatila som Piacsekovi 42 a 17 grošov, v stolici som, ani od Pongráta, ani od nikoho nekúpila a možno ani nekúpim.⁶⁷ Záver listu sa opäť niesol v duchu náklonnosti manželovi: „Sladký poklad, prosím ťa môj drahý poklad, daj mi z nebies skôr na vedomie ako si, Veru ťa ľúbim, ty si môj a ja som tvoja, môj milý starý pán. Tvoja najvernejšia, smutná, pravá manželka a služobníčka.“⁶⁸

V treťom liste Zichyovej z 19. decembra 1721 je vôbec prvýkrát zmienka o potomkovi a dedukujem, že list vznikol krátko po grófkynom pôrode v Orlovom: „Vďaka Bohu sa zo dňa na deň moje zdravie zotavuje a získavam dostatok síl, malý Mikuláško je tiež chvála Bohu už zdravý, ale aj tak sa mal niekoľko dní naozaj zle, pretože ho trápila horúčka a vetry, ale už nič necíti a dobre spí, pije a smeje sa. Už je v drevenom dome, pretože stará pani to tak chcela. O nás sa nemusíš báť, vďaka Bohu sme všetci zdraví, len mi je ťažko, že nemôžem vidieť môjho syna.“⁶⁹ Pavol (II.) Balassa sa v tomto období zdržiaval v Prešporku, v ktorom sa už o pol roka, 20. júna 1722, mal začať snem. List tiež jednoznačne vypovedá o tom, že sa v Orlovom nedávno narodil mladomanželom syn Mikuláš Balassa a Katarína Zichyová sa zotavovala po pôrode za prítomnosti Márie Perényiovej.

Posledný zachovaný list Zichyovej manželovi pochádza z roku 1722, no bez presnejšieho datovania. Balassa bol opäť odcestovaný, manželka mu však po poslovi poslala pečatidlo, chlieb a vodu na umývanie, pričom sa s ním dohodla na mieste, kde ho bude čakať pri jeho návrate.⁷⁰ Sama grófka uviedla, že má veľké brucho, a preto sa domnievam, že bola vo vyššom štádiu tehotenstva. V liste je opäť niekoľko fráz, ktoré náznakovito vyjadrujú emočné rozpoloženie grófky, vrátane posledných riadkov: „Môj drahý poklad, ak nie teraz, tak nikdy, ak nie ty, tak nikto, nech ti je po vôli, že ťa ľúbim. Keďže ti nemôžem poslať seba, posielam ti svoje srdce.“,⁷¹ k čomu prikreslila malé srdce prepichnuté dýkou.

Obdobie v Topoľčiankach 1723 – 1729

Od roku 1723 začali manželia využívať popri rezidencii v Orlovom aj svoj novonadobudnutý kaštieľ v Topoľčiankach. Čiastočné opustenie prvého sídla môže súvisieť s prípravou renesančnej kúrie na rekonštrukciu, resp. prebudovanie na barokový kaštieľ, pričom práce mali začať v roku 1726. Technologicky bola táto kúria úplne zbúraná a namiesto nej vybudovaný nový barokový kaštieľ, ako reprezentačné sídlo Pavla (II.) Balassu.⁷² Išlo teda o značný stavebný zákrok, ktorému mohli predchádzať

65 Ján (III.) Žembery, prefekt Karola Zichyho. MNL – OL, RcL, P566, č. 54.

66 Dnes miestna časť obce Pruské, okres Považská Bystrica.

67 MNL – OL, ABCsL, P 1764, č. 78.

68 MNL – OL, ABCsL, P 1764, č. 78.

69 MNL – OL, ABCsL, P 1764, č. 79.

70 V liste označila autorka miesto ako „Potratya“ – túto lokalitu sa ešte nepodarilo bližšie identifikovať.

71 MNL – OL, ABCsL, P 1764, č. 81.

72 Bližšie k výstavbe orlovskej rezidencii: JANURA, Tomáš. Baroková rezidencia Balassovcov v Orlovom (Zsigmondháze). In DUCHOŇOVÁ, D. – RÁBIK, V. (eds.). *Prudentissimae dominae nobis honorandae*. Trnava: Trnavská univerzita, 2015, s. 381-383.

ďalšie, časovo náročnejšie práce, teoreticky nevhodné pre mladú grófkú s deťmi. Z Orlového sa odsťahovala aj Mária Perényiová, ktorá pokračovala v hospodárskej správe synových majetkov z Modrého Kameňa.

Prečo sa Balassovým hlavným sídlom nestal renesančný hrad Modrý Kameň, ktorého prestavbou v 17. storočí prispôbovali objekt predovšetkým na bývanie, môže mať primárne praktické dôvody. Úlohu trvalých sídiel oboch vetiev Balassovcov prevzali kaštiele v Orlovom a Považskom Podhradí, ktoré mali blízko k Prešporku a k dvorom ďalších, zväčša príbuzných aristokratických rodov. Hrad Modrý Kameň nebol v prvej tretine 18. storočia pravidelne obývaný predstaviteľmi rodu, čo spôsobilo počiatočné chátranie objektu. Túto situáciu začal riešiť Pavol (II.) Balassa až v druhej polovici 20. rokov 18. storočia.⁷³ Na druhej strane sa Modrý Kameň vyprofiloval hlavne ako sídlo Márie Perényiovej a pravdepodobne hospodárske centrum rodu, v ktorom býval aj prefekt rodu, Juraj Miszlenický.

Medzi rokmi 1723 až 1729 využíval Pavol (II.) Balassa s rodinou predovšetkým rezidenciu v Topoľčiankach, v menšej miere v Orlovom a Modrý Kameň len sporadicky. V januári 1729 sa obe línie Balassovcov dohodli na rozdelení sídiel v Trenčianskej stolici, pričom Orlové, ako celok ostalo grófovi Balassovi, čo umožnilo začatie stavebných prác na novom kaštieli.

Najstarší list z topoľčianskeho obdobia pochádza od Kataríny Zichyovej, ktorá tentokrát písala svojej svokre do Orlového. List vznikol 20. júna 1723, krátko po odchode Márie Perényiovej z Topoľčianok, ktorá bola na návšteve u svojej zotavujúcej sa nevesty a vnúčat. Ani nie dvojročný Mikuláš Balassa hľadal starú mamu po jej odchode v komnatách, ktoré obývala: „*Mikuláško je zdravý, Andi vraví, že keď Vaša Urodzenosť odišla, vždy sa vracal do izby Vašej Urodzenosti volajúc starká.*“⁷⁴ Pavol (II.) Balassa nebol prítomný pri svojej rodine, zúčastňoval sa snemu v Prešporku, na ktorý mal prísť aj panovník: „*Pomyslite si Urodzenosť, kráľ nie je v Prešporku a ani nepríde, darmo sa tam ráčil môj manžel,*“ sťažovala sa nevesta svokre na „*zbytočnú*“ cestu manžela do Prešporka.⁷⁵ Spolu so svojím listom poslala do Orlového aj pohánkovú kašu s hráškom, ktorou si azda chcela nakloniť svokru pri prosbe o službu. Mladá grófká nebola spokojná s bielením plátna v Topoľčiankach, preto do Modrého Kameňa poslala spolu s listom a pokrmom aj štyri stohy plátna s prosbou o ich opätovné vybielenie.⁷⁶

Využívanie Topoľčianok aj Orlového najviac preukazujú listy Pavla (II.) Balassu Jurajovi Miszlenickému, s ktorým okrem hospodárskych záležitostí a úloh prefekta riešili členovia rodu aj osobné záležitosti. Napríklad v roku 1726 Balassa plánoval v Orlovom osláviť deň svojho patróna⁷⁷ lovom na bažantov a iné vtáky, za účasti „*viedenských pánov*“, v liste apeloval na prefekta a očakával jeho účasť na love.⁷⁸

Juraj Miszleniczky slúžil Balassovcom od roku 1704, mal blízky vzťah s deťmi Gabriela Balassu a postupne aj s ďalšími členmi rodu, predovšetkým však s Pavlom

73 BELJAK, Ján a kol. *Výskum a obnova hradu Modrý Kameň 2013 – 2019*. Modrý Kameň: Hradčan, 2020, s. 39.

74 MNL – OL, ABCsL, P1763, č. 485.

75 Cesta nebola zbytočná, v Prešporku sa Balassa zúčastňoval snemu uhorských stavov.

76 MNL – OL, ABCsL, P1763, 2. tétel, č. 485.

77 Deň patróna slávil Pavol (II.) Balassa na Obrátenie sv. Pavla, t. j. 25. januára.

78 MNL – OL, ABCsL, P 1768, 9. tétel, č. 104.

(II.) Balassom. Okrem funkcie prefekta Balassovcov pôsobil aj v stoličnej správe ako tabulárny sudca Hontianskej, Novohradskej a Trenčianskej stolice. V značnej miere sú známe jeho donačné aktivity predovšetkým sečanským františkánom,⁷⁹ ktorým odkázal po smrti svoj majetok. Juraj Miszlenický zomrel vo veku 69 rokov v Modrom Kameni, pochovaný je v spoločnej krypte pod hlavným oltárom vo františkánskom kostole v Sečanoch. O blízkom vzťahu Miszlenického a Balassovcov svedčí jeho meno na zozname osôb, za ktoré boli konané zádušné omše, ktoré dávali odslúžiť Balassovci na Modrom Kameni ešte aj v 19. storočí. Na tomto zozname z roku 1834 je Juraj Miszlenický jediný, ktorý nepochádzal z rodu, alebo z blízkeho príbuzenstva Balassovcov. Zádušná omša sa konala vždy na výročie jeho úmrtia a to 5. februára.⁸⁰ O Miszlenického pôvode či jeho rodine vypovedá len málo prameňov. V roku 1716 získal od panovníka povýšenie do šľachtického stavu spolu s otcom Jánom Miszlenickým a súrodencami Štefanom a Evou.⁸¹ Štefan Miszlenický pôsobil v cirkevných službách, v roku 1711 bol administrátorom fary v Udiči, ktorá patrila do Považskobystrického panstva Balassovcov a v roku 1727 pôsobil ako kanonik v Spišskej kapitule.⁸²

Koncom februára 1726 pri odchode z Orlového do Topoľčianok informoval Balassa matku o záplavách okolitých ciest, dobrom zdravotnom stave seba i detí či držaní pôstu. Na druhej strane však vyjadril obavy smerujúce k jeho dodržaniu, z dôvodu nedostatku čerstvých rýb. Pravdepodobne si uvedomoval potrebu získavania dostatku živín v období, keď nekonzumovali mäso a zásobovanie či samotný rybolov boli z dôvodu záplav náročnejšie.⁸³ O niekoľko dní neskôr obdržal gróf od prefekta list oznamujúci úmrtie jeho syna.⁸⁴ Balassa sa poďakoval za oznámenie tejto skutočnosti, ale aj za vybavenie náležitého pohrebu, pričom poprosil prefekta, aby informoval aj grófkou.⁸⁵ V rovnaký deň napísal Balassa svojej matke, ktorej prial skoré uzdravenie a ubezpečil ju, že on s deťmi sú zdraví a jeho manželka po liečbe bude tiež.⁸⁶

79 Príspevky Miszlenického pre sečanských františkánov neboli zanedbateľné. Na stavbu západného krídla kláštora prispel 1 000 zlatých a osobitne vyplatil majstrov, toto krídlo dal následne rozšíriť o komoru a miestnosť pre chorých. Sumou 400 zlatých prispel na stavbu veže a v roku 1752 dal z Hamburgu doniesť kachľovú pec, ktorú vyrobil Matej Kierma za 50 zlatých. Aj kvôli tomu je považovaný za jedného z popredných podporovateľov sečanských františkánov. NAGY, András. *A szécsényi rendház története és építészete I.* Budapest: Kapisztrán Szent Jánosról nevezett Ferences Rendtartomány, 2006, s. 44, 48, 65, 139-140.

80 MNL – OL, ABCsL, P 1769, tét. 45, č. 5.

81 MNL – OL, A 57, Libri Regii, 31. s. 142-143.

82 MNL – OL, ABCsL, P 1764, č. 260.

83 MNL – OL, ABCsL, P1763, č. 67.

84 Vzhľadom na zmienky o deťoch v ďalších listoch zosnulým synom bol Ignác alebo Anton.

85 Uvedený syn Balassu a Kataríny Zichyovej je pochovaný v spoločnej krypte františkánskeho kostola v Sečanoch. NAGY, András. *A szécsényi rendház története és építészete I.* Budapest: Kapisztrán Szent Jánosról nevezett Ferences Rendtartomány, 2006, s. 65; MNL – OL, P 1768, 9. tétel, č. 114.

86 Z obsahu preskúmanej korešpondencie dedukujeme, že v Modrom Kameni sa zdržiavala Mária Perényiová s vnukom Ignácom. Na prelome februára a marca 1726 ich zastihla ťažšia choroba, ktorej chlapec podľahol a stará mama sa vyliečila. Informácie z Modrého Kameňa sprostredkoval prefekt Miszlenický, ktorý zariadil aj pohreb. Balassa,

Téma detí rezonovala ešte nasledujúci mesiac, Balassa informoval prefekta o tom, že jeho syn Jozef je chorý.⁸⁷ Až do začiatku roka 1727 nie je zmienka o rodinných záležitostiach v korešpondencii s Miszlenickým či Máriou Perényiovou. Jedinou výnimkou je list zo 14. októbra 1726, v ktorom Balassa naliehal na prefekta, aby ho informoval o stave vážne chorej matky.⁸⁸

V skúmaných rokoch je vďaka lepšie zachovanej komunikácii jednotlivcov veľmi dobre dokumentovateľný rok 1727, ktorý sa už od začiatku niesol v znamení chorôb. Svoj zlepšujúci sa zdravotný stav oznamoval Balassa prefektovi 3. januára 1727, avšak Karol Otto Moller odporúčal grófovi nerobiť ťažšie práce.⁸⁹ Naopak, koncom januára sa Balassa v liste pre matku už nezmienil o svojom zdravotnom stave. Opätovne je prítomná informácia o manželke, ktorá sa práve zotavila a žiadala ho o kone, aby mohla prísť za ním (do Topoľčianok). V prípade daného listu je jedinou zmienkou ohľadom detí poďakovanie Mikuláša Balassu: „*Môj syn Mikuláš ponížene ďakuje za poslané náhrdelníky a spolu s ostatnými (deťmi) bozkáva milostivé ruky Vašej Urodzenosti...*“⁹⁰ O kone žiadal prefekta aj Balassa, ktoré dorazili do Topoľčianok 11. marca 1727 spolu so správou o matkinej chorobe. Katarína Zichyová zotrvala tiež v zlom zdravotnom stave, kvôli čomu mala podstúpiť bližšie nešpecifikovanú, osemdňovú liečbu.⁹¹ Naopak Balassu sprevádzala choroba opäť v máji daného roka a kvôli príchodu Karola Zichyho do Topoľčianok odišiel do Orlového.⁹² Neustále grófkino zotavovanie sa a priťaženie môže súvisieť aj s jej prebiehajúcim tehotenstvom, ktorého koniec sama predpokladala v polovici júla 1727.⁹³ Balassa koncom leta odcestoval do Prešporka, v ktorom bol ubytovaný u svojho švagra, Karola Zichyho.⁹⁴ Nasledujúce jesenné obdobie opäť sprevádzali choroby, avšak v októbri plánoval Balassa po vyliečení spolu s rodinou navštíviť Modrý Kameň.⁹⁵

Zdravotná situácia sa najviac zhoršila u Balassovcov v decembri 1727 a vyvrcholila tri dni pred sviatkom Narodenia Pána. Zatiaľ čo na Modrom Kameni mala byť vážne chorá Mária Perényiová, v Topoľčiankach to bola opäť Katarína Zichyová s deťmi. Pavol (II.) Balassa privolať Mollera, ktorý ak nevedel prísť osobne mal poslať aspoň lieky. Dôvodom zhoršeného zdravotného stavu boli kiahne, šíriace sa u Balassovcov v Topoľčiankach. Mikuláš Balassa sa nakazil pravdepodobne ako prvý, pričom jeho otec usudzoval zo sušiacich sa kiahní, že najstarší syn je už mimo

informovaný o situácii, sa osobitným listom prihovoral matke, ktorú povzbudil okrem zmieneného aj tým, že jeho teta Serényiová porodila zdravé dievčatko (v tomto prípade ide o grófkku Annu Máriu Serényiovú, manželku grófa Žigmunda Csákyho a narodenie ich dcéry Jozefy).

87 MNL – OL, ABCsL, P 1768, 9. tétel, č. 108.

88 MNL – OL, ABCsL, P 1768, 9. tétel, č. 110.

89 MNL – OL, ABCsL, P 1768, 9. tétel, č. 123.

90 MNL – OL, ABCsL, P 1763, č. 68.

91 MNL – OL, ABCsL, P 1763, 2. tétel, č. 69.

92 MNL – OL, ABCsL, P 1768, 9. tétel, č. 121.

93 MNL – OL, ABCsL, P 1768, 9. tétel, č. 1189.

94 MNL – OL, RcL, P 566, č. 55.

95 MNL – OL, ABCsL, P 1768, 9. tétel, č. 119 – list je zle zaradený a v skutočnosti je adresovaný Márii Perényiovej. Okrem uvedeného je jeho predmetom zber úrody hrozna na panstve.

ohrozenia života. Juliane Balassovej sa tiež začalo prihoršovať, no nie až tak ako jej bratom Jánovi a Jozefovi.⁹⁶ Balassa svoje pocity vyjadril v liste matke nasledovne: „A takto moja žena, spolu s mojimi deťmi, mi nie sú na veľké potešenie, ale nech sa stane vôľa Božia.“⁹⁷ Márii Perényiovej sa zverila aj grófká, ktorá okrem vďaky za vianočné darčeky napísala: „Milostivá pani matka veru sa mám zle, cez (deň) ešte ako tak, ale v noci mám pocit, ako by som sa mala zblázniť, ale nech sa stane vôľa Božia, aj s mojimi úbohými deťmi len Boh vie aká bolesť a kľatba ich trápi spolu s mojím mužom.“⁹⁸ Zdravotný stav detí sa ešte v rovnaký deň poobede výrazne zhoršil. Kiahne v priebehu dňa postihli aj Julianu, pričom jej brat Jozef už ležal. Ján Balassa 22. decembra 1727 chorobe podľahol.⁹⁹ Stratu syna niesla najťažšie Katarína Zichyová, čo podnietilo Balassu privolať k nej Mollera. Ďalšie deti sa z choroby začali zotavovať a spolu s rodičmi sa koncom roka cítili lepšie.¹⁰⁰

Po strate druhého syna a prekonaní chorôb sa u Balassovcov začínal rok 1728 v relatívnom pokoji. Jediná Mária Perényiová zotrvala v chorobe a o jej zdravotnom stave chcel byť Balassa pravidelne informovaný. Matka mu však nepísala, a preto sa obrátil na prefekta, ktorému vyjadril počudovanie nad tým, že o matke nič nevie a priznal sa, že si neuvedomuje previnenia, kvôli ktorému by si zaslúžil takú neúctu.¹⁰¹ Miszlenický situáciu napravil a už o päť dní neskôr mu Balassa ďakoval za správy o stave matky. V rámci širšieho rodinného záberu Balassa v korešpondencii zmienil smrť grófký Illésházyovej v marci 1728.¹⁰² V nasledujúcich dňoch Pavol (II.) Balassa navštívil matku na Modrom Kameni, no manželka s deťmi ostali v Topoľčiankach.¹⁰³ Čoskoro po návrate domov, 3. apríla 1728, pokračoval do Viedne, do ktorej ho pozval novohradský župan gróf Ján Forgách.¹⁰⁴

Po príchode z Viedne sa Balassa opäť nezdržal dlho pri svojej rodine a už v máji 1728 sa zúčastnil snemu (22. mája 1728 – 22. novembra 1729) v Prešporku, aj keď ešte začiatkom mesiaca nevedel, kde bude bývať.¹⁰⁵ V korunovačnom meste pokračovala spolupráca s novohradským županom, ktorý Balassu informoval o návrhu pripojenia Modrokamenského služnovského okresu k Hontianskej stolici, pričom Novohradská stolica by dostala Malohontský dištrikt.¹⁰⁶ Korešpondencia zachytáva niekoľko zaujímavých detailov zo snemu, avšak na úkor správ o rodine, a listy skúmaných aktérov nevypovedajú ani o smrti Mikuláša Balassu v júli 1728 v Topoľčiankach.¹⁰⁷

96 MNL – OL, ABCsL, P 1768, 9. tétel, č. 124.

97 MNL – OL, ABCsL, P 1763, 2. tétel, č. 70.

98 MNL – OL, ABCsL, P 1763, 2. tétel, č. 70.

99 MNL – OL, ABCsL, P 1768, 9. tétel, č. 118.

100 MNL – OL, ABCsL, P 1768, 9. tétel, č. 115, 130.

101 MNL – OL, ABCsL, P 1768, 9. tétel, č. 139.

102 MNL – OL, ABCsL, P 1768, 9. tétel, č. 138 – ide pravdepodobne o grófkú Františku Csákyovú, prvú manželku grófa Jozefa Illésházyho (Balassov vzdialený bratranec a neskorší svat).

103 Pravdepodobne aj kvôli chorobe Juliany Balassovej, o ktorej píše v liste.

104 MNL – OL, ABCsL, P 1768, 9. tétel, č. 147.

105 MNL – OL, ABCsL, P 1768, 9. tétel, č. 140.

106 MNL – OL, ABCsL, P 1768, 9. tétel, č. 133.

107 MV SR, Štátny archív v Banskej Bystrici (ŠA BB), Koháry-Coburg (1241) 1321 – 1945, 1. škatuľa, č. 2477. List Jozefa Amorthyho Jozefovi Andrejovi Kohárymu z 24. 7. 1728.

Z mála zachovaných listov vypovedajúcich o rodine je zrejmé, že jeden zo synov Pavla (II.) Balassu bol v lete pri starej mame na Modrom Kameni. Mária Perényiová dala vnukovi ušiť taftové oblečenie, ktoré Katarína Zichyová nepovažovala za vhodné pre malé dieťa. Gróf preto poprosil prefekta, aby sa o danú záležitosť postaral, najlepšie bez vedomia jeho matky.¹⁰⁸

S blížiacou sa zimou opäť prichádzali do Topoľčianok zdravotné problémy, ktoré tentokrát postihli služobníctvo. Balassa sa sťažoval prefektovi a osobitne zmienil neprítomného provízora, chorého komorníka a fakt, že má toho veľa a je unavený. Z tohto dôvodu v novembri 1728 nepodnikol plánovanú cestu do Prešporka a svoje pocity opísal slovami: „*Pravdu vravela moja malá Juliška, Nemám! Veru nemám potešenia.*“¹⁰⁹ Situáciu, v ktorej sa gróf nachádzal, zhoršoval aj zdravotný stav manželky, ktorá začala pre chorobu chudnúť a do decembra sa jej zdravotný stav výrazne zhoršil.¹¹⁰ Grófká bola chorá približne od apríla 1728 a o svojich ťažkostiach pravidelne písala Jurajovi Miszleniczkému.¹¹¹ V októbri 1728 sa zdravotný stav chorej grófkы stal predmetom záujmu grófa Andreja Koháryho, ktorý sa prostredníctvom Jozefa Amorthyho snažil získať informáciu, či ešte žije. Amorthy v Topoľčiankach nedokázal zistiť presnú odpoveď, manželka tamojšieho mäsiara mu povedala, že grófká už nežije a istý sudca, ktorý bol v kaštieli to nevedel.¹¹² V novembri 1728 Amorthy zistil, že Balassovcom zomrela dcéra a grófká takmer úplne prestala ješť.¹¹³ V polovici mája 1729 sa Zichyovej zdravotný stav zhoršil natoľko, že Balassa opäť privolať do Topoľčianok Mollera z Banskej Bystrice. Pri tejto ceste však narazil banskobystričský lekár na zaplavený most v Žiari nad Hronom a rozvodnený Hron sa rozhodol obísť cez Kremnicu a Hornú Štubňu.¹¹⁴ Ani Mollerova intervencia už nepomohla a dlhej chorobe nakoniec grófká Katarína Zichyová podľahla 30. mája 1729 v Topoľčiankach o tretej hodine poobede.¹¹⁵

Pavlovi (II.) Balassovi v nasledujúcom mesiaci prišlo niekoľko kondolenčných listov, napr. od grófa Juraja Esterházyho,¹¹⁶ grófa Jána Forgácha,¹¹⁷ grófa Jozefa Il-

108 MNL – OL, ABCsL, P 1768, 9. tétel, č. 132.

109 MNL – OL, ABCsL, P 1768, 9. tétel, č. 137.

110 MNL – OL, ABCsL, P 1768, 9. tétel, č. 134, č. 150.

111 MNL – OL, ABCsL, P 1768, 9. tétel, č. 1191, 1192, 1193.

112 MV SR, ŠA BB, Koháry-Coburg (1241) 1321 – 1945, 1. škatuľa, č. 2481. List Jozefa Amorthyho grófovi Andrejovi Kohárymu zo 17. 10. 1728.

113 MV SR, ŠA BB, Koháry-Coburg (1241) 1321 – 1945, 1. škatuľa, č. 2454. List Jozefa Amorthyho grófovi Andrejovi Kohárymu z 21. 11. 1728.

114 MV SR, ŠA BB, Koháry-Coburg (1241) 1321 – 1945, 1. škatuľa, č. 2233. List Theophila Hamacha Pavlovi (II.) Balassovi z 19. 5. 1729.

115 MNL – OL, AZcL, P 707, XXI – 195 et B, č. 80.

116 Syn grófa Gašpara Esterházyho z beckovskej vetvy rodu, komorník, generálny adjutant v Neapolskom kráľovstve, radca miestodržiteľskej rady, tajný radca, dverník. PON-GRÁCZ, Denis. Tituly a funkcie príslušníkov rodu Esterházy. In STREŠŇÁK, Gábor. *Mladšia fraknovská vetva rodu Esterházyovcov*. Senec: Mesto Senec, 2017, s. 187.

117 Pravdepodobne novohradský župan, syn Adama (II.) Forgácha z haličskej vetvy rodu. NAGY, Iván. *Magyarországi családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*. 4. kötet, Pest: Ráth Mór, 1853, s. 204.

lészázyho,¹¹⁸ grófa Alexandra Károlyiho,¹¹⁹ predstaviteľov rodov Zichy, Serényi, Keglevich, Koháry a iných. Niekoľko dní po úmrtí Kataríny Zichyovej zomrel aj posledný potomok z tohto manželstva, Jozef Balassa.¹²⁰ Gróf Štefan Koháry vo svojom krátkom kondolenčnom liste, z 10. júna 1729, napísal: „So zármutkom som vyrozumel, že Boh, jeho Svätá Výsosť počas uplynulého pol roka, po úmrtí štyroch tvojich drahých detí, oslobodil z tohto temného sveta aj tvoju drahú manželku, urodzenú pani grófkou Zichy Katarínu.“¹²¹

Bližšie informácie k okolnostiam úmrtí, pohrebom či miestam posledného odpochinku korešpondencia, ani žiadne doposiaľ známe pramene neuvádzajú. Dvaja synovia, ktorí umreli na Modrom Kameni sú pochovaní v krypte vo františkánskom kostole v Sečanoch.¹²² Katarínu Zichyovú s deťmi, ktoré umreli v Topoľčiankach, mohli pochovať v dnes už zaniknutom topoľčianskom kostole sv. Kataríny.¹²³ Listy s prefektom od júna 1729 nevypovedajú o zosnulých deťoch ani manželke. Z Topoľčianok sa Pavol (II.) Balassa odsťahoval na Modrý Kameň v decembri 1731¹²⁴ a definitívne ich zanechal v roku 1734. V tomto roku presídlil do Prešporka, v ktorom kúpil časť stredovekého domu, ktorý sa stal neskôr základom pre jeho mestský palác. V tomto období bol však už ženatý s grófkou Julianou Batthyányovou, s ktorou mal tiež synov Jána a Jozefa.¹²⁵

Okrem písomných prameňov sa zachovali portréty manželského páru Pavla (II.) Balassu a Kataríny Zichyovej. Tieto lovecké portréty napriek predpokladu, že v mi-

118 Syn uhorského kancelára Mikuláša Illészázyho a Alžbety Balassovej, stolník, taverník a krajinský sudca. FALLENBÜCHL, Zoltán. *Magyarország főméltóságai*. Budapest: Mecenás Könyvkiadó, 1988, s. 73, 81, 87.

119 Syn Ladislava Károlyiho a Zuzany Sennyeiovej. Satmársky župan, kurucký a neskôr cisársky generál, radca miestodržiteľskej rady. Príbuzný Pavla (II.) Balassu cez Perényiovcov a švagor Pavla Zichyho, Kataríninho strýka. HECKENAST, Gusztáv. *Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban?* Budapest: MTA Történettudományi intézete, 2005, s. 220.

120 MNL – OL, AZcL, P 707, XXI – 195 et C, č. 27 – V liste z 2. 7. 1729 Karolovi Zichymu napísal Pavol (II.) Balassa, že mu v júni umrel jeho posledný syn Jozef.

121 MNL – OL, ABCsL, P 1764, č. 552.

122 NAGY, András. *A szécsényi rendház historiai domusa I*. Budapest: Kapisztrán Szent Jánosról nevezett Ferences Rendtartományi, 2006, s. 65.

123 Kostol sv. Kataríny v Topoľčiankach zanikol okolo roku 1782. Nachádzalo sa v ňom niekoľko hrobiek, v ktorých mali byť pochovaní miestni šľachtici. LUKÁČ, Ivan – LUKOŤKA, Vladimír. *Dejiny farnosti a pútnického miesta Topoľčianky*. Topoľčianky: Park Topoľčianky, o. z., 2023, s. 17-18.

124 MNL – OL, A Batthyány család levéltára, P 1314, č. 56571.

125 Meno Ján bolo v rode Balassovcov dosť častým a to predovšetkým na prelome stredoveku a raného novoveku. Syn Pavla Balassu a Juliany Batthyánovej mohol byť už 15. či 17. príslušník rodu s týmto krstným menom. Naopak meno Jozef sa vyskytuje len v troch prípadoch. Prvým bol Pavlov brat, ktorý zomrel ako maloletý; druhým bol Pavlov syn z prvého manželstva, ktorý taktiež zomrel vo veku, nie vyššom ako sedem rokov; tretím bol gróf Jozef (III.) Balassa, syn Pavla (II.) Balassu a Juliany Batthyánovej, ktorý vďaka svojej viedenskej kariére a prestížnym sobášom s dvornou dámou panovníčky, mal vysoký potenciál pri dosiahnutí významného postavenia v rámci monarchie a spoločnosti. Zomrel však niekoľko mesiacov po svojom sobáši, vo veku 23 rokov. Iný Jozef sa v rode Balassovcov z Ďarmôt a Modrého Kameňa už nevyskytuje.

nulosti tvorili pár, sú dnes rozdelené. Portrét Kataríny Zichyovej je zreštaurovaný a uložený v zbierkach Múzea Otta Hermana v Miškovci, pričom je jeho kópia vystavená v historickej expozícii Slovenského národného múzea, Múzea bábkarských kultúr a hračiek na hrade Modrý Kameň. V priestoroch múzea na Modrom Kameni je tiež reprodukcia poľovníckeho portrétu Pavla (II.) Balassu. Pôvodný poľovnícky portrét grófa nie je zachovaný, známa je len jeho čiernobiela fotografia uverejnená v publikácii *Magyarország vármegyei és városai: Gömör-Kishont vármegye*.¹²⁶ Portréty vyobrazujú oboch manželov v loveckom štýle. Pavol (II.) Balassa má pozdĺž pravej časti tela opretú loveckú pušku, ktorú si pridržiaava pravou rukou,¹²⁷ na opasku má šabľu a nižšie po jeho ľavici je situovaný lovecký pes, ktorý sa obzerá k svojmu pánovi. Ľavou rukou gróf ukazuje na krajinu v pozadí za sebou, ktorej dominuje rieka a pravdepodobne stromy. V hornej časti fotografie obrazu je dobre čitateľný nápis „PAULUS E COMITIBUS BALASSA DE GYARMATH ET KÉKKŐ [...]“, za ktorým nasledujú dva horšie čitateľné riadky: „locumtentialis regius; supremus comes col[mita]tus Gömöriensis, pincenarium regalium magister per Hungarium actualis intimus status consiliarius. †1770,“¹²⁸ ktoré boli pravdepodobne dopísané v neskorších rokoch.

Portrét Kataríny Zichyovej je pre obdobie vzniku mierne nezvyčajný. Obraz vyobrazuje ženu v zelených šatách, v ruke držiacu loveckú pušku a opierajúcu sa o skalu, pozdĺž ktorej sa tiahnu ruže. Situovaný je do krajiny a pred jeho reštaurovaním bol na ňom čitateľný nápis: „KATHARINA COMITISSA ZICHY DE ZICH ET VASONKEÖ, UXOR PAULI E COMITIBUS BALASSA DE GYARMATH ET KÉKKŐ“. Po umeleckej stránke sa na tomto portréte stretávajú typické prvky 17. storočia a inovatívne prvky 18. storočia. Postavenie grófký je spolu s inými prvkami typické pre 17. storočie. Naopak inovatívnymi prvkami 18. storočia sú plynulé a nerušené prechody k prírode, k lesom a horám. Podľa Andrei Pirint by tak mohlo ísť o vyobrazenie novohradského kraja, avšak vzhľadom na pravidelné poľovačky v Orlovom sa skôr prikláňam k vyobrazeniu Horného Považia. Zároveň má grófká namiesto typického ženského predmetu v ruke loveckú pušku, druhú ruku drží opretú o bok a vo všeobecnosti pôsobí ako chlap. Hypoteticky by tento portrét mohol zachytávať osobnosť grófký, a teda poukazovať na jej záľubu v love.¹²⁹

126 BOROVSZKY, Samu. *Magyarország vármegyei és városai: Gömör-Kishont vármegye*. Budapest: Apollo Irodalmi Társaság, 1903, s. 523.

127 Teoreticky by mohlo ísť o tú istú zbraň, ktorá je v súčasnosti zachovaná v Maďarskom národnom múzeu. Táto lovecká puška z dielne prešporského výrobcu pušiek Jána Fischera je bohato zdobená perkusná predovka s osemhrannou dolnou časťou hlavne, má dĺžku 150 cm a kaliber 18 mm. Pušku zdobia rôzne poľovnícke a mytologické motívy spolu s grófskym erbom Balassovcov na jej pažbe, spolu s iniciálmi C(omes) P(aulus) B(alassa) – (e) G(yarmat) NAGY, Géza. Pozsonyi puskaművesek s a régi magyar puskaművesség. In: *Archeologiai értesítő. Új folyam*, roč. 31, 1911, č. 3, s. 218.

128 SZENTMÁRTONI SZABÓ, Géza. Balassa Menyhárt, Balassa II. András és Balassa Zsuzsanna lappangó portréi. In *Lymbus - magyarságtudományi forrásközlemények*, roč. 4, 2006, č. 1, s. 311.

129 PIRINT, Andrea. Főúri ősgalériák emlékei a Herman Ottó Múzeum képzőművészeti gyűjteményében. In *Herman Otto múzeum évkönyve*, roč. 42, 2003, č. 1, s. 399-408.

Zlyhanie či úspech?

Prvé manželstvo grófa Pavla (II.) Balassu s grófkou Katarínou Zichyovou malo spočiatku všetky predpoklady na úspešné manželstvo. Ohliadnuc sa na definované funkcie manželstva išlo do roku 1728 takmer o jednoznačný úspech. Manželom sa už desať mesiacov po sobáši narodil syn Mikuláš, ktorého nasledovali štyria synovia a jedna dcéra. Potomkovia Balassu sa tak nestali len dedičmi staršej považskobystrickej vetvy Balassovcov, ale aj dedičmi Zichyovcov, ako po matke, tak teoreticky aj po bezdetnom grófovi Karolovi Zichym. Balassovci tak mohli získať spolu so strategickým podielom divínskeho panstva aj nové majetky vrátane podielov na Rusovskom panstve Zichyovcov.

Najcennejším sa po roku 1729 stal pre Balassu a jeho kariéru jeho švagor Karol Zichy, ktorý sa v roku 1726 stal členom Kráľovskej miestodržiteľskej rady. Do popredia sa tak dostáva primárne Balassova socializácia a udržiavanie dobrých, a predovšetkým vzájomne výhodných vzťahov so svojimi blízkymi kontaktmi vo Viedni, ale aj novými, nadobudnutými práve prostredníctvom predmetného manželstva. Výpoveď korešpondencie o poľovačkách v Orlovom, ktoré Balassa pravidelne usporadúval v januári¹³⁰ na deň obrátenia sv. Pavla, je preto nemenej dôležitou informáciou. Sice nie sú známe mená ich účastníkov, no išlo pravdepodobne o okruh Balassových blízkych a zároveň spoločensky prominentných osôb, ktoré pôsobili vo Viedni a súhrnne ich označil ako „*Viedenský páni*“. Nevylučujem však, že týchto poľovačiek sa zúčastňovala aj Katarína Zichyová.

Samotné manželstvo vážne zasiahlo málo ovplyvniteľný faktor, ktorým bolo zdravie. V uvádzanom príklade sa najviac odráža pri Kataríne Zichyovej, ktorá pravidelne trpela na oslabené zdravie, pričom mohlo ísť o chronickú chorobu, ktorá sa pravidelne prejavovala, napríklad v období oslabenia organizmu po pôrode. V priebehu približne šiestich rokov (od decembra 1721 do júla 1727) Katarína Zichyová porodila šesť detí. K tejto značnej fyzickej záťaži pribudla aj psychická spôsobená úmrtím synov, v marci 1726 a v decembri 1727. Práve v zime 1727 spolu s manželom a malými deťmi prekonala kiahne. Nepatrný obraz psychického zdravia v tomto období je možné nájsť v liste grófkы svokre z 22. decembra 1727. Do obdobia, v ktorom sa zdravotná situácia Kataríny Zichyovej začala zhoršovať do takej miery, že prestala jesť a výrazne schudla (asi od apríla 1728) zapadá aj úmrtie ďalších dvoch detí, Mikuláša v júli 1728 a Julianny v novembri 1728. Grófka v nasledujúcich mesiacoch stratila ešte jedno dieťa až nakoniec jej zdravotný stav nevedel ovplyvniť ani Karol Otto Moller a 30. mája 1729 umrela.¹³¹

Rodinný lekár Balassovcov Karol Otto Moller bol priekopník uhorskej medicíny a farmácie, keďže bol aj lekárnik. V lekárskej starostlivosti mal napr. Františka II. Rákociho, cisárovnú Alžbetu Kristínu či viacerých uhorských šľachticov. Moller od

130 JANURA, Tomáš. Baroková rezidencia Balassovcov v Orlovom (Zsigmondháze). In DUCHOŇOVÁ, D. – RÁBIK, V. (eds.). *Prudentissimae dominae nobis honorandae*. Trnava: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity, 2015, s. 385.

131 Vzhľadom na uvedené súvislosti a náznaky z januára 1721 si dovoľujem vysloviť hypotézu, že teoretická chronická choroba matky bola príčinou oslabených organizmov detí, ktorých imunitné systémy nezvládali bojovať s rôznymi chorobami.

roku 1704 pôsobil v Banskej Bystrici ako stály mestský lekár, k čomu pribudli aj funkcie stoličného lekára Zvolenskej a Turčianskej stolice. Úspešne sa angažoval vo vytváraní protiepidemiologických opatrení tak pre Banskú Bystricu, ako aj pre okolité stolice, vďaka čomu si vyslúžil značný rešpekt a uznanie. V roku 1713 založil v Banskej Bystrici súkromnú lekársku a lekárnickú školu, v ktorej sa venoval výchove novej generácie lekárov a lekárnikov, ale aj značnému laboratórnemu výskumu či príprave účinných liečivých prípravkov, ktoré vyrábal z najkvalitnejších nemeckých liečiv.¹³² Balassovci tak boli v starostlivosti jedného z najlepších uhorských lekárov a Pavol (II.) Balassa sa v korešpondencii viackrát zmienil práve o Mollerovi, jeho radách či potrebe jeho privolania. Navzdory lekárovým kvalitám úroveň medicíny v 18. storočí ešte nepostačovala na vyliečenie chorôb, ktorými trpela Katarína Zichyová a jej deti.

Korešpondencia v istej miere vypovedá aj o tom, ako tieto neovplyvniteľné udalosti vnímal Pavol (II.) Balassa, ktorý nie raz vyjadril svoj zármutok nad rodinnou situáciou, no vždy myšlienky zakončil slovami: „*Nech sa udeje Božia vôľa.*“ V týchto slovách sa možno odráža jeho životná filozofia. Predovšetkým literatúra označuje Balassu za jeho donačné aktivity v prospech cirkevných inštitúcií za veľmi až nadmieru zbožného. Otázka zbožnosti v takej miere, ako ju predkladá literatúra je v týchto prípadoch len ťažko preukázateľná a rovnako mohlo ísť o praktické dôvody či spôsob vlastnej šľachtickej reprezentácie. Korešpondencia opäť poskytuje len málo náznakov, patrí sem list Kataríny Zichyovej manželovmu prefektovi, ktorému napísala, že Pavol (II.) Balassa má veľa roboty a stíha len jednu omšu, avšak v akom intervale známe nie je. Balassa sa v rámci svojich možností dokázal zdržiavať pri svojich deťoch a manželke v Topoľčiankach, sám bol občas chorý a kiahne v roku 1727 zasiahli aj jeho. Na druhej strane, smrť synov v rokoch 1726 a 1727 ho zasiahla v menšej miere, avšak bol to práve on, od ktorého sa vyžadovalo zostať rozvážnym a nebyť pod prílišným vplyvom emócií. Ako vnímal obdobie, v ktorom stratil najstaršieho syna či jedínú dcéru, nie je v korešpondencii uvedené. Z obsahu a formy listov dedukujem, že Balassu zasiahlo najviac úmrtie manželky a posledného syna Jozefa Balassu v júni 1729, ktoré prišlo krátko a možno nečakane po strate manželky a ostatných detí. Ešte v máji 1729 dostal informáciu, že syn Jozef je zdravý a v poriadku.¹³³

Na margo známej korešpondencie Pavla (II.) Balassu si dovoľím konštatovať, že až do roku 1732 sa téma vlastných emócií v listoch vôbec nevyskytovala.¹³⁴ Jedinou oso-

132 BARTUNEK, Anton. Historický vývoj farmaceutického vzdelávania vo vzťahu k územiu dnešného Slovenska od 14. storočia do roku 1918. In *Dejiny*, roč. 12, 2017, č. 1, s. 72-73. <http://dejiny.unipo.sk/PDF/2017/03_1_2017.pdf>; SENČEK, Richard, R. Lekár a lekárnik K. O. Moller. In BARTUNEK, Anton – SENČEK R., Richard (eds.) *Zborník prednášok z 24. sympózia farmácie konaného pri príležitosti 350. výročia narodenia Uhorského Hippokrata – Karla Otta Mollera dňa 18. októbra 2019 v Banskej Bystrici*, 2019, s. 42-48.

133 Túto informáciu mu podal Theofil Hamach, malý Jozef Balassa tak bol pravdepodobne v Banskej Bystrici u Mollera. MV SR, ŠA BB, Koháry-Coburg (1241) 1321 – 1945, 1. škatuľa, č. 2233. Theophil Hamach Pavlovi (II.) Balassovi z 19. 5. 1729.

134 To sa nevzťahuje len na listy po smrti manželky, ale aj na listy z prvej polovice roka 1729, ktoré sa obsahovo výrazne líšia od predchádzajúcich a téma rodiny či ich zdravia je zredukovaná na minimum.

bou, ktorá užívala bližší záujem grófa, bola jeho matka, tiež viackrát chorá v priebehu skúmaných rokov. V druhej polovici roka 1727 sa Balassa nachádzal v častejšom osobnom kontakte s prefektom či matkou na Modrom Kameni, a teda záležitosti chýbajúce v korešpondencii sa mohli stať súčasťou ich osobných rozhovorov. Presne tie sú limitom výskumu tohto typu komunikácie. Rovnako tak málo dochovaných listov Kataríny Zichyovej manželovi môže súvisieť s jeho častou prítomnosťou pri rodine. Naopak najviac listov je zachovaných s prefektom, s ktorým potreboval riešiť majetkovú a ďalšiu agendu na pravidelnej báze. Neposledným limitom tohto výskumu je nezachovanie materiálu, ktorý mohol byť zničený alebo doteraz nie je evidovaný.

Z hľadiska rodovej politiky a vytvárania či reprodukovania siete je vybrané manželstvo jedným z dôkazov, že súčasťou praktických motivácií aristokratických manželstiev v ranom novoveku bolo nielen získavanie nových spojení za účelom navýšenia majetkového a sociálneho kapitálu, ale aj potreba pravidelného potvrdzovania vzájomných rodinných vzťahov v rámci aristokratickej spoločnosti ako takej. Práve toto potvrdzovanie predstavovalo základ pre budovanie, resp. získavanie nových rodinných vzťahov, majetkov, postavenia či kariéry. Tieto manželstvá rozhodne neboli náhodné a pre každú zainteresovanú rodinu zohrávali inú úlohu. Z hľadiska Balassovcov vystupuje do popredia stratený divínsky majetok, avšak v rovnakej miere aj završenie postupu na spoločensko-mocenskom rebríčku v dobovej spoločnosti prostredníctvom zisku nových a prestížnych väzieb. Na druhej strane Zichyovci získali do rodiny mladého aristokrata s vysokým potenciálom a väzbami na uhorského kancelára či ďalšie prominentné osoby z prostredia viedenského panovníckeho dvora.

ŠARIŠ VO VOĽBÁCH DO UHORSKÉHO SNEMU V ROKU 1905

Patrik DERFIŇÁK

Abstract: *Šariš in the Hungarian parliamentary elections of 1905.* This study focuses on the elections held in Hungary at the beginning of 1905, specifically their course and results in Šariš County. It outlines the basic profiles of victorious candidates from government and opposition parties, the electoral process itself, and the outcomes recorded by the election commission. Despite the victory of the Liberal Party, which secured four mandates, the results in individual districts indicate that voter dissatisfaction with the political situation in the country was reflected in the distribution of votes. Even locally well-known and respected personalities running under the Liberal Party's program found it relatively difficult to win or defend their mandates.

Keywords: Šariš. Hungarian parliamentary elections. Liberal Party. Šariš County. 1905.

Voľby v Uhorsku v závere 19. a na začiatku 20. storočia i napriek tomu, že volebné právo bolo vyhradené iba časti mužskej populácie, predstavovali mimoriadne dôležitý krok pre spoločnosť. Tie, ktoré sa uskutočnili v januári roku 1905, však boli vo viacerých smeroch špecifické. V prvom rade predstavovali vyústenie dlhodobého napätia a politického boja medzi vládnuou Liberálnou stranou a opozíciou. Na čele Liberálnej strany stál gróf Štefan Tisza, ktorý bol od novembra 1903 menovaný pánovníkom za predsedu uhorskej vlády. Pri tomto kroku sa očakávalo, že vláda pod jeho vedením tak aj naďalej bude vystupovať v záujme rakúsko-uhorského vyrovnania. Opozičné strany vytvorili v novembri 1904 tzv. národnú koalíciu pod vedením Strany nezávislosti. Jej predstavitelia sa usilovali v štátoprávných požiadavkách smerovať Uhorsko k čo najväčšej miere osamostatnenia sa. Gróf Štefan Tisza sa v prvom rade snažil využiť všetky dostupné prostriedky na obnovenie činnosti parlamentu. Na to plánoval presadiť osobitnú reformu, ktorá by obmedzila napríklad možnosť obštrukcií. Tie komplikovali a často aj úplne zablokovali prácu parlamentu. Pri tejto svojej snahe ale narazil na silný odpor nielen opozičných, ale aj časti poslancov z vlastnej strany. Tí všetci v jeho úsilí videli útok na dovtedy uplatňovaný liberálny charakter parlamentu.¹

Úsilie vlády konsolidovať pomery v Uhorsku na pôde parlamentu bola pochopiteľná. Záver roka 1903 a takmer celý rok 1904 sa totiž niesol v znamení opakujúcich sa politických kríz. Tie mimoriadne komplikovali prácu vlády, ktorá pri schvaľovaní potrebných dokumentov často nemala dostatočnú podporu v parlamente. Problémy sa týkali napríklad návrhu rozpočtu na rok 1904 či nových kvót brancov. V marci 1904 sa predseda vlády pokúsil presadiť zmenu rokovacieho poriadku, aj tu ale nara-

1 KÓNYA, Peter a kol. *Dejiny Uhorska (1000 – 1918)*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove, 2013, s. 645.

zil na silný odpor. Pri prijímaní viacerých zákonov bol tak odkázaný na pomoc opozície. Vládnú stranu pritom postupne opúšťali nespokojní poslanci. Najprv vedení grófom Albertom Apponyim, ktorý obnovil svoju Národnú stranu.² Následne skupina tzv. dissidentov, vedená grófom Júliusom Andrássym ml., ktorý svoju stranu vo voľbách roku 1905 pomenoval Strana ústavy.³ Stále väčšie spory medzi jednotlivými stranami v parlamente viedli k tomu, že sa 19. novembra 1904 zišli zástupcovia všetkých opozičných strán, konkrétne Strany nezávislosti, Národnej strany, Katolíckej ľudovej strany, Novej strany a Občianskej demokratickej strany, ku ktorým sa neskôr pridal so svojimi stúpenkami gróf Július Andrássy. Predsedom riadiaceho výboru tzv. Národnej koalície, sa stal František Kossuth. Základným cieľom opozície sa stalo ukončenie vlády grófa Štefana Tiszu, ktorá bez podpory v parlamente nemohla vládnuť.⁴ Za rovnako dôležité ale považovali ešte dôslednejšie prehĺbenie nezávislosti Uhorska od Rakúska a presadzovanie idey jednonárodného uhorského štátu.⁵

Všetky snahy vlády na dohodu s bývalými vlastnými poslancami, alebo aspoň s časťou opozície zlyhali. Preto na návrh grófa Štefana Tiszu, v snahe podporiť produalistickú vládu, využil panovník František Jozef I. svoju právomoc a začiatkom januára 1905 rozpustil nefunkčný parlament a ešte v tom istom mesiaci boli vypísané nové voľby.⁶ Opozičná tlač túto situáciu zachytila 3. januára 1905 takto: „V poslaneckej snemovni sa teda dohralo aj posledné predstavenie. Je koniec komédie. Zajtra sa začne ten veľký zápas, ktorý dnes uhorský národ o moc, proti nespočetnému ozbrojenému násiliu pre svoje veľké záujmy a pre svoju pravdu iba tak môže uskutočniť, ústavný život zaviesť a svoju budúcnosť iba tak zabezpečiť, ak ako jeden človek sa postaví a spoločným porozumením nepremožiteľnými zbraňami a mužnou odvahou sa postaví do útoku. Áno, útoku, pretože skutočne napadli národnú ústavnosť. Nezákonne postupovala vláda doteraz a sprisahaním korunovala svoje skutky.“⁷

Na celouhorskej úrovni sú jednotlivé voľby prebiehajúce v tomto období vo viacerých smeroch spracované. Pre vývoj politického, hospodárskeho, spoločenského, ale i poznanie doslova každodenného života v rôznych regiónoch krajiny sú však potrebné aj informácie o dianí a priebehu volieb v jednotlivých uhorských stoliiciach. Šarišská stolica v tomto smere predstavuje vcelku zaujímavý priestor. V roku 1905 bola rozdelená na celkovo šesť volebných obvodov, pričom dlhodobo tu dovtedy rozhodujúcu väčšinu mandátov získavali predstavitelia vládnucej Liberálnej strany.

2 Národná strana sa vo voľbách roku 1905 spojila so Stranou nezávislosti.

3 Na konci roku 1905 sa strana premenovala na Krajinskú ústavnú stranu (Országos Alkotmány párt). Takto jej zástupcovia kandidovali vo voľbách roku 1906, pričom ako druhá najsilnejšia strana získala 71 mandátov a stala sa súčasťou vládnej väčšiny.

4 CSIK, Tamás. Egy különös választásztás nagy párharca. Tisza István Andrássy Gyula ellenében az 1905-ös választásokon. In *Tisza István és emlékezete. Tanulmányok Tisza István születésének 150. évfordulójára*. Szerkesztette Maruzsa Zoltán és Pallai László, Debrecen : Debreceni Egyetem Történelmi Intézete, 2011, s. 97-100.

5 *Dejiny Slovenska IV. (od konca 19. storočia do roku 1918)*. Red. Samuel Cambel. Bratislava : VEDA, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1986, s. 262.

6 KÓNYA, Peter a kol. *Dejiny Uhorska (1000 – 1918)*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove, 2013, s. 646.

7 Vége a komédiának. In *Abauj-Kassai Közlöny*, roč. 34, 1905, č. 2, s. 1.

Ešte ani krátko před volba-

9 Választási mozgalmak. In *Felsőmagyarország*, roč. 21, 1905, č. 6, s. 3.

Ešte dva týždne pred voľbami sa riešili nielen praktické otázky realizácie volieb. Mala sa tiež uzavrieť otázka, kto vlastne bude v jednotlivých obvodoch kandidovať. V prvom rade sa v Prešove zišiel osobitný volebný výbor, ktorý mal rozhodnúť o presnom čase uskutočnenia volieb. Regionálne periodiká 12. januára 1905 referovali: „Súčasne sa malo rozhodnúť o predsedoch jednotlivých volebných komisií. Podľa hlásenia nášho informátora, v Šarišskej stolici je možné s určitostou očakávať úplné víťazstvo Liberálnej strany. Kandidujúci sú podľa konečného rozhodnutia títo: v bardejovskom obvode Július Bujanovics (Liberálna strana) a Štefan Tóth István (Ľudová strana), v sabinovskom obvode Imrich Hodossy (Liberálna strana) a Ondrej Szokolszky (Ľudová strana), v lipianskom obvode Ľudovít Bornemisza (Liberálna strana), v giraltovskom obvode Baltazár Semsey (Liberálna strana), v zborovskom obvode Adam Bornemisza (Liberálna strana) a Michal Artim (Ľudová strana). V Prešove je kandidátom Liberálnej strany Edmund Szmrecsányi. Protivníci môžu ešte postaviť protikandidátov, ale vážne do úvahy ich nemožno brať.“¹⁰

O tom, že jednotliví kandidáti nemali na predstavenie svojich programov veľa času, svedčí aj informácia o kandidatúre a predstavení kandidáta Liberálnej strany v Prešove Edmunda Szmrecsányiho. Do košických novín podporujúcich Liberálnu stranu telefonoval jeden z prešovských priaznivcov: „Dnes napoludnie (17. januára 1905 – doplnil P. D.) predniesol svoju programovú reč pred viac ako tisíc občanmi – voličmi, prešovský kandidát Liberálnej strany. Zasadanie otvoril Albert Kubinyi. Kandidáta na poslanca pri jeho zámere kandidovať a prednesení svojho programu podporili pozdravnými výkrikmi. Na zasadnutí s prejavom vystúpil aj Karol Mikler, ktorý tiež získal uznanie prítomných. Prečítali aj telegram dr. Alberta Berzeviczyho, ministra školstva, ktorý pri tejto príležitosti poslal, pričom ohlásil svoj príchod do Prešova na 18. januára. Szmrecsányiho zvolenie je isté.“¹¹

V prešovskom obvode sa ale na poslednú chvíľu predsa len objavil protikandidát, ktorým bol košický advokát dr. Karol Halmos. Dobová tlač zaznamenala 19. januára 1905, teda zhruba týždeň pred konaním volieb: „V prešovskej spojenej opozícii kandidát dr. Karol Halmos včera predniesol svoju programovú reč vo veľkej sále prešovského hotela „Panónia“.“¹² Zasadnutiu predsedal dr. Augustín Csátáry, súkromný univerzitný učiteľ, ktorý vrúcne privítal dr. Halmosa a požiadal ho o prednesenie programovej reči. Dr. Halmos kandidoval, ako sa sám označil, za stranu Nezávislí a 48tnici.¹³ Jeho prejav často prerušovali súhlasné výkriky a potlesk. Dr. Szauberer rečnil po slovensky i po maďarsky, následne vystúpil jeden z prešovských podnikateľov. Na návrh dr. Karola Flóriána, učiteľa na právnickej akadémii, zasadnutie telegramom pozdravilo spojenú opozíciu.¹⁴

Napätie, ktoré sa od predstaviteľov politických strán postupne dostalo aj medzi mnohých obyvateľov Šarišskej stolice, sa malo naplno prejaviť 26. januára 1905.

10 Választási mozgalom Sárosmegyében. In *Felsőmagyarország*, roč. 21, 1905, č. 9, s. 2.

11 Szmrecsányi Jenő programbeszéde. In *Felsőmagyarország*, roč. 21, 1905, č. 13, s. 4. Minister školstva dr. Albert Berzeviczy nenavštívil v rámci predvolebnej kampane iba Prešov. Nasledujúci deň, 19. 1. 1905, pricestoval na verejné vystúpenie do Spišskej Novej Vsi.

12 Halmos Károly programbeszéde. In *Felsőmagyarország*, roč. 21, 1905, č. 15, s. 2.

13 Aj keď samotný kandidát vyjadril názorovú blízkosť k jednotlivým stranám, zostával spoločným kandidátom opozičného zoskupenia Národná koalícia.

14 Halmos Károly programbeszéde. In *Felsőmagyarország*, roč. 21, 1905, č. 15, s. 2.

Očakával sa pomerne búrlivý priebeh hlasovania, i preto určení členovia volebných komisií, „dôverníci“ oboch kandidujúcich strán i miestne úrady dôsledne dbali na dodržiavanie jednotlivých zákonných ustanovení. Dôležitým faktorom, ktorý mal v čo najväčšej možnej miere zabrániť prípadným výtržnostiam, bola mobilizácia polície, žandárov a vojenských jednotiek dislokovaných na území Šarišskej stolice. O tom, že tieto opatrenia mali svoje opodstatnenie svedčí aj dobový záznam: „Keď sa 26. januára začali voľby do uhorského snemu, boli veľmi bojovné aj v našom meste. Obe strany vo veľkom počte priviedli svojich priaznivcov a už dávno nevoľilo toľko ľudí, ako teraz.“¹⁵ Predseda volebného výboru dr. Július Schmidt v predvečer volieb predstavil oboch kandidátov. Kandidáta Liberálnej strany Edmunda Szmrecsányiho, právnika, bývalého šarišského župana a sudcu, svojím podpisom odporúčali: A. Kubinyi, Á. Kósch, dr. F. Raffay, S. Nádaskay, L. Bielek, O. Ludmann, S. Fried, K. Kovaliczky, dr. T. Rosenberg, dr. G. Ghillány, J. Voloszinovits a MUDr. Á. Lakner. Protikandidáta dr. Karola Halmosa podporili: MUDr. A. Csátáry, dr. Z. Baumöhl, G. Brestyenzsky, K. Oszvald, dr. M. Rosenberg, S. Gebhardt, S. Mesinger, dr. L. Fuchs, V. Perényi, dr. J. Stehlo, L. Gallotsik, dr. S. Wallentínyi, G. Kirchmayer, H. Sziklai, B. Holénia a L. Reményik. V oboch táboroch sa tak nachádzali zástupcovia rôznych konfesií i profesií, vo všeobecnosti išlo o známe a rešpektované prešovské osobnosti. Ich prítomnosť mala zabezpečiť spravodlivý priebeh a pre širokú verejnosť dôveryhodný volebný výsledok.¹⁶

Voľby sa začali 26. januára 1905 ráno o ôsmej hodine, keď poverení predstavitelia oboch strán, na základe v predošlý deň uzavretých dohôd, na presne určenom mieste postavili vojenské kordóny. Niektorí z okolitých obcí prichádzajúci voliči už skoro ráno pricestovali vlakom. Iní došli postupne na vozoch a kočoch. Nerušený príchod podporovateľov oboch strán zabezpečovali príslušníci miestnej polície a vojaci. Keď sa v samotnom Prešove do pol deviatej neobjavila žiadna prekážka ani protesty, predseda volebnej komisie nariadil obom kandidátom, aby losovali o poradie. Tak dospeli k rozhodnutiu, že o deviatej hodine začala hlasovať strana, ktorá podporovala dr. Karola Halmosa.

V Prešove sa nachádzali dve volebné komisie, v ktorých boli rovnomerne zastúpení priaznivci oboch kandidátov. Prvá mala svoje priestory v budove radnice. Predsedal jej dr. J. Ghillány, členmi boli dr. J. Sztehlo, dr. S. Walentínyi za Halmosovu stranu a dr. F. Raffay a A. Gaál za stranu Szmrecsányiho. Druhá komisia sídlila v malej sále prešovského Čierneho orla. Jej predsedom bol dr. K. Mikler, jeho zástupcom dr. S. Tóth a členmi opäť zástupcovia oboch súperiacich strán. Za stranu dr. Halmosa J. Pollak a dr. K. Flórián, za Szmrecsányiho podporovateľov dr. B. Müller a K. Ágoston. Osobitne sa evidovali prví voliči oboch kandidátov. Za dr. Halmosa hlasoval ako prvý dr. Z. Csátáry a za Szmrecsányiho dr. M. Austerlitz.¹⁷

Pri charakteristike volieb v Prešove konštatovali členovia volebnej komisie, že celý proces prebiehal bez väčších problémov. Presne podľa poradia a harmonogra-

15 A választás. In *Eperjesi Lapok*, roč. 30, 1905, č. 5, s. 2.

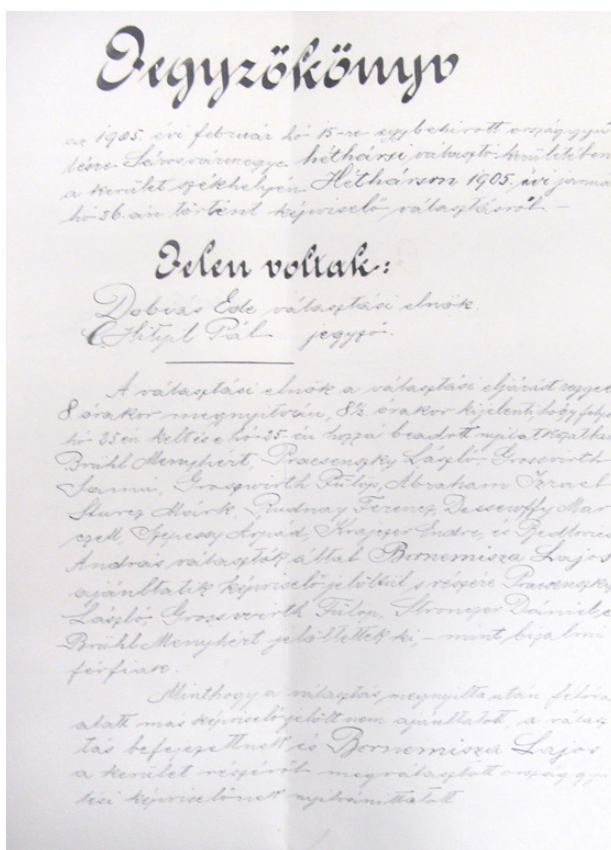
16 Štátny archív (ŠA) Prešov. Fond Šarišská župa. Župné knihy. Inv. č. 260 (1905), kr. 34. Jegyzőkönyv. Vyhotovená v Prešove 26. 1. 1905 predsedom volebnej komisie dr. J. Schmidtom a tajomníkom J. Hoffmannom.

17 A választás. In *Eperjesi Lapok*, roč. 30, 1905, č. 5, s. 2.

mu stanoveného stoličnou volebnou komisiou. Tá určila aj záverečné hodiny oboch volebných miestností. Prvú v budúcej radnici zatvorili o pol siedmej večer, druhá bola otvorená až do desiatej hodiny. V oboch volebných miestnostiach volilo celkovo 1 952 voličov, z toho v radnici 971, a pred druhou komisiou 981 osôb. Komisia odmietli uznať platnosť 13 hlasov. Sčasti preto, lebo volič nevedel presne povedať meno toho z kandidátov, ktorému chcel odovzdať svoj hlas. Sčasti tiež preto, lebo totožnosť voliča nebolo možné celkom bezpečne potvrdiť.¹⁸

Z evidovaných 1 952 hlasov získal Edmund Szmrecsányi 1 107, jeho protikandidát dr. Karol Halmos 845. Na základe toho predseda stoličného volebného výboru večer o štvrti na jedenásť vyhlásiť v priestoroch prešovskej radnice za oficiálneho víťaza kandidáta Liberálnej strany, ktorého rozdielom 262 hlasov zvolili za poslanca uhorského snemu, zastupujúceho prešovský obvod. Toto oznámenie stovky čakajúcich voličov privítali oslavnými výkrikmi. Predseda stoličnej volebnej komisie ešte v ten istý večer o tri štvrti na dvanásť odovzdal novému poslancovi oficiálne potvrdenie o výsledku volieb. Ten v krátkom prejave ubezpečil svojich voličov i všetkých prítomných, že ich záujmy bude zo všetkých síl presadzovať, pričom bude postupovať v súlade s predstaveným volebným programom.

Voľby v prešovskom obvode sa zaobišli bez väčších incidentov, za čo bolo možné ďakovať predovšetkým skutočnosti, že stoličná volebná komisia svoju náročnú úlohu zvládla presne v zmysle zákona, čo uznali obe kandidujúce strany.¹⁹ Na dodržiavanie poriadku dozeralo pod velením kapitána Renversa dve a pol stotiny pechoty z prešovskej posádky, 10 žandárov a miestna mestská polícia. Jej členovia, pod

Zápisnica z volieb v Lipanoch

- 18 ŠA Prešov. Fond Šarišská župa. Župné knihy. Inv. č. 260 (1905), kr. 34. Jegyzőkönyv. Vyhotovená v Prešove 26. 1. 1905 predsedom volebnej komisie dr. J. Schmidtom a tajomníkom J. Hoffmannom.
- 19 ŠA Prešov. Fond Šarišská župa. Župné knihy. Inv. č. 260 (1905), kr. 34. Jegyzőkönyv. Vyhotovená v Prešove 26. 1. 1905 predsedom volebnej komisie dr. J. Schmidtom a tajomníkom J. Hoffmannom.

velením kapitána Ivana Bánó, si podľa členov volebnej komisie zaslúžili osobitné uznanie, keďže celý deň, bez odpočinku, o hlade a smäde, v chladnom zimnom počasí plnili svoju službu. Miestne noviny zase s uspokojením konštatovali, že po vyhlásení výsledkov sa voliči pokojne rozišli a o polnoci bolo už úplné ticho. Bez ťažkostí sa vrátili domov aj vidiecki voliči.²⁰

Volebná účasť bola v prešovskom obvode pomerne vysoká. Dosiahla 74,3 % oprávnených voličov, čo samo o sebe potvrdzuje na jednej strane nespokojnosť obyvateľstva, ale i mobilizáciu, ktorú v snahe uspieť i napriek krátkej volebnej kampani realizovali jednotlivé politické zoskupenia. O tom, ako rozdelili svoje hlasy tí obyvatelia jednotlivých obcí prešovského obvodu, ktorí mali právo voliť, podáva bližšie informácie tabuľka č. 1.

V Šarišskej stolici sa predpokladalo jasné víťazstvo kandidátov Liberálnej strany. Konečný výsledok však nakoniec nedopadol celkom podľa pôvodných očakávaní. V zborovskom obvode sa víťazom stal dr. Michal Artim, zastupujúci program Ľudovej strany. Podľa oficiálneho výsledku sa napriek pôvodným očakávaniam jeho súper z Liberálnej strany, miestny statkár Adam Bornemisza, volieb nezúčastnil, preto bol M. Artim zvolený „jednohlasne“. Oficiálny snemový almanach o ňom zaznamenal: „Narodil sa v roku 1854. Ukončil štúdium teológie, z teológie získal aj doktorát. V súčasnosti pôsobí ako gréckokatolícky farár v Becherove. V zborovskom obvode ho zvolili v roku 1901 s programom Ľudovej strany. Na sneme niekoľkokrát vystúpil zastupujúc záujmy „malých“ ľudí.“²¹

V skutočnosti však jeho protikandidát Adam Bornemisza do volebného súboja nastúpil. Ako dokumentuje zachovaná zápisnica, deň pred voľbami v zmysle platných ustanovení poskytli obaja kandidáti volebnej komisii zoznamy svojich dôverníkov. Tí mali dozerať na odovzdávanie hlasov a garantovať ich korektný priebeh.²² Voľby sa začali podobne ako v Prešove o ôsmej hodine ráno, pričom voliči oboch strán mohli svoje hlasy odovzdávať od deviatej. Ich priebeh bol spočiatku pomerne dramatický. Kým v prvej volebnej miestnosti priebežne viedol dr. M. Artim v pomere 372 ku 126 hlasom, v druhej miestnosti dali voliči A. Bornemiszovi 213 a jeho súperovi iba 162 hlasov. Postupne sa zvyšujúci rozdiel v počte odovzdaných hlasov a klesajúca nádej na možný zvrat však viedli nakoniec kandidáta Liberálnej strany k závažnému rozhodnutiu. Ešte pred ukončením volieb oznámili jeho zástupcovia predsedovi volebnej komisie, že z volieb odstupuje. Ten nemal inú možnosť, ako toto rozhodnutie prijať. A tak, aj keď sa voľby v zborovskom obvode uskutočnili, vzhľadom na odstúpenie jedného z kandidátov ešte pred oficiálnym vyhlásením

20 A választás. In *Eperjesi Lapok*, roč. 30, 1905, č. 5, s. 3.

21 *Sturm-féle Országgyűlési almanach 1905 – 1910*. Szerkesztették Fabro Henrik és Ujlaki József. Budapest : Pesti Lloyd-Társulat, 1905, s. 207.

22 ŠA Prešov. Fond Šarišská župa. Župné knihy. Inv. č. 260 (1905), kr. 34. Oba zoznamy sa stali súčasťou oficiálneho spisu venovanému voľbám v zborovskom obvode, ktoré 26. 1. 1905 vypracoval predseda volebnej komisie A. Úsz a jej tajomník I. Volloy. Následne boli duplikáty v polovici februára 1905 zaslané na ministerstvo vnútra do Budapešti. Dôverníkmi dr. M. Artima boli okrem iných napríklad J. Csiszarik či M. Mikulyák. K podporovateľom A. Bornemiszu zase patrili napríklad I. Szepesházy či G. Adamik.

Tabuľka č. 1. Prešovský obvod, rozdelenie hlasov pre oboch kandidátov

Číslo	Obec	Szmrecsányi	Halmos	Počet registrovaných voličov
1	Prešov	425	297	1 036
2	Zlatá Baňa	4	-	4
3	Drienov	44	29	106
4	Ruská Nová Ves	12	18	35
5	Soľná Baňa	23	3	35
6	Teriakovce	7	4	18
7.	Haniska	-	4	5
8.	Slovenský Solivar	19	46	75
9.	Nemecký Solivar (Šváby)	21	15	49
10.	Šalgovík	-	8	9
11.	Dulova Ves	13	23	37
12.	Záborské	11	9	22
13.	Petrovany	14	19	43
14.	Kendice	21	15	42
15.	Opiná	6	15	27
16.	Mudrovce	2	14	24
17.	Boliarov	13	6	25
18.	Kecеровský Lipovec	11	22	37
19.	Kecеровské Pekľany	14	11	36
20.	Kecеровské Kostolany	6	21	32
21.	Kavečany	8	9	23
22.	Sokoľ	6	15	25
23.	Tepličany	9	6	23
24.	Čížatice	6	8	23
25.	Svätý Štefan	8	17	28
26.	Malá Vieska	6	12	26
27.	Červenica	36	20	70
28.	Ploské	16	5	30
30.	Budimír	18	7	28
31.	Brestov	28	21	61
32.	Bunetice	7	9	17
33.	Vtáčkovce	13	3	24
34.	Trebejov	7	2	11
35.	Kysak	10	7	31
36.	Varhaňovce	26	2	37
37.	Lúčina	1	-	1
38.	Tuhrina	7	22	48
39.	Bretejovce	14	-	17
40.	Seniakovce	11	-	11
41.	Šarišské Bohdanovce	41	4	58
42.	Lesíček	13	-	33
43.	Obišovce	20	12	34

Číslo	Obec	Szmrecsányi	Halmos	Počet registrovaných voličov
44.	Janovík	4	13	24
45.	Chabžany	-	10	17
46.	Žehňa	11	6	21
47.	Nižné Mirkovce	17	-	22
48.	Vyšné Mirkovce	3	6	12
49.	Lemešany	24	13	44
50.	Ličartovce	-	16	22
51.	Abranovce	20	11	34
52.	Kokošovce	11	12	31
53.	Drienovská Nová Ves	15	-	17
54.	Močarmany	24	-	26
	Spolu	1 107	845	2 626

(Zdroj: Választási statisztika. In *Eperjesi Lapok*, roč. 30, 1905, č. 5, s. 4.)

výsledkov, bol dr. Michal Artim vyhlásený za „zvoleného jednohlasne“.²³ Aj keď víťaz bol kvôli viacerým osobným sporom i angažovanosti v hospodárskom a spoločenskom živote niektorými označovaný za do istej miery kontroverznú osobnosť, obhájenie poslaneckého mandátu nakoniec v jeho prípade nebolo vnímané ako mimoriadne prekvapenie.²⁴

Oveľa väčším prekvapením bol výsledok zaznamenaný v bardejovskom volebnom obvode. Tu zástupcu Liberálnej strany Júliusa Bujanovicsa, ktorý obhájoval svoj poslanecký mandát, porazil mladý iba 27-ročný budapeštiansky kandidát Dionýz Bittó. I v tomto prípade príprava volieb, rovnako ako predvolebná kampaň, mali veľmi rýchly priebeh. Július Bujanovics vystúpil na zhromaždení v Bardejove 11. januára 1905, pričom prítomným predstavil výsledky svojej práce a pôsobenia v rámci programu Liberálnej strany. Aj keď ešte nebolo jasné, kto bude jeho protikandidátom, bolo nepochybné, že súpera mať bude. Iba deň predtým totiž na verejnom zhromaždení vznikla zjednotená opozičná strana, ktorej predsedom sa stal dr. Leo Uhlig, miestny advokát a vydavateľ novín *Felsőszárosi Hírlap*. V nasledujúcich dňoch sa diskutovalo najmä o tom, kto bude za opozíciu kandidovať. Spočiatku sa spomínalo najmä meno bardejovského kapitána mestskej polície Štefana Tótha. Nakoniec sa ale našiel nový kandidát. Doslova niekoľko dní pred voľbami vystúpil vo veľkej sále bardejovského hotela Hungária, ako kandidát zjednotenej opozície, Dionýz Bittó. Jeho programovú reč si prišlo vypočuť niekoľko stoviek voličov.

23 ŠA Prešov. Fond Šarišská župa. Župné knihy. Inv. č. 260 (1905), kr. 34. Jegyzőkönyv. Vyhotovená v Zborove 26. 1. 1905.

24 Dr. Michal Artim sa okrem svojich kňazských povinností podieľal napríklad na založení jednej z bardejovských akciových bánk, pričom ju následne viedol ako predseda predstavenstva. Usiloval sa pritom konkurovať dvom starším finančným ústavom, čo vyvolávalo viaceré spory. Okrem toho sa v rámci spoločenského a politického života dostal aj do fyzických stretov s predstaviteľmi opozície a miestnej správy. Vyšetrovali ho tiež kvôli kontaktom s panslávami, navrátilcami prichádzajúcimi z cárskeho Ruska. Podrobnejšie, žiaľ, táto nesporne zaujímavá osobnosť spracovaná zatiaľ nebola.

O tom, že išlo o významnú spoločenskú udalosť svedčí tiež množstvo prítomných dám. Tie síce nemohli hlasovať, napriek tomu si prejav mladého budapeštianskeho advokáta vypočuli až do konca.²⁵ Prejav kandidáta bol hodnotený veľmi pozitívne, pričom prítomní ho ocenili dlhotrvajúcim potleskom. Miestny týždenník hodnotil: „Priemysel, poľnohospodárstvo, obchod a ich problémy v ňom boli zastúpené. Rovnako záujmy Bardejova. Rozvinul zástavu, na ktorej bol nápis právo, zákon a spravodlivosť.“²⁶ Vystúpili aj ďalší rečníci. Okrem kandidáta Ľudovej strany v zborovskom obvode dr. M. Artima vzbudil pozornosť najmä inžinier Sóos. Ten podobne ako poslanec za zborovský obvod predniesol svoj prejav v slovenčine. Okrem toho pre zhromaždených tiež tlmočil prejav Dionýza Bittóa z maďarčiny do slovenčiny. Na záver prečítal dr. Jozef Gmitter pozdravné telegramy, ktoré zhromaždeným zaslali predsedovia politických strán združených v opozičnom bloku.

Napriek tomu, že kandidátom opozície bol pre voličov bardejovského obvodu prakticky neznámy človek, jej predstavitelia naplno využili problémy Liberálnej strany, nespokojnosť obyvateľstva a komplikovanú situáciu v krajine. Priebeh samotných volieb bol pritom zaujímavý a názorne približuje atmosféru malomestského prostredia. Ako zaznamenal miestny týždenník stojaci jednoznačne na strane neskoršieho víťaza: „Bardejovský obvod dňa 26. januára volil si svojho poslanca do uhorského snemu. Kandidáti boli Dionýz Bittó, advokát a statkár v Bratislavskej stolici s programom dissidentskej strany a Július Bujanovics, bývalý poslanec za bardejovský obvod s programom Liberálnej strany. Z volebného zápasu vyšiel nakoniec víťazne Dionýz Bittó s prevahou 275 hlasov.“²⁷ Podstatne podrobnejšie informácie o voľbách v Bardejove poskytujú oficiálne dokumenty. Podľa nich je možné konštatovať, že už od skorého rána bol v uliciach mesta čulý ruch. Označení červeným perom pôsobili kor-teši Bittóa, bielu kokardu si pripili podporovatelia Bujanovicsa. O deviatej hodine mohli voliči oboch strán začať uplatňovať svoje právo voliť. Aj v Bardejove sa volilo pred dvoma volebnými komisiami. Prvá pracovala v budove „novej“ radnice. Tú viedol starosta mesta A. Rhódy, jeho zástupcom bol dr. A. Vas, riaditeľ miestneho nižšieho gymnázia. Členmi boli J. Biloveszky a M. Weisz za Bittóovu stranu, resp. prepošť A. Korányi a I. Tahy za Bujanovicsovu stranu. Druhá volebná komisia zasedala v budove „starej“ radnice. Jej predsedom bol obvodný notár dr. B. Weisz, jeho zástupcom statkár J. Villecz. Členmi boli miestny evanjelický kňaz M. Szlabej a dr. J. Gmitter za Bittóovu stranu, resp. dr. J. Glück a L. Szaukulics za Bujanovicsovu stranu.²⁸ V prvej komisii začali hlasovať obyvatelia Bardejova, v druhej ako prví voliči z neďalekého Kľušova. Napriek tomu, že voľby neprebiehali úplne hladko a bez problémov, celkovo ich uzavreli bez väčších incidentov. Poriadok udržiavala 1. stotina 9. prešovského pešieho honvédskeho pluku, 1. stotina haličského pluku,

25 Programbeszéd. In *Felsősárosi Hirlap*, roč. 5, 1905, č. 3, s. 2. O vystúpeniach protivníka, dovtedajšieho poslanca Júliusa Bujanovicsa noviny nepriniesli žiadnu väčšiu správu.

26 Programbeszéd. In *Felsősárosi Hirlap*, roč. 5, 1905, č. 3, s. 2.

27 Képvisező választás. In *Felsősárosi Hirlap*, roč. 5, 1905, č. 5, s. 2.

28 ŠA Prešov. Fond Šarišská župa. Župné knihy. Inv. č. 260 (1905), kr. 34. Jegyzőkönyv. Vyhotovená v Bardejove 26. 1. 1905 predsedom volebnej komisie A. Rhodym a tajomníkom dr. B. Weiszom, večer o 22.15 hod.

žandári a bardejovská mestská polícia.²⁹ Iba v jednom prípade sa stalo, že žandári museli zakročiť voči voličom z obce Hažlín. Menšie nepokoje a strety medzi voličmi oboch strán zaznamenali aj hliadkujúci vojaci. Že nenadobudli vážnejší charakter bolo možné ďakovať najmä rýchlemu a ráznemu postupu bardejovského policajného kapitána Štefana Tótha a kapitána, ktorý velil vojakom.³⁰

Voľby sa vyvíjali pomerne zaujímavo. „V prvej volebnej komisii dopoludnia viedol Bujanovics o 20 – 30 hlasov, v druhej komisii v rovnakom čase Bittóova strana o 100 – 120 hlasov. Popoludní sa prevaha priklonila celkom na stranu Bittóovu v oboch komisiách.“³¹ Výsledok bol celkom jasný. Z 2 594 oprávnených voličov nakoniec hlasovalo 1 775 voličov. Spomedzi nich 1 025 volilo Bittóa. Víťazstvo začali jeho priaznivci oslavovať ešte pred oficiálnym vyhlásením výsledkov. V uliciach uskutočnili fakľový pochod, pričom priaznivci tohto kandidáta sa zhromažďovali pred bytom vodcu opozície dr. Lea Uhliga. Oslava sa ešte zintenzívnila, keď sa Dionýz Bittó objavil v okne bytu. Miestny učiteľ Július Grofcsik Gyula sa pri tejto príležitosti obrátil na prítomných s prejavom v slovenskom jazyku, ktorý zožal veľký úspech. Následne voliči odprevadili víťaza na námestie, kde mu na radnici odovzdali oficiálne výsledky.³²

Ďalšími zvolenými poslancami za Šarišskú stolicu boli v roku 1905 Ľudovít Bormenisza a Imrich Hodossy. Prvý z nich nemal protikandidáta, preto hladko prešiel volebným procesom. Obaja kandidovali s programom Liberálnej strany a mali celkovo dosť spoločného. Obaja boli právnikmi z prostredia šarišských zemianskych rodín, súčasne vlastnili aj poľnohospodársku pôdu. Ľudovít Bormenisza kandidoval v lipianskom obvode. Podľa almanachu uhorského snemu: „Narodil sa 12. septembra 1853. Stredoškolské vzdelanie získal v Budapešti a Košiciach, v Prešove vyštudoval Právnickú akadémiu. Vrátiac sa z dlhej zahraničnej cesty začal pôsobiť na ministerstve vnútra v Budapešti, ako nižší úradník. V roku 1877 prevzal rozsiahly statok a od tohto obdobia sa zúčastňoval na verejnom a hospodárskom živote Šarišskej stolice.“³³ Už v roku 1892 sa pokúsil kandidovať do uhorského snemu s programom Liberálnej strany. Do snemu ho zvolili aj v roku 1901. V období medzi oboma mandátmi nebol poslancom, pracoval v rôznych orgánoch Šarišskej stolice a hospodáril na zdedenom statku. Na sneme vystúpil proti niektorým navrhovaným cirkevným zákonom, po ich prijatí prešiel do Národnej strany. Neskôr sa vrátil do Liberálnej strany. V roku 1905, ako konštatoval predseda obvodnej volebnej komisie E. Dobay, bol „bez protikandidáta zvolený do snemu za svoj pôvodný lipiansky obvod“.³⁴

29 Képvisező választás. In *Felsőhársi Hírlap*, roč. 5, 1905, č. 5, s. 2.

30 ŠA Prešov. Fond Šarišská župa. Župné knihy. Inv. č. 260 (1905), kr. 34. Jegyzőkönyv. Vyhotovená v Bardejove 26. 1. 1905 predsedom volebnej komisie A. Rhodym a tajomníkom dr. B. Weiszom, večer o 22.15 hod.

31 Képvisező választás. In *Felsőhársi Hírlap*, roč. 5, 1905, č. 5, s. 2.

32 ŠA Prešov. Fond Šarišská župa. Župné knihy. Inv. č. 260 (1905), kr. 34. Jegyzőkönyv. Vyhotovená v Bardejove 26. 1. 1905 predsedom volebnej komisie A. Rhodym a tajomníkom dr. B. Weiszom, večer o 22.15 hod.

33 *Sturm-féle Országgyűlési almanach 1905 – 1910*. Szerkesztették Fabro Henrik és Ujlaki József. Budapest : Pesti Lloyd-Társulat, 1905, s. 233-234.

34 ŠA Prešov. Fond Šarišská župa. Župné knihy. Inv. č. 260 (1905), kr. 34. Jegyzőkönyv. Vyhotovená v Lipanoch 26. 1. 1905. I v tomto prípade, napriek tomu, že išlo o jediného kandidáta, boli striktné dodržiavané všetky predpisy, vrátane prítomnosti žandárov, ktorí

Záznam o Imrichovi Hodossym, ktorý kandidoval v sabinovskom obvode bol podstatne rozsiahlejší, rovnako ako jeho politická kariéra. Podľa almanachu uhorského snemu: „V roku 1840 sa narodil na Šariši. Pripravoval sa na dráhu právnik a ako advokát sa usadil v Budapešti. V roku 1869 sa stal poslancom, odvtedy je nepretržite zástupcom sabinovského obvodu v uhorskom sneme.“³⁵ Celkovo zaujímavé sú nielen životné osudy tohto právnik a statkára, ale tiež jeho politická kariéra, preto im venujeme väčšiu pozornosť. Nielen, že 37 rokov nepretržite zastupoval svoj volebný obvod v uhorskom sneme, ale ako vynikajúci právnik sa podieľal na vzniku množstva zákonov, ktoré sa v ňom prerokovávali. Niekoľkokrát sa o ňom uvažovalo ako o kandidátovi na miesto štátneho tajomníka či dokonca ministra. Svoje politické presvedčenie a zásady ale nebol vždy ochotný podriaďiť straníckej disciplíne. Ak nesúhlasil s presadzovanou politikou vlády, bez ohľadu na dôsledky, prešiel k opozícii. Mohol si to dovoliť, keďže nebol závislý na poslaneckých diétach, ktoré v závere 19. a na začiatku 20. storočia ani neboli príliš vysoké. Aby uživil rodinu v hlavnom meste, prevádzkoval totiž Imrich Hodossy úspešnú súkromnú právnickú prax a získal značný rešpekt. V roku 1878 ho členovia budapeštianskej advokátskej komory zvolili za svojho predsedu. Túto významnú, aj keď najmä z časového hľadiska náročnú, čestnú funkciu zastával až do roku 1893, keď sa jej zo zdravotných dôvodov musel vzdať. Vzápätí ho však za predošlé zásluhy zvolili aspoň za doživotného čestného predsedu.³⁶

Ako poslanec uhorského snemu Imrich Hodossy spolu s manželkou a deťmi žil predovšetkým v Budapešti, kde vlastnil veľký dom. Na Šariš sa však pravidelne vracal. Nielen kvôli voľbám, ale tiež kvôli príbuzným a majetku, na ktorý bolo treba dozerať. Ako neskôr zaspomínali jeho súčasníci: „*Jak každý dobrí člověk bars rad vidzel svoju usšu vlasc, stolicu Saros. Ščešlivim še čul, keď domu mohol prisc do Kissarosu a špacirovac mohol vov šumnej zahradze a na majetku svojim.*“³⁷ Odpočinok v rodnom kraji bol pre neho, aj vzhľadom na nie príliš pevné zdravie, veľmi dôležitý. Voľby v roku 1905 prebiehali v obvode kde kandidoval Imrich Hodossy, podobne ako v iných častiach Šarišskej stolice, za prísnych bezpečnostných podmienok. Predseda sabinovského volebného obvodu Aladár Bánó zaregistroval so svojimi spolupracovníkmi „dôverníkov“ oboch kandidátov. Imrich Hodossy si vybral J. Czapkaya ml., I. Rosenfelda, G. Altmana a J. Sommera. Protikandidát Ondrej Szokolszky ako svojich zástupcov uviedol J. Szentiványiho, A. Fazekasa, J. Kurimszkeho a J. Virága.³⁸

I napriek tomu, že sa kandidátovi Ľudovej strany vo všeobecnosti nepripisovali veľké vyhliadky na víťazstvo, dosiahol nakoniec pomerne solídny výsledok. Z cel-

mali zabrániť prípadným prejavom nesúhlasu obyvateľstva so zvoleným kandidátom. Ako „dôverník“ dozeral na priebeh volieb napríklad lipiansky dekan a prelát M. Brühl.

35 *Sturm-féle Országgyűlési almanach 1905 – 1910.* Szerkesztették Fabro Henrik és Ujlaki József. Budapest : Pesti Lloyd-Társulat, 1905, s. 285-286.

36 DERFIŇÁK, Patrik. Imrich Hodossy, zabudnutý právnik a politik zo Šariša. In *Mestá na sneme. Városok a diétán.* Eds. Peter Kónya – H. Németh István. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2016, s. 296-298.

37 Imre Hodossy. In *Náša Zastava*, roč. 3, 1909, č. 5, s. 2.

38 ŠA Prešov. Fond Šarišská župa. Župné knihy. Inv. č. 260 (1905), kr. 34. Jegyzőkönyv. Vytvorená v Sabinove 26. 1. 1905 predsedom volebnjej komisie A. Bánóm.

kovo 1 692 platných hlasov bolo v prospech Hodossyho odovzdaných 1 029, jeho protivníka volilo 663 voličov. Volebná komisia tak okrem konštatovania celkovo pokojného priebehu volieb mohla oznámiť víťazstvo Imricha Hodossyho o 366 hlasov.³⁹

Posledný, kto v roku 1905 získal mandát poslanca uhorského snemu v Šarišskej stolici bol Baltazár Semsey, kandidujúci v giraltovskom obvode. Išlo o právniku, osobnosť známu najmä v hospodárskych kruhoch, ktorá už v iackrát kandidovala do uhorského snemu. „V giraltovskom obvode dvakrát prehral vo voľbách ako kandidát Národnej strany s A. Köszegehy-Winklerom, kým v roku 1901, pri príležitosti všeobecných volieb, konečne uspel s programom Liberálnej strany.“⁴⁰ Keďže v roku 1905 nemal pri voľbách protikandidáta, jeho zvolenie prebehlo bez väčších ťažkostí, ale aj výraznejšej volebnej účasti voličov. Poslanecký mandát ale dlho neudržel. Od roku 1905 bol totiž menovaný za hlavného župana Šarišskej stolice, pričom tento úrad zastával prakticky až do svojej smrti, tesne pred vypuknutím prvej svetovej vojny.⁴¹

Voľby v celouhorskom meradle neskočili pre dovtedy dlhodobu vládnucu Liberálnu stranu dobre, keďže zvíťazila Strana nezávislosti so 165 mandátmi (39,95 %). Liberálna strana získala 159 (38,50 %), tretia Strana ústavy (dissidenti) 27 (6,54 %) a štvrtá Katolícka ľudová strana 25 (6,05 %) mandátov. Ďalej nasledovali strany, ktoré získali menšie počty zástupcov, ako Nová strana s 13 (3,15 %), Nezávislí kandidáti s 10 (2,42 %) či Rumunská národná strana s 8 (1,94 %) mandátmi, ktoré bez ohľadu na to či sa pridali k novej vládnej väčšine alebo zostali v opozícii, zohrávali v uhorskom sneme iba relatívne menej významnú úlohu.⁴² Z celkového počtu 413 poslaneckých mandátov tak nová vládna väčšina tvorená Stranou nezávislosti, Stranou ústavy, Katolíckou ľudovou stranou, Novou stranou a Demokratickou stranou disponovala 232 hlasmi. Opozícia tvorená Liberálnou stranou, Rumunskou národnou stranou, Socialistami, Srbskou národnou stranou a Slovenskou národnou stranou mala k dispozícii iba 171 hlasov. Ani tieto počty ale neboli definitívne, keďže niektorí poslanci vystupovali ako nezávislí, prípadne ich zaradenie k niektorej z politických strán bolo dosť voľné.⁴³ Šarišská stolica sa z pohľadu dosiahnutých volebných výsledkov

39 ŠA Prešov. Fond Šarišská župa. Župné knihy. Inv. č. 260 (1905), kr. 34. Jegyzőkönyv. Vyhotovená v Sabinove 26. 1. 1905 predsedom volebnej komisie A. Bánóm.

40 *Sturm-féle Országgyűlési almanach 1905 – 1910*. Szerkesztették Fabro Henrik és Ujlaki József. Budapest : Pesti Lloyd-Társulat, 1905, s. 380.

41 POZSONYI, József. *A semsei Semsey család története*. Debrecen : Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Igazgatósága, 2002, s. 75.

42 Ďalšie strany zaznamenali už iba symbolické zastúpenie, konkrétne Demokratická strana s dvoma mandátmi (0,48 %), Socialisti dva mandáty (0,48 %), po jednom – Srbská národná strana (0,24 %) a Slovenská národná strana (0,24 %).

43 O tom, že stanovenie presného počtu poslancov vládnucej koalície a opozície bolo pomerne komplikovanou záležitosťou, svedčia aj prehľady, ktoré aktuálnu situáciu mapovali. Podľa oficiálnej štatistiky napríklad Liberálna strana získala 159 mandátov. Podľa jedného z almanachov, konkrétne *Sturm-féle Országgyűlési almanach 1905 – 1910*. Szerkesztették Fabro Henrik és Ujlaki József. Budapest : Pesti Lloyd-Társulat, 1905, už iba 143 mandátov. Ďalšie publikácie vydané v tom istom období, napríklad TASSY, Károly. *Az 1905 – 10 országgyűlési képviselőinek sematizmusa*. Budapest, 1905, však na s. 85-86

zaradila medzi konzervatívne voliace regióny, keď bývalú vládnucu Liberálnu stranu zastupovali štyria poslanci. Naopak novú vládnú koalíciu iba dvaja, jeden za Stranu ústavy (dissidenti) a jeden za Katolícku ľudovú stranu. Pri bližšom pohľade na výsledky sa ale prejavuje skutočnosť, že nespokojnosť s dovtedy vládnucou stranou a jej predstaviteľmi, bola aj v inak veľmi konzervatívnom regióne značná. Kandidáti Liberálnej strany zvíťazili dva razy preto, že nemali protikandidátov. Pokiaľ ich mali, dva krát vyhrali pomerne tesným rozdielom, najmä vzhľadom na skutočnosť, že proti nim kandidovali prakticky širšej verejnosti neznámi ľudia, resp. dokonca prehrali, v Bardejove s mladým kandidátom z Bratislavskej stolice, ktorého mohli vidieť iba tesne pred voľbami. Iba v zborovskom obvode sa výsledok v konečnom dôsledku nepovažoval za prekvapujúci.

Voľby, už tesne po ich skončení, hodnotili v rámci regiónu viacerí pozorovatelia. Jeden z pohľadov za neúspešnú Liberálnu stranu poskytl košické noviny: „Bezvýhradne si ctíme naše ústavné zriadenie, rešpektujeme jasnú vôľu nášho ľudu. Tak sa zdá, že veľká väčšina národa nemá rovnaký názor ako my a slúžia iným, ktorí politiku Štefana Tiszu nepovažujú za vlasti prospešnú. Aspoň po včerajších volebných výsledkoch nie je vylúčené, že Liberálna strana sa ocitne v menšine. Národ rozhodol. Štefan Tisza chcel, aby rozhodol a národ rozhodol tak, že výsledok je priaznivý pre oponentov.“⁴⁴ Z pohľadu samotných volieb i výsledkov, ktoré boli zaznamenané, predstavitelia bývalej vládnej strany považovali ich priebeh za vcelku pokojný, a korektný, pričom aspoň oficiálne prezentovali vôľu rešpektovať dosiahnuté výsledky. Z celkových výsledkov bolo tiež možné konštatovať niekoľko zaujímavých faktov. Napríklad, že Liberálna strana si vo všeobecnosti udržala väčšinu mandátov vo väčších mestách, naopak prehrala v menších mestách a na vidieku.

Po uplynutí niekoľkých dní ale bolo jasné, že politická situácia v Uhorsku sa porážkou Liberálnej strany a nástupom novej vládnej koalície neupokojila. Jednak víťazi mali najmä z programových hľadísk často dosť odlišné ciele, čo spôsobovalo značnú nestabilitu. Oveľa dôležitejší bol ale postoj cisára Františka Jozefa I. Ten napriek výsledkom volieb nechal menšinovú vládu Štefana Tiszu vládnuť až do júna roku 1905. Súčasťou programov strán víťaznej koalície boli totiž požiadavky priamo oslabujúce systém dualizmu. Okrem osamostatnenia uhorského vojska a presadenie maďarského jazyka v armáde, to boli napríklad rozšírenie volebného práva či založenie Uhorskej národnej banky.⁴⁵ A tak sa priame povolebné vyhlásenie predstaviteľov Liberálnej strany o voľbách a dosiahnutých výsledkoch ukázalo ako veľmi dvojsečné: „Zo strany Liberálnej strany boli voľby čisté. Úplne čisté. A tam, kde poslancov Liberálnej strany zvolili, tam je mandát jasnou vôľou voličov. Nechceme znižovať hodnotu mandátov opozície, nehovoríme, že oni nechceli čestne získať

eviduje už iba 119 poslancov, ktorí jednoznačne patrili k Liberálnej strane. Bližšie k problematike tiež PAPP, József. Szabadelvű és munkapárti választási eredmények és képviselők 1901 és 1910 között. In *Tisza István és emlékezete. Tanulmányok Tisza István születésének 150. évfordulójára*. Szerkesztette Maruzsa Zoltán és Pallai László, Debrecen : Debreceni Egyetem Történelmi Intézete, 2011, s. 59-78.

44 A nemzet dönt. In *Felsőmagyarország*, roč. 21, 1905, č. 27, s. 1.

45 KÓNYA, Peter a kol. *Dejiny Uhorska (1000 – 1918)*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove, 2013, s. 646-647.

mandáty, no je nespornou skutočnosťou, že zo strany opozície dochádzalo k terorizovaniu. Hovoria, že to bolo vlastenecké násilie. Dobré. No nemôžu poprieť, že to bolo násilie.”⁴⁶

Povolebný vývoj ako istým spôsobom násilný vnímali skôr strany víťaznej koalície. Ani vymenovanie dvoch nových menšinových vlád v priebehu roku 1905 na tejto vo svojej podstate patovej situácii veľa nezmenilo. Voľby v roku 1905 síce priniesli víťazstvo opozícii, pomery v Uhorsku sa ale nepodarilo upokojiť. I preto už v nasledujúcom roku bolo potrebné vypísať ďalšie voľby, zásadne sa líšiace od tých predošlých, keďže dlhodobo najsilnejšia Liberálna strana sa fakticky rozpadla a na návrh Štefana Tiszu došlo k jej rozpusteniu.⁴⁷

46 A nemzet dönt. In *Felsőmagyarország*, roč. 21, 1905, č. 27, s. 1.

47 *Politické strany na Slovensku 1860 – 1989*. Zostavil Ľubomír Lipták. Bratislava : Archa, 1992, s. 79.

KLIENTELISMUS A PRESSTITUCE V PODKARPATORUSKÉ ENERGETICE MEZI VÁLKAMI

David HUBENÝ

Abstract: *Clientelism and „pressitution“ in the Subcarpathian Ruthenian energy sector between the wars.* The beneficial idea of electrification and thus the facilitation of daily life for both rural and urban populations, ensuring livelihood through the reduction of physical labor necessitated significant investments in production facilities and distribution networks. This, in turn, sparked interest in participating in this lucrative endeavor, which promised both influence and profit. It soon became evident that electricity companies and public administration engaged in mutual exploitation, while companies also courted the favor of the press through commissioned laudatory articles and advertisements essential for newspapers and profitable for businesses. The Subcarpathian Ruthenian Electric Company was no exception. Through its ties with the Prague-based engineering giant Českomoravská-Kolben-Daněk, it employed these practices with natural ease, securing the support of local politicians and even members of the National Assembly. Thus supported, the company not only facilitated the economic gains of Českomoravská-Kolben-Daněk and the Subcarpathian Ruthenian Electric Company but also contributed to the electrification of the entire Subcarpathian Ruthenia.

Keywords: Clientelism. Media. Subcarpathian Ruthenia. Energy sector. Politics.

Úvod a rozbor pramenů a literatury

Význam energií vede k tomu, že příslušné společnosti nezřídka úspěšně ovlivňují či přímo řídí rozhodování vlád, státních i samosprávných úřadů a na energiích nebo jinak závislých firem. Všeoužitečné elektrárny, mezi něž se řadila firma Podkarpatoruské elektrárny (dále PRE), nebyly výjimkou a cíleně a soustavně využívaly svoje personální propojení na státní správu a samosprávu a vůbec kontakty na veřejnou správu k prosazování svých zájmů vůči menším nevšeoužitečným (čistě soukromým) elektrárnám, což v praxi znamenalo pro všeoužitečné elektrárny přímou podporu od zemských úřadů a zemských zastupitelstev a výborů. Nevšeoužitečné podniky tak mohly jen poukazovat na tuto propojenost a iluzorní nestrannost veřejné správy, když zástupci Ministerstva veřejných prací, zemských úřadů, zastupitelstev a výborů byli členy vedení všeoužitečných elektráren, za pomoci různých memorand (vlastních nebo místních menšinových samospráv), popř. interpelací spřátelených politických stran v parlamentě, neboť mnohé nevšeoužitečné elektrárny měly ještě z éry před rokem 1918 maďarské či německé vedení a v systematické elektrifikaci viděly jen čechizaci související s dalšími obdobnými kroky, např. pozemkovou¹ re-

1 HALLON, Ľudovít. Štátne zásahy do vývoja energetiky na Slovensku v rokoch 1918 – 1938. In *Historický časopis*, roč. 44, 1996, č. 3, s. 435-439; SABOL, Miroslav. Kapitálové

formou.² Celopodkarpatorský energetický hegemon PRE, který v roce 1930 ovládal 80,4 % podkarpatorského trhu,³ nebyl výjimkou.

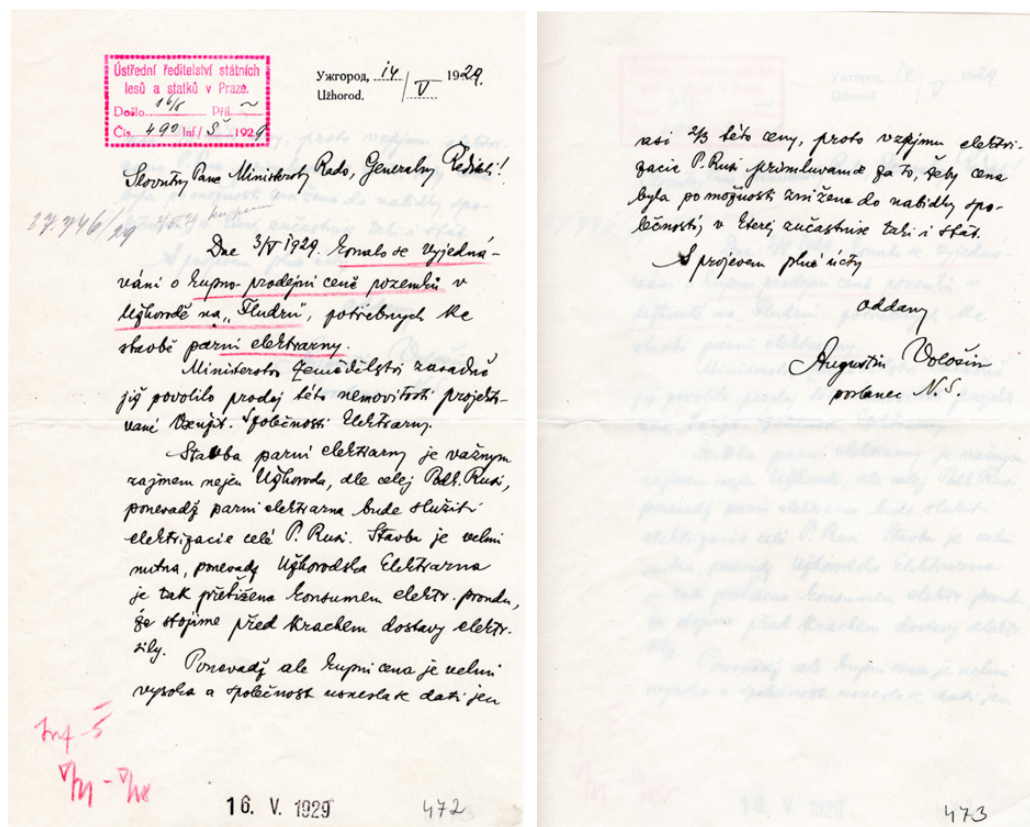
Dějiny podkarpatorské energetiky jsou na počátku svého zpracování,⁴ ale díky poměrně dobře uchovaným materiálům firmy PRE, které jsou uloženy ve stejnojmenném archivním fondu ve Státním oblastním archivu v Praze a jeho obdobě v podobě fondu 75 ve Státním archivu Zakarpatské oblasti, se při výzkumu podařilo odhalit množství klientelistických vazeb na politiky, ale také dokladů o prodejnosti médií toužících po tučných zakázkách na reklamu. Vedle toho byly v Národním archivu využity materiály resortního Ministerstva veřejných prací, jakož i dalších archivních souborů. Ostatní archivní fondy a archivy byly využity jen doplňkově.

Prosazování zájmů za pomoci politiků a novinářů

Energetický gigant PRE ošetřoval své zájmy na mnoha úrovních, přičemž k tomu zhusta využíval členy správní rady – na prvním místě personální substrát Národního shromáždění (dále NS). V tomto případě však společnost jen navázala na praxi své předchůdkyně, firmy Užhorodské elektrárské, která se snažila použít poslance Augustina Vološina k zabránění vzniku všeužitečného podniku PRE. Vološin se na Ministerstvu veřejných prací účastnil schůze vedené předsedou Užhorodské elektrárské Fedorem Houdkem s cílem přimět státní správu, aby upustila od plánu na vznik podkarpatorského všeužitečného elektrárského podniku a elektrifikaci celé země ponechala v rukách soukromé společnosti Užhorodská elektrárská.⁵ Ačkoliv tedy Vološin zprvu vystupoval proti PRE, ty jej převzaly do správní rady a brzy poslance využily k tomu, aby dopisem ze 14. května 1929 na Ústřední ředitelství státních lesů a statků loboval ve prospěch společnosti PRE za co nejlev-

zmeny a národnostné turbulencie v celoplošnej elektrifikácii Slovenska v 20. rokoch 20. storočia. In *Česko-slovenská historická ročenka*, 2011, s. 245-248.

- 2 Ovšem národnostní aspekt nebyl univerzální a např. na Žitném ostrově poskytly maďarské obce mimořádně vstřícnou pomoc Jihoslovenským elektrárnám, zatímco v některých slovenských obcích se při elektrifikaci a výstavbě vedení zaměstnanci elektráren neobešli bez ochrany četnictva. HALLON, Ludovít. Štátne zásahy do vývoja energetiky na Slovensku v rokoch 1918 – 1938. In *Historický časopis*, roč. 44, 1996, č. 3, s. 441; SABOL, Miroslav. Kapitálové zmeny a národnostné turbulencie v celoplošnej elektrifikácii Slovenska v 20. rokoch 20. storočia. In *Česko-slovenská historická ročenka*, 2011, s. 248-249.
- 3 KABELÍK, Václav. Statistické šetření o elektrisaci obcí. In *Zprávy veřejné služby technické XIV.*, 1932, č. 5, s. 143.
- 4 K podkarpatorské energetice viz ŽADANSKÝ, Juraj. *Hospodársky a sociálny vývoj Podkarpatskej Rusi 1919 – 1939*. Bratislava: Združenie inteligencie Rusínov Slovenska, 2022, s. 105-107; HUBENÝ, David. Užhorodská elektrárská akciová spoločnosť a její působení na Podkarpatské Rusi a východním Slovensku. In *Dejiny – internetový časopis Inštitútu histórie FF PU v Prešove – č. 1/2023*, s. 43-62. <http://dejiny.unipo.sk/PDF/2023/03_1_2023.pdf> a HUBENÝ, David. Kroky veřejné správy k vytlačení Užhorodské elektrárské z podkarpatorské energetiky ve druhé polovině dvacátých let 20. století. In *Dejiny – internetový časopis Inštitútu histórie FF PU v Prešove – č. 1/2024*, s. 43-54. <http://dejiny.unipo.sk/PDF/2024/03_1_2024.pdf>.
- 5 Národní archiv, fond Ministerstvo veřejných prací (NA, fond MVP), kart. 1018, sign. 205d.

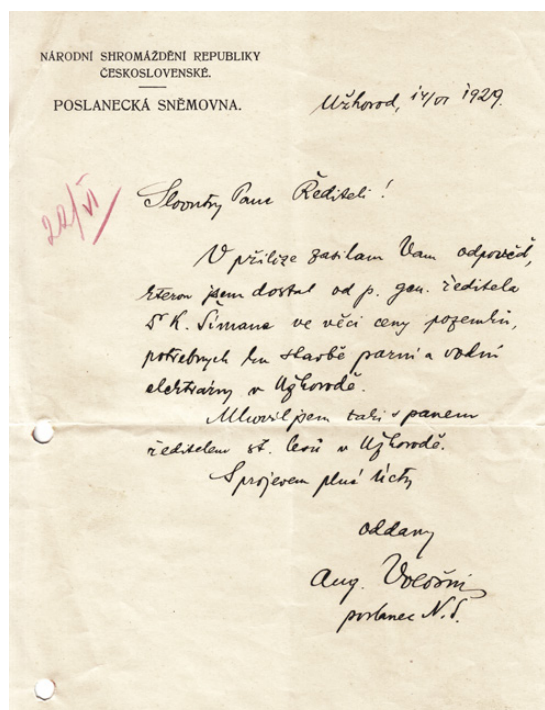
Obr. 1: Dopis Augustina Vološina pro Ústřední ředitelství státních lesů a statků ohledně co nejlevnějšího odprodeje pozemků nutných pro připravovanou parní elektrárnu v Užhorodě. NA, fond Ústřední ředitelství státních lesů a statků, kart. 7, čj. 490/1929.

nější odprodej pozemků pro připravovanou novou užhorodskou parní elektrárnu s odkazem na hrozící brzký nedostatek elektřiny ve městě, ale i celkovou potřebu elektrifikace Podkarpatské Rusi. Ústřední ředitelství státních lesů a statků mu však mohlo jen sdělit, že obecnou cenu pozemku bez dalších přidáných hodnot určí užhorodské „ředitelství státních lesů a statků v dohodě s hlavním finančním ředitelstvím v Užhorodě“.⁶ Vološin následně poslušně informoval o svých výkonech vedení firmy Českomoravská-Kolben-Daněk (dále ČKD) dopisem ze 14. června 1929, které jeho snahu ocenilo pochvalou.⁷

S ohledem na celkový význam Augustina Vološina v národnostním, kulturním a politickém prostředí Podkarpatské Rusi si jej společnost ponechala ve správné radě i poté, co ztratil poslanecký mandát. Pozice „firemního“ poslance, resp. lobbisty, však neoslábla. Ujal se jí Josef Zajíc, který měl vedle poslaneckého mandátu ještě status tajemníka agrární strany v Užhorodě a vůbec byl univerzálním před-

6 NA, fond Ústřední ředitelství státních lesů a statků, kart. 7, čj. 490/1929.

7 Státní oblastní archiv v Praze, fond Podkarpatoruské elektrárny (SOA Praha, fond PRE), kart. 12, inv. č. 170.

Obr. 2: Dopis Augustina Vološina pro Podkarpatoruské elektrárny/Českomoravskou Kolben-Daněk o jeho intervenci u Ústředního ředitelství státních lesů a statků ve věci prodeje pozemku pro novou parní elektrárnu v Užhorodě. SOA Praha, fond Podkarpatoruské elektrárny, kart. 12, inv. č. 170.

sedou mnoha organizací: Zemského melioračního svazu pro Podkarpatskou Rus, Svazu pěstitelů tabáku, Obchodní jednoty hospodářských družstev a Svazu viničních obcí,⁸ Odbočky svazu statkářů a nájemců na Podkarpatské Rusi a těž společnosti Keramos. Kromě toho byl členem správní rady a výkonného výboru PRE a tuto firmu reprezentoval i ve výkonném výboru Východoslovenských elektráren (dále VSE), dále působil jako člen zemského výboru, ale činil se také novinářsky a kulturně v oblasti propagace družstevnictví.⁹ O hloubce spolupráce s PRE svědčí dopis poslance Josefa Zajíce z 9. ledna 1933 adresovaný dalšímu členovi správní rady a výkonného výboru PRE Marko Trepetovi,¹⁰ jinak zaměstnanci koncernu ČKD vlastní- címu většinu akcií PRE:

„Dovoluji si Vás uctivě prositi, abyste laskavě připravil požadavky Podkarpatské Rusi, pokud se týká se elektrisace, o kterých by mělo býti mluveno v parlamentě.

Promiňte, že Vás tímto obtěžuji, nemám však po ruce potřebný materiál a mimo to nedostává se mi ani času. Víím, že i Vy máte velmi málo času, poněvadž však věci tyto perfektně ovládáte, nedá Vám to tolik práce, co mně.“¹¹

Navíc to nebyla ojedinělá Zajícova žádost o podklady pro žádané dotazy v parlamentě...¹² Využívání však bylo obapolné. Přistoupení ČKD/PRE do užhorodské firmy Keramos, vzniklé na popud českých a rusínských úředníků, bylo ostatně motivováno tím, že finanční referent Zemského úřadu v Užhorodě se dohodl s poslancem Josefem Zajícem, že v případě přistoupení ČKD/PRE do společnosti Keramos bude z referentovy strany následovat „bezodkladné vyřízení zemské záruky pro dílčí

8 Reprezentačný lexikon Slovenska a Podkarpatskej Rusi. Bratislava : Vydavateľstvo Reprezentačného lexikona Slovenska a Podkarpatskej Rusi. Academia, 1936, s. 365.

9 Archiv Poslanecké sněmovny, Osobní složka Josefa Zajíce.

10 K této postavě viz HUBENÝ, David. Ukrajinec Marko Trepet se zasloužil o elektrifikaci Podkarpatska. In *Časopis Společnosti přátel Podkarpatské Rusi*, č. 4/2023, s. 8. <https://www.podkarpatskarus.cz/attach/pr_1_2024.pdf>.

11 SOA Praha, fond PRE, kart. 10, inv. č. 155.

12 SOA Praha, fond PRE, kart. 6, inv. č. 65.

dlužní úpisy PRE“ v hodnotě 30 000 000 korun a rovněž přispěje k uspíšení přistupování okresů do PRE s akciovým kapitálem 3 000 000 korun. S ohledem na vnitřní třenice na Zemském úřadě v Užhorodě však namísto PRE vstoupila do podniku Keramos samotná ČKD, která však do správních orgánů stejně dosadila zástupce PRE.¹³

Nepřekvapí, že dokud PRE měly podíl na zásobování východního Slovenska, tak přirozeně spolupracovaly s VSE na předcházení si některých význačných konzumentů, tudíž 3. února 1931 PRE informovaly VSE, že „*ve snaže vyjítí Vám co nejvíce vstříc, jsme ochotni, účtovat Vám elektrickou energii, odebranou panem poslancem Sopkou¹⁴ v Trebišově [...] a to výjimečně bez ohledu na to, zda energie bude spotřebována pro účely světelné neb motorický pohon*“.¹⁵ Po dohodě ředitelů obou společností byly účty za poslance posílány přímo VSE.¹⁶

V NS však PRE necílily jen na zákonodárce, nýbrž i na zaměstnance, jak dokládá žádost Marka Trepeta obsažená v dopise pro ředitele PRE Jana Merfaita¹⁷ z 13. února 1934:

„*Již jsem se mnohokrát chystal Vás požádati, abyste při rozdělování sporných záležitostí vzal zřetel na JUDra Zoltána Grossmanna, advokáta v Užhorodě, Kozinciho ul. č. 7, telefon 357.*

Jeho bratr, pan Hynek Grossmann jest parlamentním stenografem a redaktorem a vždy nám byl ve věcech PRE nápomocen.

Bylo by dobře, kdybyste tak mohl učinit již vbrzku, neboť tento pán své žádosti již mnohokrát opakoval a jelikož také plně zasluguje uznání, přislíbil jsem mu svoji přímluvu u Vás. Děkuji Vám již nyní za kladné vyřízení žádosti.“¹⁸

Žel, přesnou reakci Jana Merfaita na tuto žádost/příkaz neznáme, ale můžeme se domnívat, že byla zohledněna a vyplněna, i když firemním advokátem byl v Užhorodě sídlící Josef Szabó. Grossman neměl žádné potíže kvůli spolupráci s PRE a jeho prověrka ze strany bezpečnostních složek se týkala ohledně údajného napojení na jednu tajnou organizaci pracující pro Maďarsko, ale šetření skončilo s negativním výsledkem.¹⁹

K osvědčeným a loajálním přímluvcům za zájmy PRE/ČKD patřil užhorodský starosta a posléze guvernéř Podkarpatské Rusi Konstantin Hrabar, kterého již v guvernéřské pozici např. v květnu 1937 po Praze vozil šofér a vůz zapůjčený firmou ČKD.²⁰ O tom, jak moc si ČKD/PRE cenila toho politika svědčí zřízení elektrické pří-

13 SOA Praha, fond ČKD, kart. 42, inv. č. 142.

14 V originále psáno proloženě.

15 Státní archiv Zakarpatské oblasti (DAZO), f. 75, opis 2, d. 43, fol. 4.

16 DAZO, f. 75, opis 2, d. 43, fol. 7.

17 K této postavě viz HUBENÝ, David. Ředitel Podkarpatorských elektráren Ing. Jan Merfait. In *Časopis Společnosti přátel Podkarpatské Rusi*, 2023, č. 3, s. 10. <https://www.podkarpatska-rus.cz/attach/pr_3_2023.pdf>.

18 SOA Praha, fond PRE, kart. 8, inv. č. 119.

19 NA, fond Policejní ředitelství Praha II. – Zpravodajská ústředna při Policejním ředitelství Praha, sign. 200-381-23, nefol.

20 SOA Praha, fond PRE, kart. 8, inv. č. 119.

Obr. 3: Hynek Grossman (nar. 18. srpna 1898) na průkazové fotografii z roku 1929. NA, fond Policejní ředitelství Praha II. – všeobecná spisovna, kart. 6098, sign. G 952/8, manipulační období 1931 – 1940.

pojky do jeho letního sídla v Čertézi za 50 000 korun na náklady PRE při příležitosti plánované návštěvy prezidenta republiky.²¹

Ještě firma Užhorodská elektrářská, ale již ovládnutá ČKD těsně před přeměnou na PRE, si vytvářela přehledy složení městských volených orgánů a politickou příslušnost jednotlivých členů těchto sborů.²² PRE pak nadále bedlivě sledovaly situaci ve městech, v nichž měli pronajaté elektrárny a to, jak vypadá situace na místní politické scéně a jak by se mohla vyvinout v důsledku obecních voleb. Například v roce 1932 bylo navrhováno berehovským zástupcem podniku, aby PRE snížila dodavatelské ceny, čímž by odpadla předvolební agitace prakticky jednotně namířená proti PRE, protože zatímni příznivci odpůrci podniku se shodovali na tom, že s ohledem na hospodářskou situaci musí dojít ke snížení cen. V zájmu uklidnění situace a zajištění budoucích zisků místní zástupce PRE dále doporučoval vhodné ukončení některých pohledávkových sporů.²³ Na podzim 1933 bylo v rámci interní korespondence mezi PRE a ČKD napsáno, že sevlušský „notář Křištofory [!] pracuje 100 % pro nás“, zatímco o Karlovi Rybovi z užhorodského

zemského úřadu bylo napsáno: „Prosím uctivě, aby – označený pán, takto člen správní rady PRE byl požádán, aby nám nedělal potíže. Snad by vhodně na něho mohl působiti pan ředitel Dr. Říha“²⁴ z ČKD a zároveň předseda správní rady PRE.

Tyto klientelistické vazby ostatně neměřily jen do politiky, nýbrž i do oblasti obchodu. Již zmíněná zpráva o spokojenosti s loajalitou Jana Kristoforiho a vybídkou k napomenutí Karla Ryby pokračovala potvrzením kartelizace zakázek: „Pan vrchní rada Prášil se s tím uspokojí, když Škodovy závody obdrží Chust a naše firma Sevljuš“ [!].²⁵ ČKD/PRE ostatně pozorovaly v rámci soupeření gigantů snahu Škodovky vykoupit v Užhorodě staré stejnosměrné motory za cenu 30 % nových stejnosměrných motorů s podmínkou, že bude koupen motor třífázový s tím, že v Užhorodě si zřídí sklad nových třífázových motorů, aby mohla ihned dodávat. Záměr vycházel z předpokladu, že zájemci o stejnosměrné motory budou kupovat staré stroje. ČKD proto po PRE požadovala přehled majitelů stejnosměrných motorů třífázových, které bude potřeba dodat a zároveň pomoci při jejich dodávkách.²⁶

ČKD se dále nerozpakovala využít dobré uvedení ředitele PRE Jana Merfajta do užhorodské smetánky a požádala jej dopisem z 22. ledna 1934, aby podpořil u pri-

21 NA, fond MVP, kart. 1095, sign. 209b; SOA Praha, fond PRE, kart. 5, inv. č. 56.

22 SOA Praha, fond PRE, kart. 1, inv. č. 16.

23 SOA Praha, fond PRE, kart. 2, inv. č. 29.

24 SOA Praha, fond PRE, kart. 8, inv. č. 122.

25 SOA Praha, fond PRE, kart. 8, inv. č. 122.

26 SOA Praha, fond PRE, kart. 8, inv. č. 122.

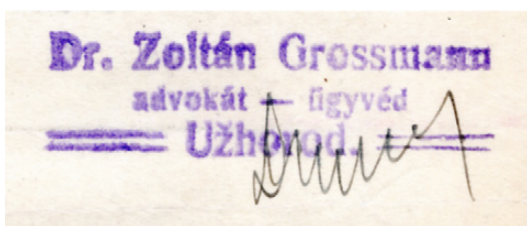
máre užhorodské nemocnice a členů městské rady objednání rentgenu od Společnosti pro obchod röntgenovými a elektroléčebnými potřebami, neboť ředitel společnosti se zasloužil o to, že ČKD obdržela od jeho firmy objednávku na výrobu dílů pro rentgeny.²⁷ Společnost PRE se na těchto zákulisních dohodách podílela nejen v roli poslušného vykonavatele, ale některé věci sama iniciovala, např. požádala v létě 1934 ČKD, aby si promluvila s Továrnou na elektrická počítadla ve Vysočanech, s jejichž výrobky a cenou byly PRE vysoce spokojené, ale vyskytl se protivný požadavek výrobce na zaplacení úroků z prodlení. PRE upozornily výrobce, že za takovýchto podmínek nebudou moci u něj nadále objednávat, ale i tak výrobce na tomto poplatku trval. Ředitel výrobce měl být upozorněn, že brzy budou PRE poptávat 800 elektroměrů pro Mukačevo, přičemž v případě odepsání úroků by byla továrna rovnou pověřena touto zakázkou.²⁸

Již zmíněný ředitel PRE Jan Merfait se z pozice místopředsedy Průmyslového odboru Národohospodářského sboru pro zemi Podkarpatoruskou v Užhorodě zasadil, že se ve výroční zprávě sboru mimo jiné poukazovalo na nutnost zajistit levné energie k zajištění konkurenceschopnosti podkarpatoruského průmyslu: „V první řadě přichází v úvahu projekt mohutné hydroelektrárny na řece Rice u Nižního Bystrého v okrese volovském. Koryto řeky Riky leží v těchto místech asi o 350 m níže než koryto řeky Terebly, 3 km vzdálené. Dle projektu na řece Tereble by byla vystavěna přehrada a voda z této řeky by byla asi 3 km dlouhým tunelem svedena do řeky Riky, přičemž by vznikl značný spád vodního proudu, jehož by bylo využito v hydrocentrále. Kapacita této elektrárny by však vyžadovala nejen provedení elektrisace celé Podkarpatské Rusi, nýbrž také dodávání proudu na východní Slovensko a po případě i do okolních států, nebo vybudování velkopřůmyslu, například na vzdušný dusík.“²⁹

Výše zmíněné kontakty a předcházení si různých představitelů politického života bylo fruktifikováno jejich četnými intervencemi ve prospěch elektráren, jak dokládá níže uvedená tabulka sestavená z podkladů zaslaných PRE, aby interventům

Obr. 4: Hlavičkový papír advokáta Zoltána Grossmanna z roku 1930. NA, fond Ministerstvo spravodlnosti – nezpracovaná část, složka Klementa Pavlouška.

Obr. 5: Razítko a podpis advokáta Zoltána Grossmanna z roku 1936. NA, fond Ministerstvo spravodlnosti – nezpracovaná část, složka Klementa Pavlouška.

27 SOA Praha, fond ČKD, kart. 19, inv. č. 32.

28 SOA Praha, fond PRE, kart. 8, inv. č. 120.

29 Národohospodářský sbor pro zemi Podkarpatoruskou v Užhorodě. Zpráva o činnosti za správní období 1935 – 1936. Užhorod 1937, s. 48-49.

vyplatily náhrady cestovného (50 korun za jednu návštěvu a poplatky za zvláštní telefonické hovory):³⁰

Intervence ve prospěch PRE za rok 1933				
Navštívená instituce	Celkový počet intervencí	Intervenující osoby		
		Jan Říha (ředitel ČKD)	Josef Zajíc (poslanec)	Marko Trepět (pracovník ČKD)
Zemská banka	7	1	1	7
Hypoteční banka	8	2	2	8
Vinohradská spořitelna	3	1	1	3
Pražská městská spořitelna	2	2	1	2
Pojišťovna Slavia	2	1	2	2
Agrární banka v Praze	3	0	3	3
Ústřední sociální pojišťovna	4	2	2	4
Všeobecný penzijní ústav	2	2	1	2
Ministerstvo veřejných prací	52	4	2	52
Ministerstvo financí	14	3	3	14
Ministerstvo průmyslu, obchodu a živností	2	0	0	2
Ministerstvo vnitra	2	0	0	2
Legiobanka Praha	3	0	0	3
Nevyšší účetní kontrolní úřad	3	0	0	3
Celkem	107	18	18	107
Celková finanční odměna v korunách (50 korun za jednu intervenci)	7150	900	900	5350
Zvláštní telefonní hovory s Užhorodem z Košic a Žiliny v korunách	90			

Sestaveno dle: SOA Praha, fond PRE, kart. 8, inv. č. 121.

V této souvislosti je nutno připustit, že rok 1933 byl pro PRE skutečně krizový a v roce 1934 již bylo navštíveno výrazně méně institucí, ale např. Ministerstvo veřejných prací si v počtu návštěv udržovalo prim, který dokonce navýšilo o další desítku a zájem budilo i Ministerstvo financí s necelou desítkou návštěv. Vedle čtyř finančních ústavů se jednalo i o jednu návštěvu rumunského konzulátu, přičemž v roce 1934 intervenovali jen činovníci ČKD: Jan Říha pětkrát, zatímco Marko Trepět se vyznamenal 83 intervencemi!³¹

Zaměstnání příbuzných a jinak preferovaných osob pak také patřilo ke způsobům, jak uspokojit mocné představitele. Toho velmi využíval užhorodský starosta a posléze podkarpatoruský guvernér Konstantin Hrabar, který během hospodářské krize PRE požadoval zaměstnání Ing. Štefana Adamkoviče, „chráněnce pana starosty K. Hrabára“, jak doslova uvedl zápis z jednání výkonného výboru PRE, do čehož se řediteli elektráren Janovi Merfaitovi vůbec nechtělo, protože společnost zrovna

30 SOA Praha, fond PRE, kart. 8, inv. č. 121.

31 SOA Praha, fond PRE, kart. 8, inv. č. 121.

neměla žádné volné místo, ale bylo prosazeno jeho přijetí při nejbližší možné příležitosti.³² Nutno však uznat, že Adamkovich pak ve společnosti zůstal a působil nejprve ve stavebním a následně v akvizičním oddělení, ba ve věci zaměstnaneckých otázek se stal určitým průkopníkem, neboť na základě jeho žádosti z podzimu 1937 společnost přistoupila na možnost poskytovat zaměstnancům půjčky z Podpůrného fondu zaměstnanců; zapůjčenou částku 8 000 korun následně splácel ve čtvrtletních splátkách spolu s úrokem. Adamkovich půjčku využil k dokončení rodinného domku v ceně 170 000 korun.³³

Konstantin Hrabar však měl blíže ještě k další význačné postavě PRE – Ing. Vasil Hrabar byl jeho synovcem,³⁴ který se však společnosti mimořádně osvědčil během druhé republiky a druhé světové války, ale ještě mezi válkami se o něm pozitivně psalo v tisku, jak se mu dařilo při jednání s obecními představiteli propagovat myšlenku elektrifikace,³⁵ a tedy firmě získávat další klienty.

K dalším nástrojům prosazování zájmů elektráren patřila závislost tisku na inzerci a objednaných člancích, o čemž svědčí obzvláště oslavný článek v místně vlivných *Podkarpatských hlasech*,³⁶ které byly začasť považovány za hláskou troubu Zemského úřadu v Užhorodě:

„PRE čili Podkarpatoruské elektrárny, akciová společnost v Užhorodě, a charakterem všeužitečný, nebo ještě jinak a krátce: „Budiž světlo!“ To všechno totiž znamenají tato tři písmena, která se začínají na Podkarpatské Rusi pomalu vžívat, aniž si zatím svítí na trnitou cestu v podkarpatském temnu.“³⁷

Prodejnost údajných strážných psů demokracie (či jen úplatných sluhů jakéhokoliv režimu) skvěle zvětšil zápis ze schůze správní rady PRE z 12. února 1932, na níž došlo ke zrušení někdejších novinářských paušálů táhnoucích se z éry Užhorodské elektrárnské a místo toho bylo ředitelství zmocněno v časopisech objednávat propagační články, přičemž na částky se mohly těšit hlavně *Podkarpatské hlasy* (4 000 korun), dále *Új Közlöny* a *Keleti Újság* (oba po 6 000 korun); ostatní periodika již jen na menší částky³⁸ (např. 1 000 korun bylo přiděleno pro berehovský *Beregi Újság* a tatáž částka pro mukačevské listy *Az Öslakó* a *Közélet*). Tisk byl o tomto rozhodnutí informován s tím, že redakcím budou dle potřeby posílány texty, které mají být otištěny a které budou honorovány ve výši zrušeného paušálu. Společnost nemínila proplácet neobjednané články.³⁹ Mediální příprava se využívala např. v souvislosti s blížícími se valnými hromadami. Jeden takový článek o elektrifikaci připravil Jan Merfait pro *Lidové noviny* v listopadu 1934, jehož znění si nechal přímo schválit

32 SOA Praha, fond PRE, kart. 4, inv. č. 55.

33 SOA Praha, fond PRE, kart. 5, inv. č. 56.

34 Archiv bezpečnostních složek, fond Svazky kontrarozvědného rozpracování, sign. KR-39524 MV, fol. 34.

35 *Podkarpatské hlasy*, 27. 1. 1931.

36 K tomuto periodiku, a hlavně jeho problematickému vlastníkovi viz HUBENÝ, David. František Svojše. Četník – novinář – kriminálník. In *Dejiny – internetový časopis Inštitútu histórie FF PU v Prešove*, č. 1/2022, s. 62-84. <http://dejiny.unipo.sk/PDF/2022/04_1_2022.pdf>.

37 *Podkarpatské hlasy*, 27. 1. 1931.

38 SOA Praha, fond PRE, kart. 4, inv. č. 55.

39 DAZO, f. 75, opis 1, d. 109, fol. 1-6.

předsedou správní rady Janem Říhou, na němž ponechal rozhodnutí, zda je účelné jej vůbec otisknout.⁴⁰

PRE si kupovaly přízeň médií také zadáváním reklamy, např. na levnou bytovou sazbu v *Podkarpatských hlasech*,⁴¹ kde byla i reklama na prodloužení předváděcích hodin v prodejnách PRE.⁴² Reklama však směřovala i do dalších tiskovin.⁴³

Ne všechny žádosti tisku o subvence byly vyslyšeny a neúspěchem skončila snaha získat inserci PRE ve *Velkém zábavném a hospodářském kalendáři* vydávaném agrárníky, neboť společnost již vyčerpala obnos určený na podobné aktivity.⁴⁴ Pravdou však je, že tisk se rád nabízel k otištění různých reklam a propagačních textů, např. periodika *Hlas východu*, *Vперед*, *Kalendář A. Duchnoviče*, *Židovské noviny* – ti všichni usilovali o získání pravidelné inzerce PRE,⁴⁵ který byl ochoten vyhovět podle toho, jak měl prostředky, popř. alespoň přislíbit inserci na další rok.⁴⁶

Závěr

Přínosná idea elektrifikace a tím pádem usnadnění života vesnického i městského obyvatelstva a zajišťování jeho obživy díky odbourání množství fyzické práce s sebou přinášela nutnost značných investic do výrobních prostředků a distribučních sítí. To zároveň vyvolávalo zájem účastnit se na tomto lukrativním dění přinášejícím značný vliv a zisk. Záhy tedy bylo možné pozorovat vzájemné využívání elektrárenských podniků a veřejné správy, jakož i získávání přízně médií zadáváním objednaných pochvalných zpráv a reklamy tolik potřebné pro noviny a prospěšné pro podnik. Firma PRE nebyla výjimkou a díky napojení na pražský strojírenský gigant ČKD tyto praktiky ovládala s přirozenou elegancí (pro své potřeby získala lokální politiky i členy NS), přičemž takto podpořená společnost nejen napomáhala ekonomickému zisku ČKD/PRE, ale i nastartování elektrifikace celé Podkarpatské Rusi. Stinnou stránkou však bylo postupné a metodické vyhlazování soukromých elektrárniček (začasté v nevyhovujícím technickém stavu) všude tam, kam PRE namířily svoji pozornost. Na druhou stranu je pozoruhodné, že firmy PRE a její vlastník ČKD se na rozdíl od firmy Užhorodská elektrárská neuchýlily ke krystalické korupci v podobě obálek pro členy samosprávy a namísto toho poskytovaly korupční výhody (např. vozu se šoférem, dodávky elektřiny, elektrické přípojky). Důvodem patrně mohl být téměř desetiletí se táhnoucí skandál silně rezonující celou Podkarpatskou Rusí a spojený s pronájmem mukačevské městské elektrárny firmě Užhorodská elektrárská uskutečněný právě díky úplatkům představitelům samosprávy za pomoci obálek. Zaměstnání příbuzných rozhodujících politiků, kteří si jej někdy vymohly navzdory ekonomické situaci firmy, bylo efektivnější a takto zaměstnaní jedinci někdy přinesli i značné praktické pracovní úspěchy.

40 SOA Praha, fond PRE, kart. 8, inv. č. 119.

41 Např. DAZO, f. 75, opis 1, d. 109, fol. 7-8.

42 DAZO, f. 75, opis 1, d. 109, fol. 10.

43 Např. DAZO, f. 75, opis 1, d. 109, fol. 9.

44 DAZO, f. 75, opis 1, d. 109, fol. 12.

45 DAZO, f. 75, opis 1, d. 109, fol. 15-16, 21, 32.

46 DAZO, f. 75, opis 1, d. 109, fol. 24, 26, 29-31, 33.

LUDIA A DOBA

Súsošie sv. Cyrila a Metóda v Čičve, bolo postavené na pamiatku ich prechodu cez rieku Ondava, cestou na Veľkú Moravu. Autor súsošia Milan Krajňák.

Foto: Nadežda Jurčíšinová

PLAKETA SLOVENSKEJ HISTORICKEJ SPOLOČNOSTI PRI SLOVENSKEJ AKADÉMII VIED

Plaketa SHS

Slovenská historická spoločnosť pri SAV mala v roku 2025 79 rokov svojej existencie. Vznikla na zakladajúcom valnom zhromaždení 14. až 16. apríla 1946 v Piešťanoch. Počas jej existencie sa konalo 16 zjazdov vo viacerých mestách Slovenska. Vždy boli významnou spoločenskou udalosťou. Vždy boli bilancovaním výsledkov, ktoré za predchádzajúcich päť rokov dosiahli jej profesionálni i amatérski členovia a vždy boli príležitosťou na stretnutie sa ľudí, ktorým dejiny prirástli k srdcu, ktorí svojim výskumom a následne publikovaním bádateľských výsledkov zaplňali tzv. biele miesta na mape nášho historického poznania.

V závere druhého decénia 21. storočia sa v diskusiách výboru SHS zrodila myšlienka oceniť historikov, ktorí svojou vedeckou a organizačnou prácou prispeli k rozvoju nielen historickej vedy na Slovensku, ale aj Slovenskej historickej spoločnosti.

Ako v správe o činnosti SHS pri SAV za roky 2016 až 2022 napísal predseda SHS Dr. Rastislav Kožiak, „... ľudský kapitál bol vždy živou vodou našej Spoločnosti...“ vďaka čomu SHS „prešla dlhú cestu od zakladajúceho zjazdu v Piešťanoch po 16. zjazd v Banskej Bystrici v novom 21. storočí“. Celý rad historikov, tvoriacich spomínaný ľudský kapitál spoločnosti, odovzdával svoje skúsenosti a poznatky celej spoločnosti a osobitne nastupujúcim generáciám, ktoré pokračovali v práci svojich predchodcov. Podľa výboru SHS stalo sa morálnou povinnosťou nezabúdať na takýchto ľudí a poďakovať im formou udelenia Plakety SHS pri SAV. Autorom grafického návrhu plakety je akademický maliar Miroslav Cipár (1935 – 2021) a jej zhotoviteľom štátny podnik Kremnica, autorkou grafického návrhu diplomov je výtvarníčka Edita Vološčuková (1951).

V roku 2019 bola prvýkrát udelená Plaketa SHS, a to in memoriam prvému predsedovi SHS Danielovi Rapantovi. Postupne pribudli aj ďalšie mená slovenských historikov, ktorí sa stali nositeľmi Plakety SHS „za mimoriadny prínos k rozvoju Slovenskej historickej spoločnosti pri SAV a slovenskej historiografie“: (za rok 2019) prof. Richard Marsina, prof. Jozef Šimončík, Dr. Ivan Kamenec; (za rok 2020) prof. Vincent Sedlák, Dr. Viliam Čičaj, prof. Jozef Novák, Dr. Milan Šišmiš st., prof. Ladislav Tajták; (za rok 2021) Dr. Dušan Kováč, Dr. Elena Mannová, prof. Mária Kohútová; (za rok 2022) prof. Ferdinand Uličný, Dr. Július Mésároš, prof. Michal Danilák, Dr. Ján Tibenský; (za rok 2023) prof. Alexander Avenarius, prof. Dušan Škvarna, prof. Peter Švorc a doc. Viliam Kratochvíl.

Diplom k Plakete SHS pri SAV

SHS svojou Plaketou ocenila aj niekoľkých zahraničných historikov „za mimo-riadny prínos k výskumu slovenských dejín v zahraničí“. Boli to prof. Étienne Boissérie (Francúzsko, za rok 2019); prof. László Szarka (Maďarsko, za rok 2020); prof. Karl Schwarz (Rakúsko, za rok 2021), prof. Susumu Nagayo (Japonsko, za rok 2022); prof. Herwig Wolfram (Nemecko, za rok 2023).

Posledne oceneným historikom, medzi ktorými bol aj predseda redakčnej rady internetového časopisu DEJINY prof. Peter Švorc, boli Plakety SHS odovzdané na výjazdovom zasadnutí výboru SHS v Trnave 26. novembra 2024.

Pri tejto príležitosti odznali laudáciá oceneným. Na prof. Petra Švorca laudácia predniesol prof. PhDr. Roman Holec, DrSc. z Univerzity Komenského v Bratislave.

LAUDATIO Prof. PhDr. PETROVI ŠVORCOVI, CSc.

Roman HOLEC

*Prof. Peter Švorc s poďakovaním
za udelenú Plaketu SHS*

Je zložité byť stručný v mojom veku a ešte zložitejšie, ak mám stručne prehovoriť o svojom dlhoročnom kolegovi a prešovskom priateľovi profesorovi Petrovi Švorcovi. Veď prvýkrát sa nám skrížili cesty, ak sa nemýlim, v roku 1980, teda pred takmer 45 rokmi, keď ma odsunul v celoštátnom kole ŠVOČ-ky na druhé miesto. Dlhoma to škrelo, ale dnes viem, že to bolo právom – bol starší, skúsenejší a lepší.

Keď sa zamýšľam nad jeho vedeckou dráhou, nedá mi nespomenúť, že vo všeobecnosti asi platí, že historik z regiónu musí vynaložiť podstatne viac úsilia, aby sa presadil na špičkového a celoštátne, ba medzinárodne akceptovaného vedca. Knižnice, ústredné archívy, dopravná dostupnosť, zahraničné kontakty, to všetko sa koncentruje väčšinou do hlavného mesta. Čo pre mňa znamená zastávku medzi povinnosťami, pre mimobratislavčana to znamená služobnú

cestu so všetkou byrokraciou a nepohodlím, čo k nej patria. Ak hovoríme o historikovi z Prešova, tak nemôže byť východisková pozícia nevýhodnejšia a poloha excentrickejšia. Napriek tomu v osobnosti profesora Petra Švorca máme krásny dôkaz toho, že to ide, ak sa chce a ak na to človek má predpoklady, že ani vedec z Prešova nemusí byť odkázaný na úzko regionálne témy, ktoré ho potom môžu diskvalifikovať pri zahraničných citáciách, konferenciách a ďalších tak obľúbených scientometrických ukazovateľoch. Napokon problematiku centra a periférie spracoval Peter Švorc zásadne aj teoreticky, takže v praxi má z čoho vychádzať a vie, čomu sa vyhnúť.

Keď sa povie historik Peter Švorc, vybaví sa mi ako prvá Podkarpatská Rus. Jeho opusy na túto tému patria k tomu najlepšiemu na historickom trhu. Či už ide o biografie osobností, krajinskú hranicu, politické a cirkevné kontexty a či životy obyčajných ľudí. S touto veľkou témou a jej viacrozmerným spracovaním prerazil Peter Švorc i v zahraničí, mnohé aspekty pomenoval vôbec po prvý raz a mnohé otázky si nielen po prvý raz postavil, ale aj ich zodpovedal.

Téma Podkarpatskej Rusi úzko súvisí s rusínskou problematikou a súvislosťami i významom roku 1918. Rusíni a Slováci v USA, vysťahovalectvo do zámoria, prevratové kontexty – to všetko tvorí druhý balík výskumných tém v portfóliu Petra Švorca.

Tretím okruhom sú cirkevné témy, aby som bol konkrétny témy evanjelickej cirkvi augsburského vyznania, stranou však nezostáva ani pravoslávna a gréckoka-

tolická cirkev. I tu je výskumnou arénou nielen východné Slovensko a Podkarpat-ská Rus, ale záujem ide najmä v prípade evanjelikov do celého stredoeurópskeho priestoru. Záujem však ide aj do rodnej Štrby, kde Peter Švorc strávil detstvo a mladosť a kam sa stále rád vracia. Obaja rodičia mu v mnohom predznačili cestu. Otec záujmom o národopis a život ľudí spätý s poľnohospodárstvom naštartoval jeho profesné i vedecké začiatky. Obaja ho však poznačili i ľudsky. Ak tu nespomínam početné vedecké diela a medzinárodné úspechy či členstvá, nemôžem vynechať práve preto jeden aspekt jeho osobnosti, ktorý mu do vienka vložili určite rodičia, či už genetickou výbavou alebo zásadovou výchovou. Nemuseli pritom vôbec poznať Konfucia, ktorý vyzýval, aby sa múdrosť zakladala na ľudskosti. Ľudskosť, pokoj a rozvaha Petra Švorca sú v dnešných časoch vzácnou dimenziou, jeho zásadovosť ešte vzácnejšou. Ako dokáže skĺbiť tieto dva konce palice, ako ich dokáže zviesť k prijateľným kompromisom, pričom sa nespreneverí ani jednému, ani druhému, to je obdivuhodná vlastnosť, za ktorú by si Peter Švorc zaslúžil osobitnú cenu. Aj preto ho s radosťou okolie poverovalo rôznymi nevďačnými funkciami, kde medziľudské vzťahy boli akútnejšie a komplikovanejšie ako koncepčné a metodologické otázky. A hoci tú

*Prof. Roman Holec číta laudáciu,
vedľa predsedu SHS Dr. Rastislav Kožiak*

*Účastníci konferencie o prof. Avenariusovi,
ktorému bola udelená Plaketa SHS in memoriam*

dnešnú cenu odovzdáva Slovenská historická spoločnosť a tá zohľadňuje práve tieto posledne menované okruhy, som presvedčený, že Peter Švorc si aj ako človek cenu zaslúži.

Nemôžem zabudnúť ani jeho veľmi hlboké rodinné zakotvenie, príkladnú starosť a starostlivosť o starých i mladých v rodine, i jeho krásny vzťah k tým najmladším.

Vďaka Česko-slovenskej komisii historikov, ktorej sme obaja členmi od jej začiatkov, stretávam Petra Švorca rád a minimálne dvakrát do roka. Stretávame sa však určite viac a na každé stretnutie sa teším, lebo je zárukou dlhých diskusií a názorových výmen, ktorá ma vždy obohatia a posunú. I keď nie vždy sa musíme na všetkom zhodnúť. Ale tam, kde si všetci myslia to isté, sa veľa nemyslí. Nakoniec výsledkom myslenia nemá byť pocit, ale čin, a tých činov má za sebou Peter Švorc neúrekom. Želám Ti ešte mnoho ďalších!

PREDSTAVUJEME

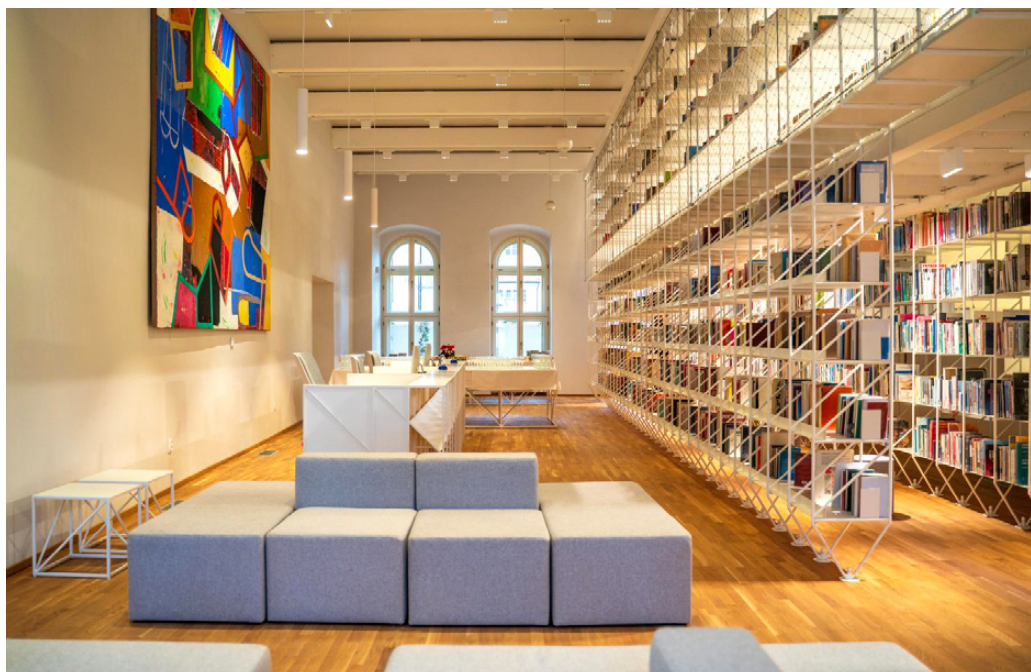

Ignacy Łukasiewicz (1822 – 1882) má svoju sochu v nadrozmernej veľkosti na námestí pred radnicou v poľskom prihraničnom meste Krosno. Bol to lekárnik (farmáciu vyštudoval na Jagelovskej univerzite v Krakove), chemik, priekopník spracovania ropy, založil tri rafinérie ropy, ktorá sa vtedy v okolí ťažila a vynálezca petrolejovej lampy. Jeho životu a dielu je venované múzeum v obci Bóbrka. Foto: Jozef Jurčišin

STOROČNÁ PREŠOVSKÁ KNIŽNICA 1925 – 2025

Andrea SIVANIČOVÁ

Krajská knižnica P. O. Hviezdoslava v Prešove oslávi v tomto roku významné jubileum – 100 rokov svojej existencie. Za tú dobu sa z malej obecnej knižnice s niekoľkými stovkami kníh v jednej miestnosti stala veľkou regionálnou knižnicou s tisíckami kníh v moderných priestoroch vyhovujúcich požiadavkám čitateľov 21. storočia.

Krajská knižnica P. O. Hviezdoslava v Prešove, náučné oddelenie, 2025. Foto: PSK

Založenie knižnice pred 100 rokmi

Až do roku 1925, keď sa začal uplatňovať Zákon o obecných knižniciach, funkciu verejnej knižnice čiastočne suplovali školské, cirkevné, spolkové či súkromné knižnice kníhkupcov. V Prešove to boli najmä knižnica Československej besedy s jej čítárňou a knižnica miestneho odboru Matice slovenskej. Práve jej fondy, takmer 500 kusov kníh, sa stali základom novovzniknutej knižnice spolu s ďalšími 200 knihami venovanými ministerstvom školstva. Knižná rada poverila vedením knižnice Bela Kleina-Tesnorskalského a v októbri 1925 bola knižnica sprístupnená čitateľom v miestnosti na prízemí mestského domu, dnešnej radnice, ktorú predtým užívali mestskí policajti. Pre potreby knižnice to však bolo malé a nevyhovujúce, preto sa už nasledujúci rok knižnica presťahovala do priestrannej a svetlej miestnosti v budove Čierneho orla, čo výrazne pomohlo jej propagácii a zvýšeniu počtu čitateľov. Budova Čierneho orla bola už oddávna vnímaná ako kultúrna inštitúcia, popri divadle

tu neskôr zriadili aj kasíno a za svoje sídlo si ho zvolili viaceré spolky, vrátane Čitateľského a svojo čítareň tu mala aj Matica slovenská.

Knižnica počas siedmich dekád 20. storočia

Začiatky boli skromné, počet kníh rástol pomaly a delili sa len do troch kategórií na: spisy zábavné, spisy náučné a časopisy, o ktoré sa staral jeden knihovník a jeden zriadenec na polovičný úväzok v čitárni. Od roku 1934, keď už počet kníh dosiahol takmer 5 000, bolo nutné aj ich podrobnejšie triedenie na: Básne, Krásnu prózu, Divadlo, Prírodovedu a zdravotvedu, Techniku, Vedy sociálne, História, Zemepis, Cestopisy a národopis, Rôznych oborov diela, Časopisy a ako posledné Spisy pre mládež. Na nákup kníh bolo určených okolo 20 000 korún ročne, no ani to nepostačovalo. Knižnica bola preto vďačná za dary, či podporu od Mestskej sporiteľne, no situáciu sa snažila od počiatkov zlepšiť aj vlastnými silami a už v roku 1926 usporiadala verejný koncert s tombolou, z výnosu ktorej sa kúpili knihy do príručnej knižnice. Aj počet čitateľov postupne narastal. Z pôvodných necelých tristo, prevažne z radov učiteľov, profesorov a úradníkov stúpol po desiatich rokoch na päťnásobok, pričom najpočetnejšou skupinou boli študenti, a tak knižnici prideliť ešte jedného pomocníka. Od počiatku bola knižnica prístupná všetkým, ale pre nízky počet zamestnancov a narastajúci počet čitateľov bolo nutné upraviť aj vstup čitateľov do knižnice, ktorým sa od roku 1932 knihy požičiavali podľa rozpisu a abecedy. Mládež podľa príslušných priezvisk mala vyhradený pondelok až stred a dospelí štvrtok a piatok. Za právo byť čitateľom knižnice sa platil poplatok dve koruny, platný na 32 vypožičaných kníh. Po dosiahnutí tohto počtu bolo nutné zaplatiť nový poplatok. Knihy sa požičiavali na obdobie 14 dní, aby sa k nim mohli dostať aj ďalší záujemcovia, mládež si mohla požičať dva a dospelí tri kusy. Dnes je výpožičná doba jeden mesiac, pri žiadaných tituloch a knižných novinkách je 14-dňová a pri povin-

Knižničný poriadok.

1. Obecná knižnica mesta Prešova je prístupná každému obyvateľovi, ktorý sa svojim podpisom v knihe čitateľov zaviazne, že bude vo všetkom zachovávať knižničný poriadok.

2. Knihy sa požičiavajú na čitateľskú legitimáciu, ktorá je na 32 sväzkov vystavená. Od legitimácie platí sa 2 Kč, po vypožičaní 32 sväzkov dostane čitateľ za ďalších 2 Kč novú legitimáciu. Legitimáciu ponechá si knihovník v knižnici.

3. Knihy sa vypožičávajú — krem nedele a sviatkov — od ½ 5. do ½ 7. hod. a síce:

mládež: v pondelok s menami . . . A po J.
v útorok s menami . . . K po P.
v stredú s menami . . . R po Z.
Dospelým: vo štvrtok s menami . . . A po L.
v piatok s menami . . . M po Z.

Čitateľ si v aritmetickom poradí zreteľne píše značky vypožičat si hodlajúcich sväzkov na osobitný papier a oddá knihovníkovi. Vypísať treba viac kníh, lebo mnohé nebudú na mieste.

4. V príručnej knižnici obsažené knihy môžu sa čítať v miestnosti knižnice počas vydávania kníh a v sobotu od 2. do 5. hod. pod dozorom strážnika.

5. Knihy sa vypožičávajú z pravidiel na 14 dní, keď tento termín uplynul, môže si čitateľ knihu (zvlášte naučnú) na ďalšie dva týždne vypožičať.

6. Kto na ustanovený termín knihy nevráti, napomenie sa listkom, po dvoch ďalších napomenutiach oznámi sa vec mestskému úradu. Čitateľ povinný je hrať všetky výlohy vzniklé s vyňatím knihy.

7. Vypožičiatel je povinný vrátiť knihu nepoškodenú, preto je v jeho záujme, aby si vypožičanú knihu hneď v knižnici poprezeral a jestli je poškodená, má na to knihovníka upozorniť.

8. Nie je dovolené, aby čitateľ požičiaval knihy z knižnice niekomu mimo svojej domácnosti.

9. Kto nezadrží knižničný poriadok, akeľvek bol na to knihovníkom upozornený, stratí právo knihy si vypožičiavať.

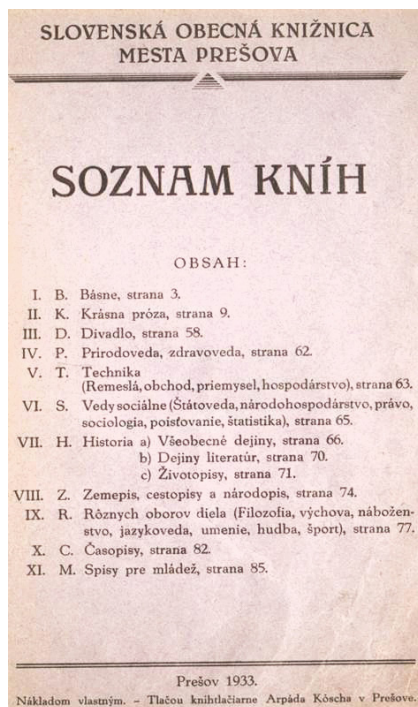
10. Ak vypukne v domácnosti čitateľa nákazlivá choroba, musí to oznámiť knihovníkovi. Knihy nech však odovzdá len po riadnej desinfekcii.

Knižničný poriadok z roku 1933.

Zdroj: Krajská knižnica P. O.

Hviezdoslava v Prešove

Soznam kníh z roku 1933.

Zdroj: Krajská knižnica

P. O. Hviezdoslava v Prešove

Knižničný poriadok z roku 1933. Zdroj: Krajská knižnica P. O. Hviezdoslava v Prešove

nom čítaní a vybraných tituloch je len sedem-dňová. Členské sa platí na obdobie jedného roka, veď pri limite 32 kníh by si mnohí čitatelia museli obnovovať členstvo každý druhý mesiac, nehovoriac o tom, že limit výpožičiek je dnes u detí 15 a u dospelých 25 kníh, v prípade periodík je limit 20 kusov.

Život knižnice do značnej miery ovplyvňovala aj spoločenská a politická situácia, čo sa najviac prejavilo počas vojny, ktorá výrazne obmedzila jej činnosť i počet fondov. Hlavne v posledných dvoch rokoch, poznačených povstaním a bombardovaním mesta, keď dochádzalo k všeobecnému chaosu, sa knihy čoraz častejšie nevracali, čo v konečnom dôsledku znamenalo pre knižnicu veľké straty a prišla o viac ako štvrtinu svojich zväzkov.

Druhá polovica 20. storočia sa niesla v znamení pokojného a po-

Okresná knižnica v budove kolégia - výklad, 60. r. 20. st. Zdroj: Krajská knižnica P. O. Hviezdoslava v Prešove

Čítareň, 60. r. 20. st. Zdroj: Krajská knižnica P. O. Hviezdoslava v Prešove

Ďetské oddelenie v kolégiu, 60. r. 20. st. Zdroj: Krajská knižnica P. O. Hviezdoslava v Prešove

stupného rozvoja knižnice, veď na jej chod a nové prírastky boli dotácie 10 až 20 krát vyššie ako v prvých rokoch jej existencie. Postupne nastala profesionalizácia okresných ľudových knižníc a napriek prehnanému dôrazu na štátnu ideológiu a globálnu politizáciu, knižničný fond rástol vo všetkých sférach a žánroch. Prešovská knižnica zásluhou riaditeľa Jozefa Repčáka ako prvá uviedla do života pre čitateľov predmetový katalóg kníh. S nárastom nových činností, služieb a pobočiek sa zvyšoval aj počet pracovníkov, špecifikovali sa jednotlivé oddelenia a zlepšovalo sa aj priestorové vybavenie. V 70. rokoch sa knižnica presťahovala do priestorov starej mestskej školy. Poskytovala odborné a metodické rady viac ako dvom stovkám miestnych knižníc, začala systematicky pracovať s deťskými a mladými čitateľmi, no aj so znevýhodnenými skupinami obyvateľov, usporadúvala besedy, semináre, výstavy, súťaže, tematické programy a poskytovala čoraz širšie informačné a konzultačné služby. Veď práve prešovská knižnica zásluhou Márie Gojdičovej, vtedajšej riaditeľky, spracovávala problematiku knižnice ako informačného centra, slúžiacu neskôr ako smernica pre ostatné knižnice.

Turbulentné politické zmeny v 90. rokoch sa premietli aj do činnosti knižnice. Základná zmena nastala v zameraní knižnice, v odklone od politickej línie a koncentrovaní sa na zvýraznenie literárnych a umeleckých osobností v regionálnom, slovenskom i svetovom zábere. Knižnica sa však musela vyrovnávať aj s meniacimi sa podmienkami v oblasti legislatívnej, ekonomickej i technologickej. Koniec 90. rokov bol veľmi náročným obdobím, keď knižnica do-

*Pobočka na Sídlišku 2, 60.r. 20.st.
Zdroj: Krajská knižnica P. O. Hviezdoslava
v Prešove*

*Knižnica v Starej mestskej škole, 70.r. 20.st. Zdroj:
Krajská knižnica P. O. Hviezdoslava v Prešove*

*Študovňa v Starej mestskej škole, 70.r. 20.st. Zdroj:
Krajská knižnica P. O. Hviezdoslava v Prešove*

*Detské oddelenie Slniečko na Hlavnej 16, 2010 – 2024.
Zdroj: Krajská knižnica P. O. Hviezdoslava v Prešove*

Centrum regionálnych dokumentov v Starej mestskej škole, 2012 – 2024. Zdroj: Krajská knižnica P. O. Hviezdoslava v Prešove

časne stratila právnu subjektivitu, štátne finančné dotácie čoraz viac klesali, v dôsledku čoho bolo nutné zredukovať počet pobočiek aj pracovníkov. Napriek tomu sa jej podarilo úspešne aplikovať vo svojej činnosti výpočtovú techniku a vytvoriť automatizovaný knižnično-informačný systém, klasické kartotékové lístky tak nahradila elektronická databáza. Knižnica, ktorá začínala len s požičiavaním kníh a čítárňou, postupne rozširovala svoju činnosť o metodické, informačné, dokumentačné, konzultačné, bibliografické, rešeršné, reprografické či medziknižničné služby. A knižnica dostala aj nový názov, stala sa nositeľkou hrdého mena P. O. Hviezdoslava.

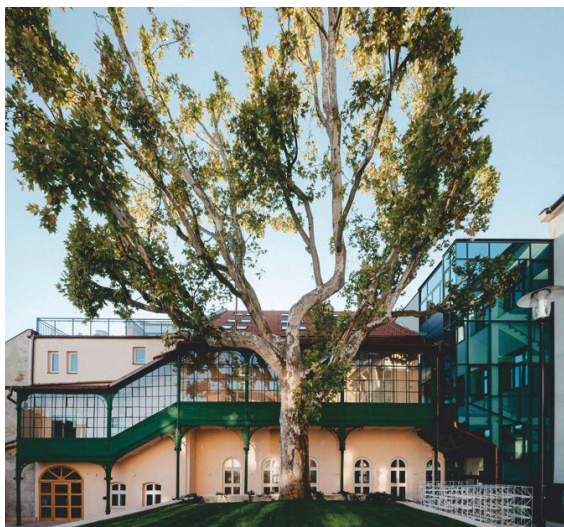
Knižnica v novom tisícročí

Do nového tisícročia vstúpila knižnica ako moderná inštitúcia kráčajúca s dobou a dnes, keď sa spoločnosť sústreďuje na rýchlo dostupné informácie a vo všeobecnosti pociťujeme pokles čitateľskej aktivity, sa knižnica snaží sledovať moderné trendy a veľkú časť služieb poskytovať on-line, prostredníctvom internetu či už

ide o informácie, vyhľadávanie exemplárov, objednávanie, rezervovanie a predložovanie výpožičiek, alebo rešeršné služby. Popri klasických knihách ponúka aj prístup k elektronickým knihám, interaktívnym knihám a spoločenským hrám. Mení sa aj vzťah knižnica a čitateľ. Knižnica ide čitateľom v ústrety. Zriadila pre nich bibliobox, kde môžu pohodlne vrátiť knihu v ktorúkoľvek dennú aj nočnú hodinu, zasiela im mailové pripomienky o blížiacom sa ukončení výpožičnej lehoty či aktuálnych podujatiach, zaviedla digitálny preukaz, spolupracuje s dobrovoľníkmi, poskytuje služby aj znevýhodneným občanom, viaceré oddelenia sú bezbariérové, členské je diferencované podľa sociálneho statusu čitateľa, na podporu čítania sa zapája do celoslovenských akcií a organizuje aj množstvo vlastných podujatí.

Od apríla 2002 prešla do zriaďovateľskej pôsobnosti Prešovského samosprávneho kraja (PSK) ako regionálna kultúrna, informačná a vzdelávacia inštitúcia

v oblasti knižničnej, bibliografickej, kultúrno-vzdelávacej a vydavateľskej činnosti. Od roku 2013 poskytovala svoje služby v dôstojných historických priestoroch Bosákovho domu, Starej mestskej školy, v dome na Hlavnej 16 a v štyroch sídliskových pobočkách. Od roku 2020 bol jej status krajskej knižnice potvrdený aj oficiálne zmenou názvu na Krajskú knižnicu P. O. Hviezdoslava v Prešove, pričom naďalej plní aj funkciu mestskej knižnice a je kultúrno-spoločenským a informačným centrom pre občanov mesta Prešov.

*Krajská knižnica P. O. Hviezdoslava, 2025.
Foto: Vlastimil Slávik*

Nová éra v novom domove

K stému výročiu dostala knižnica od zriaďovateľa, PSK, vskutku výnimočný dar – nový domov a spoločnú strechu pre všetky jej oddelenia. Nová knižnica vznikla prestavbou troch meštianskych domov a zároveň kultúrnych pamiatok na Slovenskej ulici spolu so solitérnou funkcionalistickou administratívnou budovou z medzivojnového obdobia v ich dvorovom priestore do jedného celku, ktorému dominuje pôsobivá secesná pavlač i zachránený starý platan. Za starými múrmi sa ukrýva moderný a nezvyčajne riešený interiérový s vlastnou filozofiou. Knižnica ponúka okrem kníh množstvo zákutí od stredovekých pivníc až po novodobé podkrovia, zaujímavé archeologické nálezy či nádhorne zreštaurovaný strop v Centre regionálnych dokumentov.

Každé poschodie má svoju vlastnú filozofiu a každé je určené inému typu čitateľov a používateľov knižnice. Prízemiu dominuje priestranné Náučné oddelenie v dvoch prepojených miestnostiach s vysokými stropmi, z ktorých visia regály s knihami plnými informácií a poznatkov vytvárajúce efemérnu záclonovú konštrukciu. Architekti pri tomto netypickom návrhu vychádzali z paláцovej mierky hlavných siení domov a následne navrhli gradientné zahusťovanie priestoru regálmi odspodu smerom nahor. Dvojposchodové police tak nielen pôsobia vzdušne a majestátne, ale symbolicky vyjadrujú fakt, že poznanie nás, ľudí presahuje. Zároveň nezaberajú celý priestor prízemia, kde je tak dostatok variovateľného miesta na štúdium, kultúrnu či komunitnú činnosť. Súčasťou prízemia sú v prednej časti aj vstupné priestory s kaviarňou, infopultom, internetovým zázemím a v zadnej časti pokojná čítareň a študovňa náučnej literatúry. Pred vstupom na prvé poschodie je SmartLab – inteligentné laboratórium podporujúce kreativitu a digitálne zručnosti. Za ním sa nachádza dobová secesná presklená pavlač, prepájajúca všetky tri domy, z ktorej sa vchádza na Beletriu ponúkajúcu nielen široký výber z rôznych žánrov, ale i priestor na koncentráciu a individuálnejšie formy čítania. Mierka políc je tu vo výške dospe-

Beletria, 2025. Foto: PSK

Slniečko, 2025. Foto: PSK

Detský čitateľský kútik, 2025. Foto: PSK

platanom a malým amfiteátrom vhodným na podujatia či oddychové čítanie pod modrou oblohou. Nechýba ani vonkajšie a podzemné parkovisko, stojany na bicykle či stoličky a ležadlá na príjemné ponorenie sa do sveta kníh.

V nových priestoroch pod jednou strechou ponúka súčasná krajská verejná knižnica všetky svoje služby, okrem výpožičiek z vyše 130 000 kníh aj široké spektrum služieb a množstvo kultúrno-vzdelávacích programov, a to nielen pre svojich takmer 9 000 čitateľov, ale i širokú verejnosť. Ročne pre nich usporiada bezmála 1 000 podujatí, vrátane tých, ktoré prebiehajú v mestských sídliskových pobočkách – Sídliško 2, Sídliško 3, Sekčov a Šváby. Škála podujatí je pestrá a starostlivo diferencovaná pre všetky vekové kategórie. K stabilným podujatiam patria: Zážitkové čítania Tvorivé dielne, Informačné výchovy, Prehliadky knižnice, regionálne prednášky či literárne besedy. Obľúbené sú i pravidelné mesačné cyklické podujatia: Štvornožky ku knihám, Bezpečná online knižnic@, Zelená knižnica, Digitálny detox, Klub bylinká-

lého človeka, čo už pri vstupe evokuje komu sú určené v nich uložené knihy. Okrem beletrie je tu umiestnené i Inojazyčné oddelenie a časť slúžiaca pre slabozrakých a nevidiacich. Na konci pavlače je Bibliografické oddelenie spojené s Centrom regionálnych dokumentov, ktoré je reprezentačným miestom knižných, novinových, časopiseckých, audiovizuálnych titulov z regiónov celého PSK. Práve tu je študovňa s nádherne zrenovovanou historickou stropnou maľbou typu *Al secco* a vo vitríne sú umiestnené aj vzácne nálezy z archeologického výskumu, ktorý spolu s archívny, architektonicko-historickým a reštaurátorským výskumom bol súčasťou rekonštrukcie celého objektu.

Podkrovie je sídlom detského oddelenia Slniečko plného fantázie a kníh v policiach prispôbených výške detí. Súčasťou oddelenia je aj detský čitateľský kútik s terasou pre najmenších či samostatná miestnosť pre detské podujatia a zážitkové čítania s obrovským starobyľým komínom či kočíkareň s prebaľovacím pultom pre matky s malými deťmi. Knižnica disponuje aj zrekonštruovanými stredovekými pivnicami slúžiacimi na výstavné účely a zeleným nádvorím s takmer dvestoročným

rov, cestovateľské večery S knižnicou okolo sveta, Dotyky s poéziou, stretnutia klubu Spisopriateľov i feministického literárno-čitateľského FemLit Clubu. Knižnica usporadúva Medzinárodnú prehliadku knižničných podujatí pre deti či literárne festivaly: Prešov číta rád, Zvedavé čítanie a Mesiac autorského čítania. Podieľa sa tiež na Súťaži stredoškolských časopisov a na ankete Kniha roka PSK a poskytuje priestor pre rozmanité výstavy. Samozrejmosťou je zapájanie sa do celoslovenských aktivít na podporu čítania: Noc s Anderseonom, Týždeň slovenských knižníc, Šaliarsky Maľko, Deň ľudovej rozprávky, Rozprávky už čítam sám, Je nás počuť, Prečítané leto a i. Popri plnení funkcie regionálnej, kultúrnej i vzdelávacej inštitúcie sa tak knižnica stáva jedinečným kultúrnym komunitným centrom a zároveň oázou bezpečia, istoty a poznania pre všetkých.

Rozvoj aj zveľadenie knižnice do dnešnej podoby by nebol možný bez kvalifikovaných, nadšených a knihám oddaných radových aj vedúcich knihovníkov a knihovníčok. Na počiatku bol len jeden knihovník a pomocný zriadenec, v 70. rokoch 20. storočia sa ich počet pohyboval okolo 40, pred zmenou politického systému v roku 1989 dokonca 50, no v súčasnosti má knižnica len 24 knihovníkov. Nie je možné vymenovať všetkých, preto spomeňme aspoň tých, ktorí stáli na jej čele a riadili ju.

Riaditelia:

1925 – 1934	Belo Klein Tesnoskalský
1934 – 1955	Jozef Repčák
1955 – 1960	Emília Čiernohorská
1960 – 1976	Mária Gojdičová
1976 – 1990	Pavol Štegena
1990 – 1999	Mária Koložváryová
1999 – 2007	Iveta Hurná
2007 – 2019	Marta Skalková
Od 2019	Iveta Hurná

Názvy knižnice:

1925 –	Obecná knižnica mesta Prešov
1939 –	Verejná mestská knižnica
1951 –	Krajská ľudová knižnica
1960 –	Okresná ľudová knižnica
1997 –	Knižnica P. O. Hviezdoslava v Prešove
2020 –	Krajská knižnica P. O. Hviezdoslava v Prešove

Študovňa Centra regionálnych dokumentov, 2025.

Foto: Andrea Sivaničová

Sídla knižnice:

- 1925 prvým sídlom knižnice bol malá miestnosť v budove radnice,
- 1926 priestory nad hlavným vchodom s oknami do dvora v budove Čierneho orla, Tesnoskalský však v novinách Šariš z 18. 1. 1930 na strane 3 napísal: *od leta 1927 umiestnená je knižnica na prvom poschodí mestskej reducty v priestrannej, svetlej miestnosti ...*,
- 1939 budova mestského úradu,
- 1941 bývalá rímskokatolícka chlapčenská ľudová škola v budove starého Kolégia,
- 1942 opäť do budovy Čierneho orla, tentoraz ide knižnica do miestností na ľavej strane prvého poschodia a nad hlavným vchodom je umiestnená čítareň,
- 1945 na konci roka sa sťahuje z Čierneho orla do mestskej budovy na Hlavnej 22 (vtedy Stalinova ulica, bývalý palác Klobušickovcov, dnes sídlo krajského súdu),
- 1956 presťahovanie knižnice do Kolégia, Hlavná 137,
- 1968 presťahovanie oddelenia pre deti do Domu kultúry Revolučného odborového hnutia (DK ROH),
- 1973 8. 10. začatie činnosti nových oddelení (krásna a náučná literatúra, študovňa, čítareň, ruská a ukrajinská literatúra, politická literatúra) v Starej mestskej škole, Hlavná 139 (vtedy ulica Slovenskej republiky rád 139),
- 1974 otvorenie oddelení – poézie, dramatickej literatúry, hudobnín a gramoplastní v starom Kolégiu,
- 1991 uvoľnenie priestorov starého Kolégia v dôsledku plánovanej rekonštrukcie, knižnici boli poskytnuté náhradné priestory na 5. a 6. poschodí novej budovy na Levočskej 9, kde sa presťahovalo riaditeľstvo a metodické oddelenie, v roku 2007 aj katalogizačné oddelenie,
- 1993 otvorenie detskej knižnice Slniečko na Hlavnej 16,
- 2007 otvorenie Britského centra na prízemí budovy Hlavná 139,
- 2008 počas rekonštrukcie budovy Hlavná 139 sa centrálna požičovňa a bibliografické oddelenie presťahovali na Levočskú 9, Britské centrum a čítareň do Župného domu na Slovenskej ulici,
- 2010 po ukončení rekonštrukcie sa Britské centrum a čítareň sťahovali späť do budovy na Hlavnej 139,
- 2012 otvorenie Centra regionálnych dokumentov na Hlavnej 139,
- 2013 Centrálna požičovňa, riaditeľstvo a odborné oddelenia sa sťahujú do Bosákovho domu na Levočskej 1,
- 2024 13. decembra presťahovanie knižnice z Bosákovho domu, Starej mestskej školy a domu na Hlavnej 16 do zrekonštruovaných priestorov komplexu štyroch budov na Slovenskej 18.

PRIPOMÍNAME

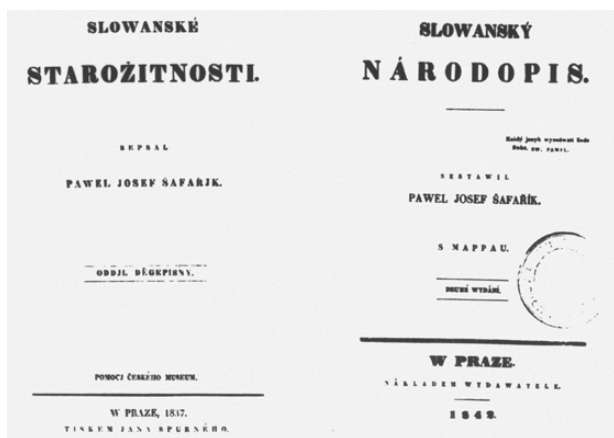
Slovenskú a maďarskú časť mesta Komárno (Komárom) spája cez Dunaj most, ktorého slávnostné odovzdanie do užívania sa uskutočnilo 1. septembra 1892 presne o polnoci. S povolením rakúsko-uhorského panovníka Františka Jozefa I. ho pomenovali po jeho krásnej manželke, Alžbete, známejšej pod prezývkou Sisi, ktorá pri Komárne prvýkrát stúpila na uhorskú zem. Foto: Jozef Jurčišin

230. VÝROČIE NARODENIA PAVLA JOZEFA ŠAFÁRIKA

Nadežda JURČIŠINOVÁ

Šafárik s manželkou

Vedecké práce P. J. Šafárika

Pavol Jozef Šafárik je významný slovenský historik, básnik, etnograf, univerzitný profesor a zakladateľ vedeckej slavistiky. Svoje diela písal prevažne po nemecky alebo po česky.

Otec Pavol (Pavel) Šafárik (1761 – 1831) po ukončení štúdií pôsobil ako učiteľ (preceptor) v okolí rodného Štítnika asi 15 rokov. Pravdepodobne hmotné dôvody ho viedli k tomu, že zanechal učiteľské povolanie a odišiel za farára do Kobeliarova (dnes okres Rožňava). Krátko na to sa tu 13. mája 1795 narodil Pavol Jozef Šafárik. Jeho najstarší brat Ján mal vtedy 12 rokov, sestra Mária 10 a brat Ľudovít Samuel sedem rokov. Matka Katarína, rodená Káresová (1764 – 1812), pochádzala z chudobnej zemianskej rodiny v Hankovej. Jej „prvý“ Pavol Jozef sa narodil v roku 1791, ale po roku umrel. Ona zomrela ako 48-ročná a Šafárikov otec sa oženil druhýkrát (2. júna 1813), proti vôli svojich detí, s vdo-

vou po rožňavsko-bystrianskom farárovi Pavlovi Lovčánimu, Rozáliou, rodenou Drábovou.

Manželkou Pavla Jozefa Šafárika od 22. júna 1822 bola Júlia, rodená Ambróziová (1803 – 1876). Pochádzala z drobnej slovenskej zemianskej rodiny a bola to inteligentná, sčítaná a temperamentná žena. Ovládala slovenčinu, češtinu, srbčinu a ruštinu. Manželovi pomáhala pri vedeckej práci.

Kobeliarovo bolo miesto, kde prežil P. J. Šafárik detstvo a kam sa rád vracal aj v neskoršom období. Základy školského vzdelania získal od otca. Na národné povedomie P. J. Šafárika vplýval jeden z miestnych obyvateľov Kobeliarova menom Novák, ktorý mu požičiaval české knihy. Pravdepodobne išlo o učiteľa Tomáša Nováka.

Avšak dôležitejším, čo vplývalo na Šafárikovo národné povedomie, bolo prostredie, v ktorom žil. Tvorilo ho slovenský ľud, jeho piesne, rozprávky a povesti o zbojníkoch, spolu s krásou okolitej prírody.

V rokoch 1805 – 1808 študoval na nižšom gymnáziu v Rožňave, okrem povinnej latinčiny osvojil si maďarčinu a nemčinu. Na jeseň roku 1808 odišiel P. J. Šafárik na štúdium do Dobšinej, trvalo to dva roky, a dosiahol ešte väčšie úspechy než v Rožňave. V Dobšinej sa ďalej rozvinuli a prehĺbili predpoklady k jeho básnickej, pedagogickej a vedeckej činnosti. Splnil zároveň podmienky potrebné k ďalšiemu štúdiu, so znalosťou latinčiny, nemčiny a maďarčiny. Ukončením štúdia v Dobšinej nastala v živote 15-ročného Šafárika veľká zmena, na jeseň roku 1810 prišiel do Kežmarku. Čakalo ho tu päť rokov štúdia, študoval tu však len štyri roky. V dôsledku usilovnosti bol rétorom len jeden rok (1810/1811), po roku prešiel do filozofie a v školskom roku 1812/1813 bol už politikom juristom. V poslednom roku štúdia (1813/1814) absolvoval teológiu, v lete roku 1814 zvládol všetky tri kurzy – filozofický, politicko-juridický a teologický. Štúdium a pobyt v Kežmarku mal pre formovanie osobnosti P. J. Šafárika, ako básnika a neskoršieho vedca európskeho, ba svetového formátu, veľký význam. Sám o tom kladne napísal vo vlastnom, po nemecky napísanom životopise, dokonale si osvojil nielen nemčinu a klasické jazyky, ba učil sa i gréčtinu a hebrejčinu. Gréčtina a latinčina mu otvárali brány k antickej a latinskej literatúre.

Štúdium histórie a vedomosti z nej formovali Šafárikovo historické vedomie, v ktorom začínala zaujímať dôležité miesto láska k českému a k slovenskému národu, postupne sa rozširujúc na národ srbský a neskôr na všetky slovanské národy. Na evanjelickom lýceu v Kežmarku sa spriatelil s J. Blahoslavom, ako aj s poľskými, srbskými, rusínskymi študentmi, čo taktiež ovplyvnilo jeho slovanskú orientáciu a literárnu, najmä básnickú tvorbu.

Šafárikova láska k rodnému kraju, vlasti, národu a jazyku našla konkrétny výraz v básnickej tvorbe a v zbieraní slovenských ľudových piesní. Výsledkom básnickej tvorby v Kežmarku bola oslavná báseň na Ondreja Máriassyho, patróna lýcea, baróna z Markušoviec a Batizoviec. Do literatúry sa však uviedol básnickou zbierkou *Tatranská Múza s lýrou slovanskou* (Levoča, 1814).

V roku 1812 prijal miesto súkromného vychovávateľa v rodine Dávida Goldbergera. Po ročnom vychovávateľskom pôsobení pokračoval v štúdiu na Univerzite v Jene. Hradením študijných nákladov v Jene sa písomným potvrdením zaviazal otec, potešený tým, že aspoň jeden z jeho synov bude kráčať v jeho šľapajach. V Jene býval v jednom dome so Samuelom Ferjenčíkom a Ondrejom Jamriškom, v poslednom roku štúdia i s Jánom Benediktom.

Obdobie po napoleonských vojnách, v ktorom študoval Šafárik v Nemecku, poznamenávala vzrastajúca politická a kultúrna aktivita nemeckej mládeže. Politické ovzdušie na jenskej univerzite sa vyznačovalo slobodomyselnosťou a kritickosťou voči reakčnému a politickému poriadku. Profesori a študenti otvorene a bez obáv vyjadrovali svoje náhľady a formulovali celonemecké požiadavky. P. J. Šafárik sa na podujatiach študentov nezúčastňoval, rešpektujúc Summu akademických zákonov, zakazujúcich účasť v „buršenshaftoch a landsmanshaftoch“, ktorú podpísal. V Jene strávil Šafárik dva roky, čím skončil tri semestre. Dňa 16. mája 1816 sa stal členom Societas latina Jenensis.

Výsledkom Šafárikovej básnickej činnosti v Jene je 17 básní, napísaných prevažne od októbra 1815 do mája 1816. Vyšli v Hromádkových *Prvotinách pěkných umění* vo Viedni a získali mu zvučné meno v Čechách a na Slovensku. Tri semestre štúdia na univerzite v Jene znamenali veľký prínos pre P. J. Šafárika, prispeli k formovaniu jeho odborného a vedeckého profilu, osvojil si kritické metódy vedeckého bádania, našiel tu ďalších priateľov z radov spolužiakov, prostredníctvom Samuela Ferjenčíka osobne spoznal Johanna W. Goetheho.

Z Jeny, s ktorou sa Šafárik lúčil nerád, odišiel na začiatku mája 1817. Na ceste do vlasti sa zastavil v Lipsku a na mesiac v Prahe, kde sa stretol s viacerými českými národovcami. Potom odišiel cez Viedeň do Bratislavy. V Bratislave, kde pobudol desať dní, sa osobne stretol s Františkom Palackým, s ktorým si písal už predtým.

V lete 1817 dostal P. J. Šafárik pozvanie byť vychovávateľom v rodine Gašpara Kubínyiho v Bratislave. Ponuku prijal a na miesto nastúpil 20. augusta 1817. Vychovával syna Ladislava. Gašpár Kubínyi a celá jeho rodina si Šafárika vážila, veľmi dobre finančne honorovala, prejavovala k nemu priateľské, ba skoro familiárne vzťahy.

Priateľstvo P. J. Šafárika s Františkom Palackým, o tri roky mladším, našlo výraz i vo vedeckej práci, ktorej výsledkom bolo spoločné literárno-teoretické dielo *Počátkové českého básnictví obzvláště prozodie* (Prešporok – Praha, 1818).

Rok 1819 znamenal rozhodujúci obrat v živote a povolani P. J. Šafárika. Rozhodol sa pre Nový Sad, kde nezjednotená pravoslávna cirkev už skôr vytvorila gymnázium a na jar 1819 vypísala konkurz na miesto riaditeľa a prvého profesora. Na to však Šafárik potreboval doktorát. S pomocou, a odporúčaním Jána Blahoslava Benediktiho ho dostal dňa 5. apríla 1819. Výber na miesto riaditeľa padol na najmladšieho z prihlásených, na P. J. Šafárika.

Šafárikov odchod z Bratislavy chápali vlastenci, predovšetkým ale českí, ako stratu pre národ. Niekoľko týždňov pred odchodom do Nového Sadu pobudol v rodnom Gemeri, do ktorého sa už v živote nevrátil. Nový riaditeľ zapôsobil na Srbov veľmi priaznivým dojmom. Okrem P. J. Šafárika všetci profesori boli Srbi. Šafárik zastával funkciu riaditeľa päť rokov. Jeho koncepciou bolo vytvoriť gymnázium podľa gréckeho vzoru. Osobitnú radosť mal z toho, že do fondu tvoriacej sa knižnice pribúdali vzácne staroslovienske literárno-historické pamiatky. V inauguračnej reči uviedol, že na gymnáziu bude on sám vyučovať o. i. matematiku (algebru aj geometriu), fyziku, logiku, poéziu a štylistiku. Tak sa aj stalo.

Počas prvých dvoch rokov novosadského účinkovania býval Šafárik v dome bohatého mešťana Servického. Roku 1821 požiadal Šafárika synovec srbského patriarchu, aby prevzal výchovnú starostlivosť o jeho syna. Ako odmenu dostal k dispozícii časť ich domu v Novom Sade, kde býval, a o stravu a byt sa mu starala kuchárka, ktorú mu platili.

Šafárikova situácia v Novom Sade sa zhoršila po roku 1824, keď rakúska vláda zakázala srbskej pravoslávnej cirkvi zamestnávať evanjelických vzdelancov z Uhorska vo svojich službách. Šafárik dostal výnimku, s tým že nebude vykonávať funkciu riaditeľa. Začali sa mu hromadiť problémy, rôzne ťažkosti. Príjem sa mu zmenšil práve vtedy, keď ho najviac potreboval, pretože v rodine pribúdali deti.

Počas svojho pobytu v Novom Sade sa Šafárik spolupodieľal na zbieraní, príprave do tlače a vydávaní slovenských ľudových piesní. Vyšli pod názvom *Písně světské*

lidu slovenského v Uhřích. Sebrané a vydané od P. J. Šafárika, Jána Blahoslava a jiných (Pešť, 1823). Najvýznamnejším vedeckým dielom Šafárika z jeho novosadského obdobia sú *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten* (Pešť, 1826) – Dejiny slovanských jazykov a literatúr všetkých nárečí. V Novom Sade napísal P. J. Šafárik ešte ďalšie dve práce, ktoré vyšli tlačou, a to: *Über die Abkunft der Slawen nach Lorenz Surowiecki* (Pešť, 1828) a *Serbische Lesekörner oder historisch - kritische Beleuchtung der serbischen Mundart, ein Beitrag zur slawischen Sprachkunde* (Pešť, 1833).

Dňa 22. decembra 1832 dal P. J. Šafárik výpoveď s tým, že tu ostane do konca zimného semestra. Dňa 6. apríla 1833 opustil Nový Sad a v ďalšom živote ho už nenavštívil.

Šafárikova rodina prišla do Prahy 4. mája 1833. Po príchode do mesta P. J. Šafárik koncentroval svoje úsilie predovšetkým na zabezpečenie rodiny a na možnosti pokračovať vo vedeckej práci. Českí vlastenci mu zabezpečili byt, čo bolo vtedy pre čoraz početnejšiu rodinu najpotrebnejšie. Počas celého svojho pobytu v Prahe, najmä v 40. rokoch, závisela celá jeho existencia od 380 zlatých, ktoré ročne dostával od svojich českých priateľov.

P. J. Šafárik zásluhou Františka Palackého vypomáhal pri redakčných prácach v *Časopise Českého musea*, potom po odstúpení Palackého časopis redigoval. V rokoch 1834 – 1835 bol redaktorom časopisu *Světozor*. V rokoch 1836 – 1847 bol cenzorom kníh. Od roku 1841 bol kustódом pražskej Univerzitnej knižnice a od roku 1848 jej riaditeľom, súčasne bol aj mimoriadny profesor slovanskej filológie na univerzite v Prahe.

Popri vedeckej práci, ktorá bola Šafárikovi v Prahe hlavným zmyslom života, bol okolnosťami prinútený zaoberať sa niekoľkokrát aj otázkami vzdelania a školstva. Napr. roku 1848 minister A. Bach poveril P. J. Šafárika spolu s K. J. Erbenom členstvom v komisii pre slovanskú právnu terminológiu. Výsledkom činnosti komisie bol slovník *Juridisch-politische Terminologie der slawischen Sprachen Oesterreichs* (Viedeň, 1850).

V zbierke *Hlasové o potřebě jednoty spisowného jazyka pro Čechy, Morawany a Slowáky*, vydané Jánom Kollárom v roku 1846 Šafárik mierne kritizoval Štúrovo zavedenie novej spisovnej slovenčiny (1843). Hoci Šafárik – na rozdiel od svojich českých kolegov – vždy považoval Slovákov za národ oddelený od Čechov, bol za používanie len „slovenského slohu českého jazyka“ ako literárneho jazyka na Slovensku.

V revolučných rokoch 1848 – 1849 sa venoval len svojim vedeckým záujmom. Jediným jeho verejným vystúpením v roku 1848 bolo – spolu s Františkom Palackým – zastávanie postu predsedu Slovanského zjazdu, ktorý sa konal začiatkom júna 1848 v Prahe, bol stúpencom austroslavistického programu.

Po vydaní diela *Über die Abkunft der Slawen nach Lorenz Surowiecki* zbieral historický materiál pre najstaršie obdobie slovanských dejín. Výsledkom jeho úmorného vedeckého bádania okrem drobnejších štúdií sa stali dve monumentálne práce *Slovanské starožitnosti* (Praha, 1837) a *Slovanský národopis* (Praha, 1842). Predstavujú Šafárikovu snahu o globálny pohľad na slovanstvo a jeho jazykové členenie a dokumentujú fakt, že Šafárik zaradil slovenčinu medzi samostatné „nárečia“, na úroveň s češtinou, a redefinoval pojmy slovanský národ, slovanský jazyk, slovanská literatúra a literárna kultúra.

V posledných piatich rokoch života začal Šafárik chorľavieť a trpieť rozličnými fóbiami, a to aj napriek tomu, že sa zbavil materiálnych a finančných ťažkostí a ubúdali mu aj starosti o rodinu. Psychické depresie v posledných dvoch rokoch života P. J. Šafárika priviedli k tomu, že 23. mája 1860 skočil do Vltavy, čo vzbudilo v širokej verejnosti nesmierny rozruch. Podarilo sa ho však zachrániť. V októbri 1860 sa Šafárik vzdal miesta riaditeľa knižnice. Cisár František I. jeho žiadosti vyhovel vlastnoručne písaným listom, ponechal mu ako dôchodok plný plat. Rýchlo chradol, strácal zrak a chodil len o paličke, i keď bol duševne čulý. Umrel 26. júna 1861. Pochovali ho na evanjelickom cintoríne v Prahe – Karlíne a po jeho zrušení roku 1900 Šafárikove pozostatky previezli na Olšanské cintoríny.

P. J. Šafárik patrí k najvýznamnejším osobnostiam slovenských dejín, je po ňom pomenovaná ulica či námestie v mnohých mestách a od roku 1959 aj druhá klasická univerzita na Slovensku – Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach.

Použitá literatúra:

- GALLO, Ján. *P. J. Šafárik ako vychovávateľ, učiteľ a pedagóg*. Košice: Univerzita P. J. Šafárika, 1991.
- PARENÍČKA, Pavol. *Pavol Jozef Šafárik. Doba, život, dielo, pamiatky, literatúra*. Martin: Matica slovenská, 2025.
- PAUL, Karel. *Pavel Josef Šafařík. Život a dílo*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1961.
- SEDLÁKOVÁ, Marianna – GLADIŠ, Marián (eds.). *Pavol Jozef Šafárik v kontinuite*. Košice: Univerzita P. J. Šafárika, 2017.
- Slovenský biografický slovník. V. zväzok R – Š*. Martin: Matica slovenská 1992. Heslo: Šafárik, Pavol Jozef, s. 424 – 426.
- TIBENSKÝ, Ján. *Pavol Jozef Šafárik. Život a dielo*. Bratislava: Osvetový ústav, 1975.

PRED 200 ROKMI SA NARODIL JOZEF ÜRMÉNYI

Patrik DERFIŇÁK

*Jozef Ürményi
ako župan Biharskej stolice*

Reformy, ktoré v habsburskej monarchii prebiehali počas vlády osvietených panovníkov Márie Terézie a Jozefa II. celkom oprávnené vzbudzujú pozornosť historikov i záujemcov o poznávanie minulosti strednej Európy z radov verejnosti. Za oboma nesporne pozoruhodnými vladármi ale stál celý rad úradníkov, hodnostárov, výnimočne schopných a vzdelaných mužov, ktorí ich zámery dokázali pripraviť a následne realizovať v praxi. Jedným z takýchto dnes už prakticky zabudnutých, resp. iba málo známych vysokých štátnych úradníkov bol Jozef Ürményi, od smrti ktorého uplynulo dvesto rokov.

Jozef Ürményi sa narodil 6. decembra 1741 v Mojmirovciach (okres Nitra), ako príslušník starobylej, no schudobnenej zemianskej rodiny, ktorej členovia nachádzali obživu v práci v rôznych úradoch, no najmä pri službe habsburskému dvoru.¹ Jeho otec, Štefan Ürményi (1694 – 1767), je síce spomínaný ako statkár, ale venoval sa najmä úradníckej kariére. Bol úspešný, keďže získal tituly kráľovského radcu a miesto tajomníka kráľovskej

kancelárie. Za manželku si vzal Barboru Moteszickú (1713 – 1764). Ich spoločný syn síce nezdedil väčší majetok, ale dokázali mu zabezpečiť aspoň kvalitné vzdelanie. Za vychovávateľa a prvého domáceho učiteľa získali Jána Molnára, kňaza a neskoršieho spišského kanonika. Základné a stredoškolské vzdelanie získal na jezuitskej škole v Trnave. Následne sa venoval štúdiu práva. Aby získal lepšie možnosti na uplatnenie, bolo potrebné vziať do úvahy špecifiká habsburskej monarchie. Rakúske právo preto študoval na univerzite vo Viedni. Následne sa venoval v Egeri štúdiu uhorského práva. Svoju prípravu zakončil získaním doktorátu.

Úradnícku kariéru začal Jozef Ürményi v roku 1766, keď získal miesto advokáta pôsobiaceho v rámci uhorskej kráľovskej prokuratúry. Ako talentovaný a mimoriadne pracovitý mladý muž na seba rýchlo upozornil. Vďaka tomu začal tiež rýchlo stúpať v rebríčku úradných hodností. Už o tri roky neskôr sa stal protonotárom

1 Členovia rodiny používali meno Ilméri a v uhorských dejinách sa objavujú od 13. storočia. Najstaršie zmienky o tomto rode pochádzajú z obdobia vlády Ladislava IV. Kumánskeho. Meno Ürményi začala používať časť príslušníkov tohto rodu od začiatku 17. storočia. Bližšie: PRUZSINSZKY, Sándor. *Ürményi József*. Budapešť: Akadémiai Kiadó, 1990, s. 8.

a sudcom hlavného súdu.² Od roku 1773 ho menovali za sudcu uhorskej kráľovskej dvorskej komory. O rok neskôr sa stal radcom uhorskej kráľovskej dvorskej kancelárie. Pomerne rýchly postup do veľkej miery súvisel s množstvom zmien, ktoré sa počas poslednej tretiny 18. storočia odohrávali v habsburskej monarchii. Jednou z tých, ktoré sa priamo týkali kariéry Jozefa Ürményiho, bolo zrušenie jezuitskej rehole v roku 1773. Jedným z dôsledkov tohto kroku bolo totiž narušenie časti dovtedajšej elementárnej, no najmä stredoškolskej výchovy mládeže. Pedagógovia z jezuitského rádu síce mohli zostať na svojich miestach a pracovať so študentmi i v nasledujúcich rokoch. Otázkou ale zostávalo, akým spôsobom zabezpečiť rozvoj vzdelávania v ďalšom období. Vzhľadom na prebiehajúce zmeny v krajine bolo totiž potrebné vypracovať nový, modernejší centralizovaný systém školského vzdelávania. Dôraz na centralizáciu v oblasti školstva i vedy sa prejavoval vo viacerých oblastiach. Keď sa napríklad objavila myšlienka založiť popri Akadémii vied vo Viedni aj podobnú inštitúciu v Uhorsku, štátna rada označila túto snahu za „úsmevnú predstavu“.³

Nový systém mali spočiatku pripravovať dve osobitné komisie so sídlom vo Viedni a Bratislave. Vzhľadom na vznikajúce problémy a pomalý postup práce, bolo potrebné zvoliť iný postup. Jozefa Ürményiho, ako skúseného a vzorného úradníka, navyše prívrženca prebiehajúcich školských i administratívnych reforiem, poverila cisárovná Mária Terézia vypracovaním nového, jednotného výchovno-vzdelávacieho systému v habsburskej monarchii, nazvaného *Ratio educationis*. Úloha bola o to náročnejšia, že ju mal zvládnuť popri svojich sudcovských povinnostiach. V slovenskom vydaní a preklade tohto materiálu sa však meno Jozefa Ürményiho vyskytuje skutočne iba sporadicky.⁴ I keď dôraz je v tomto prípade položený skôr na aktivity Adama Františka Kollára, úvodná štúdia pomerne podrobne načrtáva zložitý proces vzniku prvej jednotnej školskej sústavy, od ľudových škôl až po univerzity. V rámci niekoľko rokov trvajúcich prípravných prác Jozef Ürményi, ako referent uhorskej kancelárie v dvornej študijnej komisii, predložil 5. júna 1776 prvú a druhú časť návrhu osobitnej organizácie školstva v Uhorsku. Obsahovali politické a ekonomické základy organizácie školstva, ktoré vypracoval on sám. Krátko na to predložil aj tretiu a štvrtú časť, ktoré obsahovali organizáciu školstva, učebné plány, metodické poznámky, disciplinárne a administratívne predpisy. V tomto prípade ale nezverejnil mená svojich spolupracovníkov, ktorých vzhľadom na celkový rozsah a význam úlohy určite potreboval.⁵ Otázka presného podielu autorov a poradcov zúčastnených na tejto reforme tak ostáva stále otvorenou.

2 Slovenský biografický slovník VI. Zodp. redaktor Augustín Maňovčík. Martin: Matica slovenská, 1994, s. 188.

3 PRUZSINSZKY, Sándor. *Ürményi József*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1990, s. 14.

4 Úplne absentuje v záverečnom mennom a miestnom registri, pozorný čitateľ ho ale na niekoľkých miestach v texte predsa len nakoniec objaví. Napríklad ako člena uhorskej študijnej komisie, resp. ako referenta pre uhorské záležitosti v tejto oblasti. Bližšie: *Ratio educationis 1777 a 1806*. Red. Sylvia Kováčsová a Božena Vaníková. Bratislava: Slovenské pedagogické vydavateľstvo, 1988, s. 14.

5 Podľa autora je možné, že okrem Daniela Tersztyánszkeho to mohol byť tiež Adam František Kollár. Neuvedenie najmä posledného mena vyplývalo zo skutočnosti, že uhorská

Za úspešné realizovanie úloh v tejto oblasti bol odmenený udelením malého kríža Radu sv. Štefana. Pre zabezpečenie materiálnych potrieb jeho i rodiny, ktorú si aj vďaka tomu mohol po sobášii s Barborou Komjáthy postupne začať budovať, bolo však oveľa podstatnejšie udelenie mestečka Vál a statku Agárd. Tie sa nachádzali vo Fejérskej stolici a pôvodne patrili jezuitskému rádu.⁶ Odmena to bola iste zaslúžená. Veď ako neskôr napísal jeden z hodnotiteľov: „*Racio ako nový školský systém priniesol taký mimoriadny obrat do vzdelávacieho systému našej vlasti, ako žiadny iný potom ani predtým*“.⁷ O to viac, že v nasledujúcich rokoch po jeho zavedení, napríklad v roku 1771 pod vedením kaločského arcibiskupa Adama Patachicha, zasadalo viacero konferencií, aby dotiahli praktické detaily tohto rozsiahleho projektu.

Ako osvedčený, skúsený a reformným snahám otvorený štátny úradník bol od začiatku osemdesiatych rokov 18. storočia Jozef Ürményi postupne poverovaný rôznymi funkciami v stoličnej správe. Od júna 1780 bol cisárom poverený správou Peštianskej stolice.⁸ Zostáva stále nezodpovedanou otázkou, nakoľko bola jeho nová funkcia ocenením predošlých služieb. Spoločensky totiž odchodom od dvora, najmä počas prvej polovice osemdesiatych rokov veľa nezískal. Skôr naopak. Objavili sa pritom názory, že aj keď osobne vítal reformy a ako úradník sa ich na príkaz Márie Terézie a Jozefa II. usiloval čo najlepšie realizovať, názorovo sa s cisárom Jozefom II. v niektorých oblastiach rozchádzal. Preto ho vládár menoval do funkcií mimo dvora a hlavného mesta. V rokoch 1782 – 1785 tak napríklad zastával úrad hlavného župana Biharskej stolice.

Rok 1785 bol z pohľadu ďalšieho vnímania Jozefa Ürményiho vo viacerých smeroch dôležitý. O tom, že nebol iba obyčajným, aj keď vysokopostaveným úradníkom, svedčí napríklad príprava dokumentu, ktorý do istej miery v protiklade s názormi cisára Jozefa II. analyzoval situáciu v Uhorsku, s názvom *Entwurf zu einer verbesserten verfassung Hungarn* (tzv. Elaborat).⁹ Jeho autori dospeli k záveru, že skutočne úspešne sa reformné úsilie môže rozvíjať iba za splnenia viacerých predpokladov. Medzi nich patrili napríklad možnosť získať úver, cielená podpora budovania priemyslu a poľnohospodárstva, zakladania manufaktúr, rozvoj obchodu, rýchlejší obeh peňazí, lepšia vymožitelnosť práva a pod. Prezentované plány na hospodárske, spoločenské a štátoprávne zmeny však boli ďaleko za hranicami toho, čo bol najmä uhorský jozefinizmus ochotný akceptovať a realizovať. Navyše cisárstvo nemalo k dispozícii

kancelária nemala dobrý vzťah k nemu a to mohlo spôsobiť prieťahy pri príprave reformy. Bližšie: MÁTEJ, Jozef. *Ratio educationis* z rokov 1777 a 1806 a ich význam v dejinách slovenského školstva a pedagogiky. In *Ratio educationis 1777 a 1806*. Red. Sylvia Kováčsová a Božena Vaníková. Bratislava: Slovenské pedagogické vydavateľstvo, 1988, s. 15-16.

6 FARKAS, Gábor. Fejér vármegyei történeti archontológia. In *Alba Regia. A Szent István Király Múzeum Évkönyve* 29. Szerkesztő Fitz Jenő – Fülöp Gyula. Székesfehérvár: Fejér megyei múzeumok igazgatósága, 2000, s. 139.

7 PRUZSINSZKY, Sándor. *Ürményi József*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1990, s. 64.

8 V tomto prípade zostáva otvorenou otázkou v akej funkcii. Zdá sa, že bol jej administrátorom, vykonávajúcim úlohy hlavného župana. Bližšie: *Slovenský biografický slovník VI*. Zodp. redaktor Augustín Maňovčík. Martin: Matica slovenská, 1994, s. 188.

9 Pod spisom bol síce podpísaný oficiálne gróf František Eszterházy (1715 – 1785) ďalší z dôverníkov Márie Terézie, hneď v úvode ale uvádza, že ho vypracoval Jozef Ürményi a jeho spolupracovníci.

ani to, čo samotný Jozef Ťerményi pokladal pre úspech prebiehajúcich i plánovaných reforiem za najdôležitejšie, „čas a pokoj“.¹⁰

Je zaujímavé, že v jednotlivých paragrafoch uvedeného dokumentu sú analyzované viaceré konkrétne a pre ďalší rozvoj krajiny zásadné otázky. Napríklad čo viedlo k zaostávaniu Uhorska pri porovnaní s rozvinutými krajinami západnej Európy? Pritom po stáročiach nepokojov sa rokom 1715 začalo pokojné a z hľadiska vlastníckych práv, daní a politického vývoja relatívne stabilné obdobie. Urbár aspoň dočasne upevnil postavenie roľníctva. No bol tu problém, ktorý považovali autori dokumentu za dôležitý: „v obchode nebola žiadna sloboda“. Aj viedenské ministerstvo financií sa podľa ich názoru skôr usilovalo o to, aby uhorský obchod čo najviac izolovali od obchodu so západnou časťou monarchie a nemeckých obchodných centier. Súčasne bránilo rozvoju manufaktúr v Uhorsku. „*Kde nie je slobodný obchod, tam nie sú možnosti na zhodnotenie produkcie so ziskom. Kde to chýba, tam sa neprebudí v ľuďoch žiadne úsilie o rozvoj poľnohospodárskej výroby, o zakladanie priemyslu a manufaktúr, tam sa nerozvíja záujem o nové poznatky doby ani o rozvoj vedy.*“¹¹ Takéto a mnohé ďalšie podobné názory celkom nezodpovedajú obrazu Jozefa Ťerményiho ako poslušného štátneho úradníka. Možno i preto sa v nasledujúcom období stala miestom jeho pôsobenia miestna správa mimo hlavného mesta.

Ďalšou významnou, no málo známou aktivitou Jozefa Ťerményiho, bola participácia na vzniku *Institutum Geometricum*. Išlo o prvý vyšší inžiniersky inštitút v Európe, ktorý pracoval pod záštitou univerzity v Budíne. Podmienky pre vznik riadneho inžinierskeho štúdia boli postupne pripravované už na trnavskej univerzite. Po jej premiestnení do Budína v roku 1777 bola následne táto príprava úspešne využitá. Na to, aby vzdelávacia inštitúcia technického zamerania mohla fungovať na prevažne humanitne orientovanej univerzite, bolo potrebné vykonať množstvo príprav. No najmä vypracovať študijný program, odôvodniť ho a obhájiť pred Dvorskou kanceláriou. A to bola úloha pre Jozefa Ťerményiho. Najprv vypracoval spolu so svojím niekdajším učiteľom a jedným z najlepších uhorských matematikov a prírodovedcov tej doby, Jánom Molnárom potrebný študijný program. Ten 2. augusta 1782 predložil Dvorskej kancelárii ako materiál s názvom *Circa Cathedram Studii Geometrici regulandum*. V rámci neho okrem iného odôvodnil potrebu výchovy inžinierov venujúcich sa zememeračstvu, vodným stavbám a mechanike predovšetkým ich akútnym nedostatkom v Uhorsku. Pritom množstvo predchádzajúcich vojen spôsobilo nejasné majetkové pomery, veľké plochy územia bolo potrebné nanovo zamerať, vodohospodárske diela, cesty a rôzne objekty sa neudržiavali a pre rýchlejší rozvoj krajiny boli služby takýchto odborníkov v civilnej i vojenskej oblasti nevyhnutné. Materiál neobsahoval iba teoretickú prípravu, ale i praktické kroky na jej realizáciu. Jozef Ťerményi tiež navrhol konkrétne kroky, ktoré mohli napomôcť rozvoju štúdia. Okrem iného uviedol: 1/ Výučba sa bude konať na univerzite v Budíne, 2/ Keďže univerzita nemá vhodnú miestnosť pre výučbu kreslenia, treba na tento účel vyhradiť dom, pôvodne patriaci kapitule v Óbude, ktorý už je aj tak pridelený

10 PRUZSINSZKY, Sándor. *Ťerményi József*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1990, s. 114-115.

11 PRUZSINSZKY, Sándor. *Ťerményi József*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1990, s. 117-118.

univerzite, 3/ Každý rok by sa mali udeľovať štipendiá vo výške 150 zlatých a pod.¹² Jozef Ürményi vypracoval a predložil návrh na zasadnutie Dvornej kancelárie, jej členovia si ho osvojili a v plnej miere ho prevzala aj univerzita v Budíne. Už 30. augusta 1782 schválil zriadenie *Institutum Geometricum* aj cisár Jozef II. Mimoriadne rýchlo, už 19. septembra 1782, dokument vzala na vedomie aj Miestodržiteľská rada. V nasledujúcom roku preto pri svojej návšteve mohol Jozef Ürményi konštatovať, že novozaložený ústav výborne funguje.¹³

Pri reorganizácii štátnej správy v rokoch 1785 – 1788 zastával Jozef Ürményi funkciu komisára Nitrianskeho dištriktu. Pritom okrem tejto novej funkcie, porovnateľnej s titulom hlavného župana tohto administratívneho celku, získal tiež ďalšie významné ocenenie, keď ho menovali skutočným vnútorným tajným radcom. Tento titul bol dôležitý a naznačoval možnosť vrátiť sa opäť do hlavného mesta. Rok 1788 bol v jeho kariére významný. Po niekoľkoročnom období pôsobenia v regiónoch sa konečne opäť vrátil do centrálnych úradov. Stal sa prefektom uhorskej dvorskej komory. Od 18. decembra toho istého roku ho menovali aj za pokladníka dvorskej komory.

Množstvo úradov a funkcií, ktoré Jozef Ürményi počas osemdesiatych a prvej polovice deväťdesiatych rokov zastával bolo značné. Z tých významnejších možno spomenúť, že v rokoch 1789 – 1795 sa stal kráľovským dôverníkom. Súčasne bol poverovaný stále novými úlohami na rôznych úrovniach štátnej správy. Ako verný prívrženec cisárskeho dvora bol vzhľadom na neisté obdobie po vypuknutí Veľkej francúzskej revolúcie opäť poverovaný správou niektorých uhorských stolíc. Jeho najdôležitejšou úlohou, okrem zabezpečovania bežnej agendy, bolo zabezpečiť na týchto územiach pokoj a lojalitu šľachty voči viedenskému dvoru. Od 12. februára 1790 sa opäť stal povereným administrátorom Peštianskej stolice. Už v marci toho istého roku ho cisár vymenoval za hlavného župana Báčskej stolice, pričom ako ocenenie za svoje služby dvoru získal stredný kríž Radu sv. Štefana. Ako vysoký dvorský hodnostár sa 14. júla 1792 zúčastnil na slávnostnej korunovácii cisára Leopolda II., uskutočnenej vo Frankfurte nad Mohanom.

V roku 1795 sa však Jozef Ürményi dostal do nemilosti panovníka. To viedlo k odchodu z Viedne a v podstate k šiestim rokom núteného „odpočinku“. Schopných a spoľahlivých úradníkov ale v zložitom období nebol dostatok. Preto sa v roku 1801 opäť vrátil do vysokej politiky, keď bol menovaný za guvernéra celej Haliče. Išlo o náročnú pozíciu, keď sa musel vyrovnáť s množstvom ťažkostí. V prvom rade organizoval opravu ciest a výstavbu verejnoprospešných zariadení. V každodennom živote sa usiloval o zmiernenie komplikovaného postoja rakúskych úradov voči poľskému a ukrajinskému obyvateľstvu. Podobne ako v predošlom období, aj napriek novej náročnej funkcii, bol súčasne poverovaný ďalšími úlohami. Už 3. apríla 1802 ho cisár vymenoval za hlavného župana Fejerskej stolice. Na správu Haliče pritom súčasne dozeral až do roku 1806. Dňa 6. septembra 1806 ho cisársky dvor menoval do funkcie krajinského sudcu. Tento úrad, podobne ako funkciu hlavného župana Fejerskej stolice, zastával až do svojho definitívneho odchodu do dôchodku roku

12 FODOR, Ferenc. *Az Institutum Geometricum*. Budapest: Tankönyvkiadó, 1955, s. 20-21.

13 FODOR, Ferenc. *Az Institutum Geometricum*. Budapest: Tankönyvkiadó, 1955, s. 36.

1825. Okrem oficiálneho uznania v podobe nových funkcií ho v roku 1808 ocenili udelením veľkého kríža Radu sv. Štefana s hviezdou a povýšením do barónskeho stavu.

Popri svojej úspešnej úradníckej kariére venoval Jozef Ürményi pozornosť aj viacerým oblastiam kultúrneho a spoločenského života. Okrem toho, že bol autorom niekoľkých odborných spisov a príležitostných prejavov, podporoval finančne aj vydávanie rôznych publikácií. Aj z tohto dôvodu sa stal prefektom Peštianskej univerzity. Kvôli množstvu úradných povinností nemal veľa možností venovať sa výchove svojich detí. S manželkou ich mali celkovo sedem, päť synov a dve dcéry. Väčšinou získali solídne spoločenské postavenie. Najúspešnejší z ich potomkov bol Ferenc (1780 – 1858), ktorý sa stal vnútorným tajným radcom, strážcom koruny, guvernérom Rijeky a členom správnej rady Uhorskej akadémie vied.¹⁴ Úspešný bol aj jeho vnuk Jozef Ürményi (1807 – 1880), cisársko-kráľovský komorník, politik, poslanec, župan a v rokoch 1841 – 1846 zástupca uhorského palatína. Aj o ňom napísali to, čo o jeho dedovi: „*Ak by sa niekto opýtal, čo je povinnosťou skutočného uhorského šľachtica, aké povolanie a úlohy by mohol mať v dnešnom svete, tomu povieme: pozrite sa na Jozefa Ürményiho*“.¹⁵

Použitá literatúra:

- FARKAS, Gábor. Fejér vármegyei történeti archontológia. In *Alba Regia. A Szent István Király Múzeum Évkönyve* 29. Szerkesztő Fitz Jenő – Fülöp Gyula. Székesfehérvár: Fejér megyei múzeumok igazgatósága, 2000.
- FODOR, Ferenc. *Az Institutum Geometricum*. Budapest: Tankönyvkiadó, 1955.
- I-r. Ürményi József. In *Vasárnapi Ujság*, roč. 2, 1855, č. 17, s. 129 – 130.
- PRUZSINSZKY, Sándor. *Ürményi József*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1990.
- Ratio educationis 1777 a 1806*. Red. Sylvia Kováčsová a Božena Vaníková. Bratislava: Slovenské pedagogické vydavateľstvo, 1988.
- Slovenský biografický slovník VI*. Red. Augustín Maňovčík. Martin: Matica slovenská 1994.

-
- 14 Významnejšie postavenie získal aj syn Miksa (1775 – 1836), cisársko-kráľovský radca a komorník, podžupan a vyslanec na uhorskom sneme, predčasne zosnulý Imrich (1790 – 1822), prísediaci kráľovskej súdnej tabule a od roku 1815 tabulárny sudca. Synovia Vinca a János si zvolili vojenskú kariéru, pričom dosiahli vyššie dôstojnícke hodnosti. Potomkov Jozefa Ürményiho nachádzame počas prvej polovice 19. storočia napríklad aj v stoličnej správe Fejerskej stolice.
- 15 I-r. Ürményi József. In *Vasárnapi Ujság*, roč. 2, 1855, č. 17, s. 129.

PRED 150 ROKMI ZOMREL BARÓN GABRIEL PRÓNAY

Patrik DERFIŇÁK

Barón Gabriel Prónay

„Kto číta noviny a v nich pozorne sleduje činnosť domácich ústredných vedeckých a umeleckých spolkov i verejnoprospešných spoločností, veľmi často sa bude stretávať s menom baróna Gábora Prónaya. Tento smer angažovanosti, ktorý s plnou otvorenosťou a životaschopnosťou uprednostňuje intelektuálne záujmy u tejto starej uhorskej rodiny, ako vlastnosť zdedenú po predkoch, možno rozoznať u všetkých jej členov.“¹ Napriek z dnešného pohľadu trochu nadnesenému štýlu autora, ktorý v roku 1857 venoval pozornosť tejto významnej osobnosti vtedajšieho uhorského politického, vedeckého i náboženského života, faktom zostáva, že ju do veľkej miery vystihol. Barón Gabriel Prónay de Tóth – Próna et Blatnicza, sa narodil 1. apríla 1812 v Banskej Bystrici, ako potomok jednej z najstarších turčianskych pôvodne zemianskych ro-

dín. Jej prvý známy predok je doložený už v období vlády kráľa Belu IV., pričom v roku 1279 získal do svojho vlastníctva dedinu Tóth – Próna (Slovenské Pravno). Od tejto obce potom členovia rodu v polovici 16. storočia prevzali svoje meno. V 18. storočí sa prostredníctvom dvoch synov Michala II. (1707 – 1736), konkrétne Gabriela I. a Pavla III., rozdelili Prónayovci do dvoch hlavných vetiev.

Barón Gabriel III. Prónay pochádzal z rodovej línie založenej Gabrielom I. Jej príslušníci sa vo všeobecnosti profilovali nielen ako politicky a podnikateľsky angažovaní ľudia. Mimoriadne aktívne tiež vystupovali v štruktúrach evanjelickej cirkvi augsburského vyznania (ECAV). Barónsky titul rodina získala vďaka Gabrielovi II. a jeho bratovi Ladislavovi Prónayovcom v roku 1784.² Za majetkovým vzostupom rodiny, ktorá pôvodne patrila medzi stredne zámožných statkárov Turčianskej stolice, stál už spomínaný Gabriel I. Prónay, ktorý začiatkom 18. storočia pôsobil ako právnik. Neskôr získal majetky v Peštianskej stolici, kde si dal v mestečku Ács (dnes Maďarsko) okolo roku 1735 postaviť kaštieľ.

Otec Gabriela III. barón Jozef Prónay zomrel veľmi skoro. Na rozdiel od väčšiny členov rodiny sa rozhodol pre vojenskú kariéru. Už ako kapitán ale utrpel vážne zranenie ruky, preto musel z armády odísť, pričom v roku 1824 zomrel. O výcho-

1 VIRÁGHALMI. Báró Prónay Gábor. In *Vasárnapi Ujság*, roč. 4, 1857, č. 47, s. 505.

2 Gabriel II. Prónay (1748 – 1811) sa úspešne presadil v rôznych vysokých úradoch rakúskeho cisárstva, keď okrem úradu gemerského župana získal aj titul skutočného tajného radcu či strážcu uhorskej koruny. Bližšie napríklad *Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990)*. IV. zväzok. Zodp. redaktor Augustín Maňovčík. Martin: Matica slovenská, 1990, s. 549-550.

vu nádejného mladého muža a jeho dvoch sestier sa tak starala najmä jeho matka Rozália Kubinyiová. Tá sa usilovala, aby okrem primeraného vzdelania získal tiež dostatok praktických skúseností. Aj keď pochádzal zo zámožnej rodiny, napriek všeobecným zvyklostiam chodil do verejných škôl. Stredoškolské štúdium absolvoval na gymnáziu v Rožňave. Pre túto školu sa rozhodla matka baróna Gabriela Prónaya najmä preto, lebo tam v tom čase ako pedagóg pôsobil András Farkaš.³ Ten sa usiloval o modernizáciu „tradičnej“ výuky, preberajúc vzory z nemeckého prostredia. Spolu s vychovávateľom Jánom Braxatorisom tak mladý barón našiel na tejto škole síce prísne, no celkovo priaznivé prostredie a dosahoval veľmi dobre výsledky. Filozofiu a právo vyštudoval na bratislavskej kráľovskej akadémii. Požadovanú právnickú prax absolvoval u podžupana Novohradskej stolice F. Tihanya. Od roku 1833 pôsobil ako právnik v Pešti. V roku 1837 prešiel do služieb miestnej správy, keď sa stal podnotárom Novohradskej stolice. Súčasne ale stále hospodáril aj na rodinných majetkoch, nachádzajúcich sa najmä v Ácsi.⁴

Dva razy, konkrétne v rokoch 1839 – 1840 a 1848, zastupoval ako poslanec Turčiansku stolicu na uhorskom sneme. V rámci svojich názorov i verejných vystúpení prezentoval umiernený prúd reformného hnutia uhorskej strednej šľachty. Aby spoznal situáciu v iných európskych krajinách, najmä v oblasti politického života, štátnej správy, ale tiež novinky v poľnohospodárskej výrobe, v priebehu štyridsiatych rokov 19. storočia podnikol viaceré študijné cesty. V rámci nich postupne navštívil Nemecko, Francúzsko, Holandsko, Dánsko i Švédsko. Získané poznatky sa následne usiloval využiť nielen pri hospodárení na rodinnom veľkostatku, ale tiež v politickom, spoločenskom a kultúrnom pôsobení.

Po potlačení revolúcie, ktorá v Uhorsku prebiehala v rokoch 1848 – 1849, samotný barón Gabriel Prónay žil od roku 1850 prevažne v Pešti. Sčasti tento krok urobil kvôli svojej rodine. Jeho deti tak napríklad mohli získať v centre krajiny lepšie vzdelanie i možnosti pre ďalšie uplatnenie. Sčasti to ale urobil preto, aby bol priamo v centre politického, kultúrneho a hospodárskeho diania. V období všeobecnej sklúčenosti a rezignácie veľkej časti uhorskej spoločnosti sa neváhal zapojiť do jej obnovy. Veľmi rýchlo sa pritom zaradil medzi popredných predstaviteľov uhorského kultúrneho a spoločenského života. Nebolo to úplne bez rizika. K novým pomerom sa totiž vyjadroval neraz kriticky. Mnohé svoje názory tak mohol otvorene vyjadriť iba v zahraničí. V nemeckom prostredí preto anonymne vydal napríklad brožúrku *Ansichten eines Constitutionellen aus Ungarn*.⁵

K jeho angažovanosti vo viacerých smeroch nepochybne prispela rodinná tradícia. Viaceré možnosti mu ale otvorili rodinné kontakty. Napríklad skutočnosť, že brat jeho matky Augustín Kubinyi bol riaditeľom budapeštianskeho Národného múzea. Aj tento príbuzenský vzťah pravdepodobne zohral svoju úlohu pri rozvoji historic-

3 András Farkaš (1768 – 1836), učiteľ a evanjelický teológ. Pôsobil na kolégiu v Sárospataku (dnes Maďarsko) a na gymnáziu v Rožňave. Rožňavská škola najmä vďaka jeho úsiliu získala výbornú povesť a zvýšila počet svojich študentov. Napríklad v roku 1824 ju navštevovalo až 403 mladých mužov.

4 *Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990)*. IV. zväzok. Zodp. redaktor Augustín Maťovčík. Martin: Matica slovenská, 1990, s. 550.

5 *Ansichten eines Constitutionellen aus Ungarn*. Leipzig: Oskár Leiner, 1850.

kých a archeologických záujmov baróna Gabriela Prónayho, ale tiež ďalších priebežne uskutočňovaných pozorovaní. Tie okrem iného vyústili do prípravy, a v rokoch 1854 – 1855 aj vydania, jednej z prvých uhorských etnografických publikácií nazvanej *Vázlatok Magyarhon népeletéből* (Črty zo života ľudu v Uhorsku). Publikácia vyšla v maďarskom, nemeckom a francúzskom jazyku. Vďaka tomu vzbudila pozornosť nielen v domácom prostredí, ale i zahraničí. Stala sa tiež jedným z dôvodov zvolenia baróna Gabriela Prónaya za člena Uhorskej akadémie vied v roku 1861.⁶

Aj keď publikácia venovaná etnografii bola pre odborníkov i verejnosť najviditeľnejším výsledkom, jeho aktivity v rôznych oblastiach boli oveľa širšie. Už od mladosti sa venoval hudbe, s nadšením zbieral a interpretoval ľudové piesne. Vo voľných chvíľach tiež komponoval. Niektoré z hudobných diel aj uverejnil, najmä vo Viedni. V uhorskom hudobnom prostredí sa stal známym ako predstaviteľ *Nemzeti Zenede*, spolku, na čele ktorého ako predseda stál od roku 1852 až do svojej smrti. Aby podporil rozvoj hudobného života v Uhorsku, roku 1857 založil osobitnú finančnú základinu na podporu talentovaných mladých umelcov a ich tvorby.

Hudba nepochybne zohrávala v živote baróna Gabriela Prónaya významnú úlohu. Ešte dôležitejší bol ale jeho vzťah k pôde a poľnohospodárstvu. Statok, ktorý zdedil po predkoch ho nielen uživil, ale umožnil aj to, aby niektorým oblastiam poľnohospodárstva venoval svoj záujem a osobitnú pozornosť. Tak ako viacerí spomedzi jeho predkov sa usiloval o rozvoj ovocinárstva, vinohradníctva či záhradníctva. Vzhľadom na neustále sa objavujúce nové možnosti a postupy ale nezostal v tejto oblasti iba na úrovni individuálnej záľuby. Napísal síce knihu *Honunk kertészete a múlt- és jelenben* (Naše záhradníctvo v minulosti a súčasnosti), kde prezentoval svoje rozsiahle znalosti i praktické skúsenosti v tejto oblasti.⁷ Ale na základe názoru, že „myšlienky majú malú cenu, pokiaľ sa nepremietnu do každodenného života“, obrátil svoju pozornosť na praktické uplatňovanie publikovaných názorov. To spočívalo v zakladaní a najmä materiálnej podpore rôznych spolkov a organizácií. Vďaka tomu ako známe a celkovo pozitívne vnímané sú pre rozvoj uhorskej spoločnosti v tretej štvrtine 19. storočia najmä praktické kroky pri rozvoji záhradníctva a krajinárstva. V roku 1858 napríklad založil *Krajinskú záhradnícku spoločnosť*. Už o rok neskôr zase v Rákospalote (dnes súčasť Budapešti) založil odbornú školu zameranú na spracovanie dreva, v ktorej sa ale pravidelne realizovali tiež špecializované kurzy pre záhradníkov.⁸

Barón Gabriel Prónay sa výrazným spôsobom, nielen ako aktívny organizátor, ale aj ako štedrý mecenáš, zapísal do viacerých oblastí spoločenského života nielen v hlavnom meste, ale i celouhorským meradle. Od roku 1851 pôsobil napríklad ako zakladateľ a súčasne predseda peštianskeho Gymnastického ústavu. Okrem organizovania podujatí redakčne pripravoval aj jeho ročenky, vychádzajúce pod názvom *A Pesti testgyakorló- egyesület évkönyve*. Propagoval pritom všeobecne známy

6 NÉMETH, T. Annamária. A Prónay – család műtárgyai a Magyar Nemzeti Múzeumban. In *Credo. Evangélikus Műhely*. A Magyarországi Evangélikus Egyház folyóirata, roč. 7, 2001, č. 1-2, s. 34.

7 PRÓNAY, Gábor. *Honunk kertészete a múlt- és jelenben*. Székfoglaló, 1864.

8 *Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990)*. IV. zväzok. Zodp. redaktor Augustín Maťovčík. Martin: Matica slovenská, 1990, s. 550.

princíp „ut sit mens sana in corpore sano“, teda, že len v zdravom tele môže byť zdravý duch. Trval tiež na viacerých ďalších zásadách. Jednou z tých najdôležitejších bola tá, že majstri riadiaci gymnastické cvičenia neboli iba imitátormi nacvičených pohybov. Mali mať tiež znalosti o stavbe ľudského tela a dostatočné všeobecné vzdelanie.⁹ V rokoch 1855 – 1861 predsedal barón Gabriel Prónay *Spoločnosti pre vybudovanie detskej nemocnice* v Pešti. O rozsahu a význame tejto inštitúcie svedčí skutočnosť, že od apríla 1855 do konca roku 1866 poskytla bezplatne svoje služby 24 450 pacientom a 2 213 chorým dokonca dlhodobú lekársku starostlivosť.¹⁰ Príjem od platiacich pacientov však ani zďaleka nepostačoval na pokrývanie prevádzkových nákladov. Preto vďaka úsiliu baróna Gabriela Prónaya a ďalších členov spolku bolo získaných každoročne ročne až 60 000 zlatých. Tieto prostriedky následne umožňovali prevádzku zdravotníckeho zariadenia. Stal sa tiež zakladateľom poisťovacej spoločnosti, no súčasne sa ako predseda aktívne podieľal aj na práci spoločnosti založenej na rozšírenie obrazárne Národného múzea. Prispel tiež k rozšíreniu hodnotnej rodinnej knižnice. Aj keď barón Gabriel Prónay nebol vyslovene zberateľom, vlastnil sčasti ako dedičstvo, sčasti vďaka realizovaným vlastným nákupom, väčšie množstvo historicky aj umelecky cenných šperkov. Tie neskôr pri rôznych slávnostných príležitostiach vystavovali jeho synovia.¹¹

Najznámejšie a aj v súčasnosti často spomínané aktivity baróna Gabriela Prónaya sa ale spájajú s jeho pôsobením vo vedení ECAV. Rodina i napriek tomu, že v 18. storočí táto cirkev v uhorskom prostredí nebola zárukou spoločenského či materiálneho úspechu, zostala jej významným podporovateľom. Už predkovia baróna Gabriela Prónayho zastávali v nej dôležité pozície. Prispela k tomu nepochybne skutočnosť, že uzatvárali manželstvá najmä s príslušníkmi iných významných evanjelických šľachtických rodín (Radvanszky, Kubinyi, Roth, Podmaniczky). Samotný barón Gabriel Prónay zastával v rokoch 1861 – 1875 pozíciu hlavného cirkevného a školského inšpektora ECAV v Uhorsku. Aktívne svojou angažovanosťou, ale tiež ako prispievateľ prostredníctvom odborných a publicistických prác presadzoval svoje názory v nemeckom i maďarskom jazyku. Ani on sa ale nevyhol problémom s cenzúrou, i preto svoj polemicky spis zameraný proti protestantskému patentu z roku 1859 *Das k. k. Patent von 1. Sept. 1859 als Mystification des Protestantismus in Ungarn* vydal v roku 1860 v Hamburgu. Svoje názory pritom vedel podložiť nielen z právneho, ale aj teologického hľadiska. O jeho mimoriadnych znalostiach Biblie sa v diskusiách vedených v nemeckom a maďarskom jazyku často s veľkým prekvapením presvedčili aj viacerí uznávaní odborníci.¹²

Mnohostranná angažovanosť baróna Gabriela Prónaya v oblasti náboženského života a pri práci v cirkevných inštitúciách nezostala nepovšimnutá. Keď sa 1. mája

-
- 9 HABERERN, Jonathan. *Báró Prónay Gábor emléke*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1876, s. 10.
 - 10 HABERERN, Jonathan. *Báró Prónay Gábor emléke*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1876, s. 12.
 - 11 *Történelem – Kép, Szemelvények múlt és művészet kapcsolatáról Magyarországon*. Szerk. Mikó Árpád – Sinkó Katalin. Budapest: Magyar Nemzeti Galéria, 2000, s. 562.
 - 12 SZIGETHY, Lajos. *Luther lelke, hangulat képek a lutheranizmus Magyarországon II*. Budapest: Evangélikus Tanáregylet, 1927, s. 130.

1861 uskutočnili voľby hlavného cirkevného a školského inšpektora ECAV v Uhorsku, najviac, až 276, hlasov získal práve on. O význame, aký mala rodina Prónayovcov v tejto cirkvi svedčí skutočnosť, že na druhom mieste so 170 hlasmi skončil barón Albert Prónay. Ten sa ale na zasadnutí 7. mája 1861 vzdal svojich hlasov v prospech víťaza. Vďaka tomu na druhom mieste skončil oficiálne Martin Szentiványi so 68 a na treťom Anton Radvanszky so 64 hlasmi. Spomedzi týchto troch kandidátov bol v júli 1861 vybraný do funkcie hlavného cirkevného a školského inšpektora barón Gabriel Prónay.¹³

Postupne, počas šesťdesiatych a v prvej polovici sedemdesiatych rokov 19. storočia, podporoval ECAV nielen svojou každodennou prácou, ale aj materiálne. V roku 1863 napríklad v rámci cirkevného zboru v mestečku Ács zriadil niekoľko finančných základín na počesť svojich predkov, v celkovej výške 2 210 zlatých. Úroky z časti tohto kapitálu slúžili na financovanie potrieb zboru, druhá časť výnosov sa používala na doplnenie príjmov miestneho kňaza. Súčasne sumou 18 000 zlatých podporil aktivity ECAV v celom Uhorsku.¹⁴ S menom baróna Gabriela Prónaya sa často spája proces zvýšenia maďarizačného tlaku v rámci rôznych oblastí života ECAV. Ich výsledkom bolo v konečnom dôsledku napríklad aj zrušenie patronátnych gymnázií v Revúcej a Martine.¹⁵ O tom, že situácia nebola taká jednoduchá, svedčí viacero zachovaných informácií. Niektoré z prameňov konštatujú, že barón Gabriel Prónay neprejavoval veľké nadšenie nad zatváraním škôl, najmä tou v Revúcej, čím ho vlastne poverilo budapeštianske ministerstvo školstva. Aspoň to vyplýva z odpovede ministrovi, v ktorej sa odvolal na autonómiu, ktorú v tejto oblasti mali. Oznamoval, že „bez rozhodnutia generálneho konventu nemôže viac ovplyvňovať školský poriadok ani priebeh vyšetrovania, ktoré v súvislosti so školou prebiehalo“.¹⁶ Aktívny pri práci pre cirkev bol barón Gabriel Prónay prakticky až do posledných dní svojho života. Napríklad ešte 2. septembra 1874 sa uskutočnilo niekoľko dní trvajúce zasadnutie generálneho konventu ECAV v Budapešti. On sám mu predsedal spolu so superintendentmi Lajosom Gedulym a Sándorom Karsaym. Okrem tradičnej agendy, ktorú prerokovali, oslávili aj 100 rokov konania generálnych konventov v Uhorsku a vytvorenia úradu generálneho inšpektora.¹⁷

Už počas svojho života získal barón Gabriel Prónay množstvo titulov a ocenení. Okrem zvolenia za člena Akadémie vied bol cisársko-kráľovským komorníkom,

13 SZEKÁCS, József. Az egyetemes felügyelői választás ügyében. In *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, roč. 4, 1861, č. 21, s. 669.

14 ELEFANT, Mihály. Acsa február 27. In *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, roč. 6, 1863, č. 10, s. 318.

15 *Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990). IV. zväzok*. Zodp. redaktor Augustín Maťovčík. Martin: Matica slovenská, 1990, s. 550.

16 Až na opakovanú žiadosť ministerstva školstva bola celá záležitosť riešená na generálnom konvente ECAV konanom 2. 9. 1874 v Budapešti. Bližšie: RUTTKAY, László. *A felvidéki szlovák középiskolák megszüntetése 1874-ben*. Pécs: Dunántúli Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda, 1939, s. 42-43.

17 *A magyar honi ág. hitv. evangélikusok négy egyházkerületének egyetemes névtára 1891. évben*. Szerkeszte Bachant Dániel. Budapest: Kiadja és nyomja Hornyanszky Viktor, 1891, s. 6. Po smrti baróna Gabriela Prónaya v roku 1875 ho vo funkcii generálneho inšpektora po voľbách nahradil Ede Zsedényi.

členom Rádu svätého Štefana, nositeľom vyznamenaní udeľovaných portugalským a pruským panovníkom. Získal tiež saský domáci rad, rad Coburgského kniežatstva či württenberskú kráľovskú medailu za vedu a umenie.

Čo sa týka rodinného života, charakterizovali ho ako spokojný a šťastný. S manželkou Karolínou Podmanickou (1828 – 1875) mali dvoch synov a dve dcéry. Obaja synovia nasledovali otcov príklad, po získaní príslušného vzdelania sa venovali správe rodinného majetku, právnickej praxi, politickým aktivitám i práci v štruktúrach ECAV v Uhorsku. V súčasnosti je spomedzi nich známejší barón JUDr. Dezider Prónay (1848 – 1940), poslanec uhorského snemu a v rokoch 1883 – 1917 generálny inšpektor uhorskej ECAV. K usporiadanému rodinnému životu baróna Gabriela Prónaya výraznou mierou prispievala jeho manželka. Temperamentná žena, ktorá príkladne podporovala svojho manžela pri jeho rôznorodých a početných aktivitách. Navyše od roku 1854 trpel na dnu, pričom manželka mu aj v tomto smere bola starostlivou ošetrovatelkou.¹⁸ O tom, že ich vzťah bol naozaj blízky, svedčí aj skutočnosť, že po smrti svojej ženy sa barón Gabriel Prónay dostal do veľmi zlého psychického stavu. Jeho deti a najbližšia rodina v snahe pomôcť mu pripravili pre neho výpravu do Talianska. V prostredí s príjemným jarným počasím si mal oddýchnuť a rozptýlenie mu mali poskytnúť umelecké a historické pamiatky, ktoré tak obdivoval. Vo Florencii, práve v deň svojich narodenín 1. apríla 1875 však zomrel na náhly záchvat mŕtvice. Jeho telesné pozostatky pochovali v rodinnej hrobke v Ácsi.

Použitá literatúra:

- HABERERN, Jonathan. *Báró Prónay Gábor emléke*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1876.
- NÉMETH, T. Annamária. A Prónay – család műtárgyai a Magyar Nemzeti Múzeumban. In *Credo. Evangélikus Műhely. A Magyarországi Evangélikus Egyház folyóirata*, roč. 7, 2001, č. 1-2, s. 34 – 48.
- RUTTKAY, László. *A felvidéki szlovák középiskolák megszüntetése 1874-ben*. Pécs: Dunántuli Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda, 1939.
- Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990)*. IV. zväzok. Zodp. redaktor Augustín Maťovčík. Martin: Matica slovenská, 1990.
- SZIGETHY, Lajos. *Luther lelke, hangulat képek a lutheranizmus Magyarországon II*. Budapest: Evangélikus Tanáregylet, 1927.
- Történelem – Kép, Szemelvények múlt és művészet kapcsolatáról Magyarországon*. Szerk. Mikó Árpád – Sinkó Katalin. Budapest: Magyar Nemzeti Galéria, 2000.
- VIRÁGHALMI. Báró Prónay Gábor. In *Vasárnapi Ujság*, roč. 4, 1857, č. 47, s. 505 – 506.

18 HABERERN, Jonathan. *Báró Prónay Gábor emléke*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1876, s. 9.

PRED 145 ROKMI SA NARODIL MILAN RASTISLAV ŠTEFÁNIK

Nadežda JURČIŠINOVÁ

Milan Rastislav Štefánik

Medzi popredné osobnosti slovenských národných dejín radíme Milana Rastislava Štefánika, ktorý sa narodil pred 145 rokmi – 21. júla 1880 v Košariskách. Bol to významný činiteľ československého národnooslobodzovacieho boja pred prvou svetovou vojnou a počas nej, vojak, diplomat a minister vo vláde novovytvoreného štátu v roku 1918 – Československej republiky. Tragicky zahynul 4. mája 1919.

Na svet prišiel ako šieste dieťa v rodine evanjelického farára Pavla Štefánika a jeho manželky Albertíny. V tejto rodine sa po celé desaťročia udržiaval slovenský duch v úzkej spolupráci s českým národom. Duchovnou základňou jeho dospievania bola slovenská reformácia, husitská revolúcia a česká reformácia. Štefánik sa naučil po česky z bohoslužobnej reči slovenských evanjelikov. Po skončení stredoškolských štúdií (na evanjelických lýceách v Bratislave, Soproni a Sarvaši) sa rozho-

dol pokračovať v štúdiu v Prahe na českej vysokej škole technickej odbor stavebné inžinierstvo. Pri tejto voľbe zohľadnil želanie svojho otca. Prv než mohol začať študovať, musel sa existenčne zabezpečiť. Rozhodol sa teda podať žiadosti na pražské podporné inštitúcie. Jednou z nich bol spolok Českoslovanská jednota (ČJ), ktorého Ústredný výbor sa dňa 7. júla 1898 uzniesol poslať do slovenských novín výzvu slovenským študentom, ktorí chcú študovať v Prahe na vysokej škole, že sa môžu obrátiť naň so žiadosťou o štipendium. Na prázdninách sa došlými žiadosťami výbor zaoberal a udelil 23 slovenským študujúcim na stredných a vysokých školách v Čechách a na Morave podpory vo výške 1 905 zlatiek a 200 mariek ročne. Medzi nimi ČJ vyhovel i žiadosti Milana Štefánika, ktorý dostal ročnú podporu 100 zl. Popritom mu odporúčala, aby sa poistil aj na iných miestach, a tak Štefánik podal dňa 5. septembra 1898 rovnakú žiadosť aj výboru Spolku českých poslucháčov inžinierstva. Aj tejto žiadosti M. Štefánika bolo vyhovené, avšak z Müllerovho geodetického fondu mu bolo vyplatených iba 15 korún. V akademickom roku 1899/1900 bol M. Štefánik opäť medzi slovenskými študentmi (spolu 22), ktorým ČJ udelila podporu, dostal ale už len 50 zl. na rok. Štipendiá od ČJ poberal M. Štefánik ešte aj v rokoch 1898 až 1901, umožnili mu aspoň skromný začiatok štúdia.

Pobyt v Prahe ovplyvnil život Štefánika. Jeho činnosť v slovenskom študentskom spolku Detvan, oboznámenie sa s myšlienkami hlasizmu, ako i uvedomenie si významu česko-slovenskej spolupráce, mali vplyv na jeho neskoršie názory a postoje.

V Prahe študoval najprv na technike odbor stavebné inžinierstvo (1898/99, 1899/1900), potom prestúpil na filozofickú fakultu, odbor astronómia. V spolku Detvan, kde sa spoznal s jeho vtedajším predsedom Vavrom Šrobárom, ako aj s Jánom Rumanom, Jánom Smetanayom a inými predstaviteľmi hlasistického hnutia pražskej slovenskej mládeže, spočiatku prednášal svoje básne i básne iných autorov. Prvýkrát do programu schôdze Detvana prispel v treťom mesiaci svojho pobytu v Prahe (3. decembra 1898) a to s recitáciou V. spevu *Smrti Jánošíkovej* od Jána Bottu. Táto básnická skladba bola jeho obľúbeným čítaním, o čom svedčí aj to, že ju prednášal aj na nasledovných schôdzkach. Prednes tejto básne bol hodnotený priaznivo a dokonca ako „výborný“.

V čase príchodu Štefánika do Prahy, na jeseň 1898, vstúpilo na slovenskú politickú scénu hlasistické hnutie. Vychádzalo z Masarykovho realizmu a z jeho programu drobnej práce medzi ľudom. Mladého Štefánika zaujalo, oboznámil sa s filozofiou prof. Tomáša G. Masaryka a stal sa, ako všetci hlasisti, stúpencom jeho myšlienok.

Po prázdninách v roku 1899 a odchode V. Šrobára z Prahy sa začali na pôde Detvana prejavovať martinské vplyvy. Práve v tomto období, na valnom zhromaždení 14. októbra 1899, bol M. R. Štefánik prvýkrát zvolený do výboru Detvana za zapisovateľa a o necelých päť mesiacov neskôr (23. marca 1900) do zodpovednejšej funkcie – za tajomníka. V novej funkcii sa snažil povzniesť spolok alebo aspoň zabrániť jeho úpadku, a tak sa usiloval presadiť určité zmeny v činnosti. Detvan bol v tom čase stále pomerne malým spolkom a ako taký mal čas od času obdobia krízy. Úzky okruh jeho členov uzavretý do seba, strácal širšie perspektívy. To sa Štefánik ako funkcionár snažil zmeniť a chcel spolok viac otvoriť slovenskej učňovskej mládeži v Prahe, ale aj iným študentským organizáciám.

Kým ťažisko činnosti za predsedníctva V. Šrobára bolo orientované na Slovensko, a teda Šrobárovým hlavným úsilím v Detvane bolo obrodiť Slovensko v duchu Masarykovho realizmu a dať mu československú orientáciu, M. R. Štefánik videl ťažisko hlasistickej činnosti v prvom rade v pôsobení v Prahe medzi Čechmi. Uvedomoval si, že Detvan bol teraz pre takú činnosť slabý. Hľadal teda posilu a tú našiel v zblížení s moravskými Slovákami, s ktorými sa už osobne poznal a tí boli myšlienke zblíženia s Detvanom naklonení. Už v apríli, ale najmä máji 1900 sa o tejto spolupráci diskutovalo na schôdzach viackrát. Dlhšiu diskusiu k tejto otázke otvoril Štefánik na schôdzi Detvana 19. mája 1900 a to prečítaním rozsahom menšej práce venovanej spôsobom zblíženia moravských Slovákov s Detvanom. Po diskusii bolo prijaté uznesenie, podľa ktorého sa mohli moravskí Slováci zúčastniť dvakrát v mesiaci týždenných schôdzí Detvana a opačne. Skutočnosť bola taká, že v nasledujúcom období len moravskí Slováci navštevovali v hojnom počte zasadnutia Detvana, ale detvanci sa im návštevami revanšovali len v počte dvaja – traja.

Tak ako M. Štefánika členovia Detvana ignorovali pre jeho snahu o zblíženie s moravskými Slovákami, ignorovali ho i v otázke starostlivosti o slovenských učňov v Prahe. Štefánik chcel, aby ich Detvan organizoval, robil s nimi výlety, vzdelával ich a pod. Spolu s Jánom Z. Zigmundíkom zorganizoval niekoľko výletov do okolia Prahy. Ostali v týchto snahách osamotení. V tom období situácia v Detvane bola taká, že kým výbor pracoval, ostatné členstvo Detvana bolo viac menej pasívne. Preto sa Štefánik rozhodol, že ako tajomník spolku podá na valnom zhromaždení 3. novembra 1900 takú správu, v ktorej bez obalu odhalí všetky chyby členstva.

Jeho správa protirečila s úvodným vystúpením predsedu M. Ursínyho. Štefánik konštatoval, že i keď spolok vykonal dosť práce oproti predošlému obdobiu, je v úpadku. Rozdielna reakcia na túto správu sa v konečnom dôsledku prejavila v tom, že nebol zvolený do nového výboru Detvana. M. Štefánik prestal navštevovať schôdze spolku a stiahol sa do ústrania počas zimného obdobia 1900/1901.

Okrem toho prežíval Štefánik koncom 2. ročníka na pražskej technike i osobnú svetonázorovú krízu. Počas štúdia sa oboznámil s mnohými vedeckými poznatkami, stretol sa s mnohými ľuďmi, medzi ktorými boli aj voľnomyšlienkar. To všetko začalo nahľadávať jeho religiózne predstavy, ktoré si priniesol z domu. Ako stúpenec hlasizmu musel vyriešiť i vzťah k staršej generácii slovenských národovcov, ako aj k otcovi (ich zástancovi), ktorého obdivoval. Okrem toho riešil závažný problém vlastnej existencie a budúcnosti. Štúdium stavebného inžinierstva ho neuspokojovalo. Vnútna Štefánikova kríza prepukla cez prázdniny roku 1900. Skončila tým, že otec vyhnal syna z domu ako i tým, že odišiel z techniky a prešiel na filozofickú fakultu študovať odbor astronómia.

Medzitým sa v činnosti Detvana potvrdili Štefánikove slová o úpadku spolku. M. Štefánik sa doňho vrátil a stal sa podpredsedom. Tak sa spolok rozhodol pre orientáciu Štefánikovu a pre hlasizmus, ktorý v tomto období prežíval krízu. Svojou aktivitou a oduševnenosťou si Štefánik v Detvane postupne získal medzi slovenskými pražskými študentami autoritu. Na kultúrno-národnom poli sa Detvan chytil veľmi užitočnej práce. Predplácal odborné české časopisy slovenským remeselníkom, roľníkom a drobným ľuďom. Za hmotnej pomoci, zvlášť ČJ, začal zakladať učiteľské knižnice v slovenských dedinách z českých a slovenských kníh. M. Štefánik bol organizátorom týchto akcií. V tejto záležitosti on vyjednával s ČJ a jej predsedom profesorom slovanskej filológie Františkom Pastrnekom. V tomto období vydal Detvan za finančnej podpory ČJ dve brožúrky. Veľký záujem na ich vydaní mal Štefánik. Prvá brožúrka pozostávala z Masarykových statí *Jak pracovať?* a druhá z článkov uverejnených v Čase a Našej dobe.

Na riadnej valnej hromade 19. októbra 1901 bol M. Štefánik zvolený za predsedu Detvana. Túto funkciu zo zdravotných dôvodov nevykonával, keďže krátko po voľbe ochorel a podrobil sa operácii slepého čreva. V Detvane sa objavili opäť nehody a útoky na jeho osobu, ktoré viedli k jeho vystúpeniu z Detvana na schôdzi

Milan Rastislav Štefánik
vo fotografiách

15. februára 1902. V snahe pracovať ďalej pre Slovensko bol na jeho podnet založený zvláštny akademický odbor pri ústredí ČJ 26. januára 1902. Počas letného semestra r. 1901/1902 odišiel Štefánik študovať do Zürichu a po návrate na jeseň 1902 prekypoval nápadmi a aktivitou. Vrátil sa do Detvana a na jeho valnom zhromaždení 13. novembra 1902 bol zvolený opäť za predsedu. Detvan bol v tom čase v kríze. M. Štefánik si pri nástupe do funkcie predsedu uvedomil, že z Detvanu treba vykoreniť osobné hádky a spory a že je ho potrebné obrodíť v tom duchu, aby ostal verný ideám hlasizmu. V snahe upevniť pozície hlasizmu si uvedomoval dôležitosť objasnenia československej otázky. Zaradil ju do programu schôdzok Detvana, aby ju mohol dôkladne členom vysvetliť.

Jeho postoj bol založený na názore, že slovenskú reč nemožno zavrhnúť a odtrhnúť sa od nej, ale čo sa týka kultúry, tu rozhodne mali Slováci prijať českú kultúru, ktorá bola vyvinutá a v plnej miere sa nielen vyrovnala maďarskej kultúre, ale v mnohom ju i prekonala. Uhorskí Slováci mali na výber buď maďarskú alebo českú kultúru, pretože boli slabí na to, aby mohli vyvinúť svojráznu, samostatnú a vlastnú kultúru a to v dôsledku silného maďarizačného tlaku.

Intenzívnejšie sa československej otázke M. Štefánik venoval po prázdninách v roku 1903. Odprednášal cyklus prednášok pod názvom *Z dôb nášeho prebudení*, kde podal minulosť Slovákov od Bernoláka po prítomnosť. Zvláštnu prednášku venoval Kollárovej vzájomnosti a činnosti Samuela Czambela, najmä jeho brožúry *Minulosť, prítomnosť a budúcnosť československej národnej jednoty*. Táto prednášková činnosť trvala po celý čas jeho predsedníctva. Okrem toho prednášal aj o inom – o náboženských názoroch Leva Tolstoj, činnosti a význame básnika J. Bottu pre slovenskú literatúru, ale napr. aj o slnečnej teplote a jej zdrojoch a o astrofyzikálnych výskumoch na Slnku.

Za predsedovania Štefánika bolo na valnom zhromaždení Detvana 31. januára 1903 prijaté uznesenie o zmene stanov spolku. Zmeny, ktoré schválilo c. k. miestodržiteľstvo v Čechách, prispeli k zblíženiu medzi moravskými Slovákami a Detvanom v tom zmysle, že členmi spolku sa mohli stať i moravskí Slováci, ale pre zachovanie jeho regionálneho slovenského rázu sa nemohli stať členmi výboru. Cieľom Štefánika bola reorganizácia Detvana. Chcel, aby spolok zosilnel a mohol založiť podporný fond pre chudobných a nemajetných členov. Myšlienka sa zrealizovala už za jeho predsedníctva.

Činnosť Detvana sa pod predsedníctvom Štefánika úspešne rozvinula. V jednatelskej správe Detvana za r. 1902/3 sa v úvode konštatuje, že „obdobie toto proti predošlému pádne sa charakterizuje slovom – pokrok. Terajší stav spolku nesie na sebe známky čulejšej práce: jednak vo vedení spolku badať väčšiu svedomitosť... Ve spolku zavládol väčší poriadok, že vidieť snahu, reálnejšie zmyšľanie proti drevnejšej nechuti a ochablosti“.

Štefánik sa v tomto období venoval aj publicistickej činnosti. V jeho článkoch rezonovali tri veľké témy: boj proti maďarskému šovinizmu a oboznamovanie českej verejnosti s jeho prejavmi na Slovensku, kritika pasivity slovenskej politiky, v ktorej sa nevyhýbal ani kritike Svetozára Hurbana Vajanského a napokon propagácii idey najužšej československej vzájomnosti.

Poslednýkrát vidíme Štefánika v Detvane na týždenných schôdzkach v máji 1904. Rozhodol sa venovať predovšetkým štúdiu. Po obhájení dizertačnej práce *O nove*

hviezde v súhvezdí Cassiopea z roku 1572 a vykonaní predpísaných skúšok (v októbri 1904) bol promován za doktora filozofie. Dňa 28. novembra 1904 odišiel do Paríža.

V apríli 1905 sa zoznámil s profesorom Julesom Janssenom, zakladateľom a priekopníkom astrofyziky. Spolu sa zúčastnili na výprave na Mont Blanc, aby pozorovali Slnko a Mars. Vďaka svojej húževnatosti a pracovitosti a podpore samotného Janssen sa Štefánik vypracoval na vedca astronóma a meteorológa, ktorého uznávali nielen francúzske, ale aj svetové vedecké kapacity. Vďaka prof. Janssenovi a jeho mimoriadnemu postaveniu vo francúzskych vedeckých a spoločenských kruhoch, ako i vlastným pričinením Štefánik prenikal čoraz viac do francúzskych spoločenských vrstiev – politických, podnikateľských, finančných, žurnalistických, kultúrnych i vojenských. Štefánik pracoval v slávnom observatóriu v Meudone. Za prínos v oblasti solárnej fyziky mu udelila Francúzska astronomická spoločnosť v máji 1907 Janssenovu cenu. V roku 1910 odcestoval na Tahiti, aby pozoroval Halleyho kométu. Pre nepriazeň počasia neuspel. O dva roky neskôr získal francúzske štátne občianstvo, čo so sebou prinášalo väčšie možnosti finančnej podpory pri výskumoch. V apríli 1913 prišiel domov na pohreb svojho otca. Vzápätí začala sa svetová vojna.

Aj keď sa stal Francúzom, srdcom ostal Slovák a v tej chvíli videl možnosť pričniť sa o oslobodenie slovenského národa v tesnom spojení s českým národom. Jeho prvým krokom bola *Výzva k Slovanom v Rakúsko-Uhorsku* a neúspešná snaha zorganizovať skupinu československých dobrovoľníkov v septembri 1915. Prihlásil sa do vojenskej služby – k letectvu, ktoré ho nadchlo dávno pred vojnou. Po absolvovaní pilotnej školy sa stal letcom eskadry MF 54 v X. francúzskej armáde. V októbri 1915 sa dostal na srbský front, kde vykonával prieskum hlboko v tyle nepriateľa. V novembri ochorel, liečil sa v Ríme. Vďaka kontaktom francúzskej dámy Kláry de Jouvenell sa ocitol v nemocnici u kráľovnej Margaréty. Po návrate do Paríža publikoval svoje skúsenosti z balkánskeho frontu v časopisoch. Opäť sa stal osobnosťou v parížskej spoločnosti a opäť sa ju snažil získať pre myšlienku československej štátnosti. Tu navštívil neznámu dámu pani de Jouvenell, aby sa poďakoval za starostlivosť, ktorú jemu, neznámemu jej dovtedy porúčikovi letectva, prejavila. Keď sa jeho hostiteľka, známa svojím spoločensko-politickým salónom v celom Paríži opýtala, čím mu môže pomôcť, bez okolkov jej povedal: Pomôžte mi oslobodiť moju vlasť. Odvtedy sa mu pani Klára stala neoceniteľnou pomocníčkou v jeho úsilí dosiahnuť cieľ.

V decembri 1915 sa Štefánik v Paríži skontaktoval s Eduardom Benešom, Tomášom G. Masarykom a Českým komitétom. Beneš ho navštívil ešte v nemocnici. Štefánik sa na Štedrý deň 24. decembra podrobil operácii žalúdka. Obidvaja sa poznali už skôr, keď Beneš študoval v rokoch 1905 – 1906 na parížskej univerzite Sorbonne. Štefánik už vtedy vedel o činnosti Masaryka v zahraničí. Masaryk vytvoril Český komitét zahraničný, ktorý svojím vyhlásením zo 14. novembra 1915 sa obracal na dohodové mocnosti Rusko, Francúzsko, Anglicko, Taliansko pomôcť národno-oslobodzovacím túžbam po utvorení samostatného československého štátu, ktorého súčasťou malo byť Slovensko. Štefánik poslal toto vyhlásenie komitétu so sprievodným listom do redakcií parížskych denníkov, na viaceré oficiálne miesta vrátane predsedu francúzskeho parlamentu Paula Deschanela. Súčasne Štefánik získal Beneša, aby sa okamžite vybral do Londýna za Masarykom a presvedčil ho prísť do Paríža, kde mu pripravoval oficiálne stretnutie s predsedom francúzskej vlády a ministrom zahraničia Aristidom Briandom.

Na takto pripravenú pôdu prišiel Masaryk 20. januára 1916 do Paríža. Štefánika navštívil v nemocnici, kde sa po dlhých rokoch odlúčenia zväti. Už vopred pripravil Štefánik spolu s Benešom návrh memoranda, ktoré Masaryk predložil Briandovi o československej otázke a o jej medzinárodnom význame v prípade víťaznej vojny dohodových mocností. Briand súhlasil s uverejnením oficiálneho komuniké o tejto návšteve. Tým sa stala známou nielen vo francúzskej, ale aj vo svetovej verejnosti.

Francúzskych pomerov znalý Štefánik odporúčal vytvoriť ústredný politický orgán. Tak vznikla Národná rada zemí českých, ktorá na popud delegáta Slovenskej ligy v Amerike sa zmenila na Československú národnú radu (ČNR). Štefánik v nej zastupoval Slovákov. Masaryk sa vrátil do Londýna a koncom marca 1916 písal odtiaľ predsedovi Slovenskej ligy (vrcholnej organizácii amerických Slovákov) Albertovi Mamatejovi veľmi pochvalne o Štefánikovi.

Štefánik, ešte zdravotne nie celkom v poriadku, koncom marca 1916 odišiel do Talianska na dôležitú cestu. So sebou mal náčrt budúcich hraníc československého štátu. Francúzska vláda ho poverila delikátnou záležitosťou – zlepšiť naštrbený vzťah medzi Juhoslovanmi a Talianmi. Pobyt v Taliansku využil aj pre česko-slovenskú vec. Po návrate do Paríža sa zaoberal stále viac myšlienkou vytvoriť zo zajatých či prebehnutých Čechov a Slovákov vojenské jednotky. Záležitosť sa týkala najmä Ruska, a tak ČNR poverila touto úlohou Štefánika. Bola to jedna z najťažších a najkomplikovanejších jeho misií, pretože v nej musel bojovať nielen s cudzími politikmi, ale i s vlastným – Josefom Dürichom, podpredsedom ČNR. Ten sa dostal do konfliktu so Štefánikom. Dürich pripravoval pripojenie Čiech a Slovenska k cárskemu Rusku. V Rusku v tom čase existovalo a vyvíjalo činnosť viacero krajanských spolkov. V nich bolo zhromaždených mnoho Slovákov a Čechov, ktorí odmietli bojovať proti slovanskému Rusku a volili cestu na jeho stranu zajatím alebo prebehnutím. Tieto skupiny nevystupovali jednotne. Ruská vláda na rozdiel od Masaryka (nebol v obľube pre knihu *Rusko a Európa*) nemala voči nemu výhrady. Po stretnutí s náčelníkom ruského generálneho štábu Alexejevom sa dohodli, že Štefánik najprv zmieri české a slovenské združenia, a potom spolu s veliteľom francúzskej misie v Rusku gen. Mauriceom Janinom a ruským generálom Červinkom zorganizujú jednotky z československých zajatcov. A až keď sa sformujú, určia, ktoré z nich odídu na front do Francúzska. V Moskve sa stretol Štefánik s predstaviteľom amerických Slovákov Štefanom Košíkom a spolu pripravili *Prevolanie k slovenským zajatcom v Rusku*. Poukázali v ňom na postavenie Slovákov v Uhorsku, ich utláčanie a vyzvali ich, aby povstali do boja za slobodu národa. Avšak proti organizácii českých a slovenských zajatcov v Rusku sa postavilo v 1916 ministerstvo zahraničia v Petrohrade a odmietlo uznať Československú národnú radu v Paríži. Štefánik preto volil dočasný ústup.

Ďalší vývoj stál na strane Štefánika. V Rusku vypukla februárová revolúcia, ktorá zmietla samodržavie. Nová vláda a nový minister zahraničných vecí P. I. Mikulov podporil Štefánikove snahy o vytváranie československých vojenských jednotiek v Rusku. Pred Štefánikom sa črtala cesta do Ameriky, kde chcel do boja zorganizovať českých a slovenských vysťahovalcov. V máji 1917 francúzsky generálny štáb schválil Štefánikovu misiu v Amerike. V júni odišiel. Stretol sa so slovenskými a českými predstaviteľmi krajanského života. Dňa 5. novembra 1917 nastupovali prvé stovky slovenských a českých dobrovoľníkov na loď a plávali do Francúzska. Americká misia, aj keď nie v takom rozsahu ako si pôvodne predstavoval, bola splnená. Po

návrate do Francúzska doniesol francúzskej vláde návrh na dekrét o ustanovení československej armády vo Francúzsku. Jej zriaďovateľom bola ČNR a za hlavného veliteľa určili gen. Mauricea Janina. Jadrom tejto armády bolo 1 500 mužov, ktorých Štefánik priviedol z Rumunska do Ruska a 4 000 bojovníkov z Ameriky. V polovici februára 1918 bol štatút o vytvorení československého vojska hotovou vecou.

Štefánik znovu cestoval. Do Talianska, kde bolo 30 000 českých a slovenských zajatcov. Šiel tu pripraviť dohodu s talianskou vládou o vytvorení československej jednotky na Apeninskom polostrove. Už pred ním pracoval na tej istej veci Beneš, ale s malým úspechom. Najväčší odpor obom kládol minister zahraničných vecí Sidney Sonnino, ktorý nechcel o československej jednotke na svojom území ani počuť. Keď nepochodil Štefánik u Sonnina prepracoval sa k ministerskému predsedovi Vittoriovi Orlandovi a ten mu sprostredkoval audienciu u talianskeho kráľa, ktorý vyslovil súhlas so Štefánikovými návrhmi, ale ho upozornil, že dôležitý je súhlas vlády. Štefánik zbieral argumenty, ktoré zhrnul do memoranda. Nakoniec dosiahol úspech. Začiatkom apríla 1918 dostal súhlas na utvorenie československej divízie na talianskej pôde. V zmluve o vzniku československej jednotky v Taliansku sa prvýkrát v oficiálnom dokumente hovorí o samostatnom československom štáte. Zmluvu podpísali 21. apríla 1918 ministerský predseda Orlando, minister vojny Vittorio Zupelii a M. R. Štefánik.

Uprostred týchto vzrušujúcich dní sa Štefánik zaľúbil. Volala sa Giuliana Benzoní a zostala mu verná do smrti. Ináč vo vzťahu k ženám nemal Štefánik šťastie. Zapríčiňovala to jeho drobnejšia postava a z detstva chorobou poznačená tvár.

Pozastaviť sa treba pri Štefánikových hodnostiach. V Taliansku bol plukovník, na Sibíri o niekoľko mesiacov mal hodnosť generála. Ani jedna z týchto hodností nebola definitívna. Vo francúzskej armáde bolo totiž možné niektoré hodnosti získať dočasne, resp. počas nejakej akcie, ktorú kandidát vykonával. Napr. Štefánikovi pri jeho misii v Taliansku bola prepožičaná hodnosť plukovníka, a tak to bolo so všetkými jeho hodnosťami. Po skončení vojny by bol zasa – desiatnikom.

Úspechy Štefánikovej činnosti, ktoré dosiahol v USA v roku 1917 a v Taliansku v roku 1918 T. G. Masaryk a E. Beneš mimoriadne vysoko hodnotili a Beneš o nich informoval protihabsburské hnutie doma. Až v lete 1918 došlo k značným nezhodám medzi Benešom a Štefánikom. Išlo o osobu gen. Mauricea Janina, keď Masaryk a Beneš tam chceli mať niekoho iného, t. j. československého veliteľa a pomýšľali na Štefánika. Ten však s ohľadom na Mauricea Janina a iné okolnosti považoval takéto riešenie za nesprávne. Taktiež sa Beneš v liste Masarykovi sťažoval naňho, že je strašne nedotklivý, chorý, úžasne citlivý, rozdráždený a pod. Štefánik obviňoval Beneša z diktátorstva. Štefánik skalopevne zase veril Masarykovi. Štefánik formuloval svoje mnohé významné návrhy, odporúčania a predstavy, ktoré chcel, aby boli zakotvené v dokumente, neskôr známom ako *Washingtonská deklarácia*. S jej textom sa oboznámil Štefánik v Tokiu. Bol textom roztrpčený, mal k nemu pripomienky, ktoré si potom s Masarykom v listoch vysvetlili. Po viac ako mesačnom pôsobení v Japonsku odišli na Sibír.

Beneš sa dostal k francúzskym ministrom až začiatkom roku 1918. Štefánik sa s nimi už dávno spoločensky stýkal v salóne Madame de Jouvenell a prinášal informácie čakajúcemu Benešovi. Medzi nimi spolupráca spočívala v tom, že Beneš, ktorý žil dlho v Paríži ako anonym, pôsobil dojemom kancelárskeho úradníka. Písal

memorandá vo svojej úradovni a Štefánik ich obsah účinne rozširoval v „dobrej“ spoločnosti.

Štefánik pripravil Masarykovi a Benešovi cestu nielen vo Francúzsku, ale aj v Ríme. V tejto súvislosti sa hovorí o jeho diplomatických vlastnostiach, jeho oduševnení a zanietenosti, s akou presviedčal o svojej veci. Nie vždy však prejavil svoje diplomatické schopnosti. Povestná bola jeho vytrvalosť. Okrem toho Štefánik ako jeden z mála slovenských politikov pochopil význam Slovenska pre budúcu republiku, že plní úlohu antinemeckej či antigermánskej bariéry spolu s Prahou, proti požiadavkám sudetských Nemcov. Je isté, že Dohoda by nebola dala Čechom samostatný národný štát, nebola by dala ani národný štát dvom národom či etnikám. Česi a Slováci mali jedinou reálnu šancu – vystupovať ako jeden politický národ. A práve toto, aj ako Slovák, Štefánik pochopil. Mnohí ho preto považovali za zarytého čechoslovakistu. Štefánik bol predovšetkým nekompromisný zástanca československej vzájomnosti a Slovákov považoval za rovnocenný štátotvorný národ. Čechoslovákov v tej dobe považoval za politickú konštrukciu na dosiahnutie samostatnosti pre oba národy. Aj jeho iniciatíva počas vojny bola iniciatívou príslušníka rovnocenného štátotvorného národa, a pokiaľ by sa jeho život nebol tragicky ukončil bol by si nárokoval takéto postavenie pre Slovensko a nepochyboval by ani na okamih o princípe rovný s rovným.

Štefánik bol odporcom sovietskej moci v Rusku, bol jednoznačný a vyhranený antibolševik. Viaceré jeho prejavy o tom svedčia. Všetko, čo sa v Rusku odohrávalo sa dotýkalo aj hnutia za samostatné Československo. Socialistická revolúcia v Rusku, ako aj československé národno-oslobodzovacie hnutie prebiehali v podmienkach svetovej vojny. Vojna zásadne ovplyvňovala všetky ostatné udalosti. Pre československé národno-oslobodzovacie hnutie boli hlavnými nepriateľmi Nemecko a Rakúsko-Uhorsko. Len ich bezpodmienečná porážka mohla viesť k československej štátnosti. Nepriatelia Nemecka a Rakúsko-Uhorska – štáty Dohody – sa nutne stali spojencami československého odboja. Preto aj *Dekrét o mieri* novej sovietskej vlády nebol pre československý odboj prijateľný. Pretože mier bez porážky Nemecka a Rakúsko-Uhorska znamenal koniec nádejí na československú samostatnosť. Zmarenie úsilia československého odboja znamenal aj mier kompromisný. A Brest-litovský mier bol pre Nemecko víťazný. Nemecko, využívajúc svoju vojenskú prevahu, diktovalo sovietskej vláde, ktorá po podpísaní mieru sa stala de facto nemeckým spojencom. Československé vojsko bolo súčasťou Dohody, o jeho nasadení rozhodovali v Rusku na najvyšších dohodových miestach. Podriadenie sa dohodovým plánom bolo diktované hlavným cieľom československého odboja – vybojovaním československej štátnosti. V lete 1918 prišiel Štefánik do Ruska s jasným plánom, s poverením Dohody, ktoré bolo potvrdené prítomnosťou druhého francúzskeho generála Mauricea Janina. Štefánik sa s dohodovým plánom stotožnil. Predsavzal si zmobilizovať ochabnutého ducha československých légii, s plnou silou obnoviť boj proti Červenej armáde, spojiť sa s oddielmi admirála Alexandra Kolčaka a obnoviť východný front, čo malo definitívne zlomiť vojenský odpor Ústredných mocností. Jeho predpoklady sa nesplnili. Československé légie sa nachádzali v hlbokej depresii. Skutočný nepriateľ – Nemecko a Rakúsko-Uhorsko boli ďaleko a československé vojsko sa stále viac zamotávalo do vnútorných ruských záležitostí. Štefánik sa priamo na mieste presvedčil o skutočnom charaktere kontrarevolučných bánd admirála

Alexandra Kolčaka, ktoré väčšina demokraticky zmýšľajúcich legionárov nemohla považovať za spojencov. A potom prišla aj na Sibír správa o porážke Nemecka a Rakúsko-Uhorska. Štefánik pochopil, že československé légie pred úplnou porážkou a morálnym rozkladom môže zachrániť len jedno – stiahnutie do tyla a odsun z Ruska. Opustil Rusko a v druhej polovici marca 1919 získal v Paríži od vedúcich politikov a vojakov súhlas na túto akciu.

V zahraničnom odboji Štefánik vykonal pre oslobodenie ČSR rozhodujúce činy. Zaslúžil sa najmä o vytvorenie legionárskej armády v Taliansku, Francúzsku a napokon v Rusku. Táto armáda bola hlavným argumentom zahraničného odboja, že totiž Česi a Slováci bojujú po boku Dohody za vlastné oslobodenie. Štefánik presviedčal predstaviteľov Dohody o nevyhnutnosti rozbiť Rakúsko-Uhorsko. Ešte pred vznikom ČSR sa Štefánik v ČNR stal ministrom vojenstva. Táto správa o vymenovaní za ministra vojenstva ho zastihla fyzicky vyčerpaného a nemilo sa ho dotkla. Bol presvedčený o tom, že československý štát, ktorý chce viesť mierovú politiku, môže mať ministerstvo obrany. Na jeho čelo však vymenovali Václava Klobáčka. V tom čase velil légii na Sibíri a odolával ruským boľševikom, ktorí chceli légie dostať do svojho područia, alebo ich zničiť. Keď Štefánik dosiahol, že sibírske légie odídu z Ruska cez Vladivostok po mori na taliansky a francúzsky front, odišiel začiatkom roku 1919 do Paríža. Zahraničný odboj sa vďaka Štefánikovi dostal na vyššiu diplomatickú úroveň. Vzhľadom na bohaté skúsenosti v politických kruhoch vedel poradiť na koho sa obrátiť, aké argumenty použiť. Tu vznikli zárodky neskôr známeho úslovia: Čo Masaryk myslí, to Beneš povie a Štefánik vykoná.

Na Slovensku bola v prvej polovici roku 1919 zložitá situácia. V marci vznikla v Maďarsku sovietska republika. Maďarskí boľševici sa snažili dobyť Slovensko. Na Slovensku navyše pôsobili dve vojenské misie – francúzska a talianska, ktoré sa usilovali získať prvenstvo pre svoje krajiny. Dr. Vavro Šrobár, minister s plnou mocou pre Slovensko, Štefánikov priateľ ešte z pražských štúdií, povolal Štefánika, aby vyriešil spor medzi oboma misiami a zabezpečil obranu Slovenska pred agresiou vojsk Bélu Kuna.

Keď Štefánik povybavoval niektoré záležitosti na mierovej konferencii v Paríži, odišiel do Talianska a 4. mája 1919 odletel z Udine smerom na Bratislavu. Bol skúsený letec. Letel s tromi talianskymi letcami na lietadle typu Caproni, ktoré malo veľkú poruchovosť a havarijnosť najmä pri štarte a pri pristávaní. Sám syn konštruktéra Caproniho zaplatil životom za tieto chyby. Štefánik let dlho utajoval a o jeho prúde vedelo len málo ľudí. Lietadlo sa pri manévrovacom oblúku pri pristávaní zrútilo. Štefánik ležal niekoľko metrov od horiacich trosiek lietadla, v ktorom zahynula i talianska posádka. Havária vo Vajnoroch vyvolala mnoho dohadov. Už za prvej republiky sa rozšírili správy, že Štefánika dali zostreliť Beneš a Masaryk, lebo sa chceli zbaviť neprijemného konkurenta. Táto verzia podnecovala protičesky šovinizmus. Iná verzia sa viazala na možnosti atentátu na Štefánika zo strany Talianov. Vzniklo však aj viacero iných.

Štefánik získal prezývku Slovenský Ikar. Hvezdár, bádateľ, matematik, francúzsky splnomocnenec, francúzsky vojak, letec, zakladateľ meteorologickej služby pre spojenecké armády, tvorca a organizátor československých légii, prvý minister vojny Československej republiky. Zomrel v deň, keď po prvý raz prišiel na územie štátu, o ktorého vznik sa zaslúžil zo všetkých slovenských dejateľov najviac. V slo-

venských národných dejinách vystupuje ako legenda vzhľadom na okolnosti svojej smrti. Bola to však historická osobnosť, ktorá žila v konkrétnej dobe, osobnosť aj s chybami a omylmi, ktoré mnohé veci vysvetľujú, ale tým neuberajú na jej veľkosti a význame. Mal necelých 39 rokov, keď zomrel. Za taký krátky čas dosiahol toho mnoho. Najmä počas štyroch rokov prvej svetovej vojny. Z radového vojaka v roku 1915 sa v roku 1918 stal generál, a to cudzinec vo francúzskej armáde.

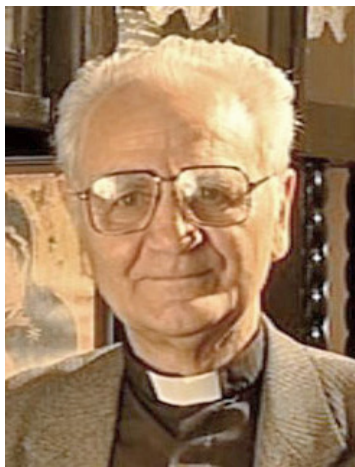
M. R. Štefánik získal titul Najväčší Slovák v ankete, ktorá prebehla medzi októbrovom 2018 a májom 2019 a podľa pôvodného formátu britskej BBC ju usporiadal Rozhlas a televízia Slovenska. Dostal hlasy 48 968 divákov, za druhého v poradí Ľudovíta Štúra hlasovalo 18 596 ľudí.

Použitá literatúra:

- HOLOTÍK, Ľudovít. *Štefánikovská legenda a vznik ČSR*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1960.
- HRONSKÝ, Marián – ČAPLOVIČ, Miloslav (zost.) Zborník. *Generál Dr. Milan Rastislav Štefánik – vojak a diplomat*. Bratislava: Vojenský historický ústav – Ministerstvo obrany Slovenskej republiky 1999. 245 s.
- JURČIŠINOVÁ, Nadežda. Spolupráca M.R. Štefánika s Československou jednotou počas pôsobenia v spolku Detvan v Prahe (1898-1904). In *Generál Dr. Milan Rastislav Štefánik - vojak a diplomat : zborník príspevkov z vedeckej konferencie v Bratislave 4.-5. mája 1999*. Bratislava : Vojenský historický ústav MO SR, 1999, s. 9 – 19.
- MLYNÁRIK, Ján. *Cesta ke hviezdám a svobode*. Praha: Lidové noviny, 1989.
- Slovenský biografický slovník*. V. zväzok R – Š. Martin: Matica slovenská 1992, s. 510 – 512, heslo Štefánik, Milan Rastislav.
- VRÁBEL, Ferdinand. *Splnený sen. Milan Rastislav Štefánik a vznik Československa*. Banská Bystrica: PRO, s. r. o., 2018. 168 s.

VLADIMÍR JUKL – STO ROKOV OD NARODENIA „GENERÁLA TAJNEJ CIRKVI“

Peter KOVAL

Vladimír Jukl

Vladimír Jukl bol rímskokatolíckym kňazom a spolu so Silvestrom Krčmérym zakladateľom tzv. tajnej cirkvi na Slovensku v období vlády jednej strany. Aktivitami v prospech prenasledovaných veriacich si získal prívlastok „generál tajnej cirkvi“.

Jeho osobnosť formovala rodina. Narodil sa 19. apríla 1925 v Bratislave hlboko veriacej slovenskej matke a českému otcovi, ktorý stratil vieru v katolíckom zmysle slova (neuznával inštitúciu cirkvi). Základné i stredoškolské vzdelanie získal vo svojom rodisku, kde aj po maturite nastúpil na štúdium matematiky a fyziky na Prírodovedeckú fakultu Slovenskej univerzity. Vysokú školu však dokončil až po skončení druhej svetovej vojny na Karlovej univerzite v Prahe. Promovaný bol v roku 1947.

Pre životné osudy Vladimíra Jukla bolo veľmi dôležité obdobie druhej svetovej vojny. Stal sa členom spoločenstva Rodina, kde sa v roku 1943 zoznámil s kňazom a profesorom Stjepanom Tomislavom Kolakovičom, ktorý mal v úmysle pomôcť hmotnej a duchovnej obnove Ruska. Spolu chceli nadviazať spoluprácu s vedúcimi ruskými činiteľmi, a tak pomôcť katolíckej cirkvi v Sovietskom zväze. V roku 1944 sa zúčastnili Slovenského národného povstania, no nie ako jeho organizátori. Kolakovič sa po boku Jukla venoval pastoračii a presvedčovaniu kňazov o reálnom vývoji situácie, porážke Nemecka a pádu Tisovho režimu. Po skončení vojny ich spolupráca neprestala. Jukl začal s priateľom Silvestrom Krčmérym študovať na vysokej škole v Prahe. Tam spoločne rozvinuli hnutie laického apoštolátu, tzv. katolícku akciu a naďalej udržiavali kontakt s pátrom Kolakovičom, čo bolo hlavným dôvodom ich štvrtýždňového zatknutia a vyšetrovania Štátnou bezpečnosťou (ŠtB) v roku 1946. O päť rokov neskôr sa začala ŠtB opäť špeciálne zaoberať spoločnosťou Rodina. Vladimíra Jukla zatkla ŠtB v auguste 1951. Bol obvinený z toho, že sa podieľal na náboženských kurzoch pre mladých ľudí, čo bolo v rozpore s ideologickými záujmami strany. Rovnako bol obvinený zo špionáže, pretože vraj informoval Vatikán o pomeroch v Československu. Po mučení a desaťmesačnej samoväzbe bol odsúdený za velezradu na 25 rokov väzenia. Na slobodu sa dostal podmienene v roku 1965.

Po prepustení mal ako politický väzeň problém zamestnať sa. Najskôr začal pracovať ako pomocný strojník v meniarni elektriny, ako elektrotechnik v Dopravnom podniku mesta Bratislava i na počítačovom oddelení v Bratislavských elektrotechnických závodoch. Na konci 60. rokov sa dostal na Prírodovedeckú fakultu UK do laboratória výpočtovej techniky. V roku 1969 získal titul RNDr. v odbore numerická matematika. Po nástupe normalizácie a previerkach musel univerzitné prostredie

opustiť a začiatkom 70. rokov sa stal tajomníkom Jednoty slovenských matematikov a fyzikov, kde pôsobil až do roku 1985. Vladimír Jukl bol vysviatený za katolíckeho kňaza tajne. Vedel, že na štúdium teologickej fakulty ho kvôli previerkam nikdy nepustia. Po dohode a veľkej ústretovosti absolvoval samoštúdium a skúšky priamo u biskupa Jána Chryzostoma Korca. V roku 1971 od neho prijal vysviacku.

Prakticky od prepustenia z väzenia sa podieľal na aktivitách tajnej cirkvi. Spolu so Silvestrom Krčmériym založili v roku 1966 prvý vysokoškolský krúžok tajnej cirkvi. Po prepustení biskupa Korca na slobodu v roku 1968 a jeho odobrení začali Jukl s Krčmériym systematicky podľa Kolakovičových odporúčaní budovať tajnú cirkev ako organizáciu. Postupne vybudovali na každej bratislavskej fakulte a v každom ročníku krúžok tajnej Cirkvi. Počas štúdia s vysokoškolákmi pracovali v Bratislave a školili ich na to, aby po návrate do svojho bydliska dokázali zakladať regionálne krúžky tajnej cirkvi. Koncom 70. rokov už existovala tajná cirkev ako organizovaná sieť po celom Slovensku.

Vladimír Jukl sa podieľal aj na organizácii známej Sviečkovej manifestácie v marci 1988. No rovnako ako František Mikloško bol preventívne zadržaný, aby sa na akcii nemohol zúčastniť. V porevolučnom čase bol Jukl aktívny ako redaktor *Katolíckych novín* a v rokoch 1991 – 1994 aj ako výkonný tajomník Konferencie biskupov Slovenska. Za svoje postoje a verejné vyjadrenia sa často dostával do konfliktu nielen s politickou scénou, ale aj s cirkevnou vrchnosťou.

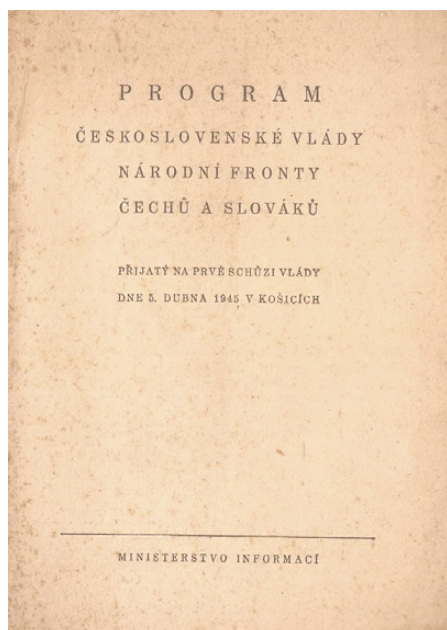
Vladimír Jukl zomrel 1. mája 2012. Ešte počas svojho života bol za svoju činnosť spoločensky ocenený napr. čestným doktorátom Trnavskej univerzity, štátnym vyznamenaním od poľského prezidenta Lecha Kaczyńskiego (Krzysz Kowalski Orderu Zasługi RP) či Cenou Jána Langoša. In memoriam mu bol prezidentom SR Ivanom Gašparovičom udelený Rad Ľudovíta Štúra I. triedy. Magistrát mesta Bratislavy vzdal hold Vladimírovi Juklovi pomenovaním ulice v Bratislave-Boroch.

Použitá literatúra:

- NEUPAUER, František. Vladimír Jukl Generál tajnej cirkvi a človek, ktorý spájal. In *Denník Postoj*, 6. 5. 2022. Dostupné online: <https://www.postoj.sk/105223/general-tajnej-cirkvi-a-clovek-ktory-spajal>
- Vladimír Jukl (1925 – 2012). Dostupné online: <https://www.upn.gov.sk/sk/vladimir-jukl-1925-2012/>
- MIKLOŠKO, František. *Vladiimír Jukl : V prvej línii veľkého príbehu : Svedectvo o misii, viere, odvahe a vernosti generála tajnej cirkvi*. Bratislava: Postoj Media, 2022. 216 s. ISBN 978-80-89994-60-1.

KONIEC 2. SVETOVEJ VOJNY NA SLOVENSKU A KOŠICKÝ VLÁDNY PROGRAM – 80 ROKOV OD JEHO PRIJATIA

Peter KOVAL

Košický vládný program – titulný list

Rok 1945 sa na Slovensku niesol v agónii vládnuceho režimu slovenského štátu spôsobeného neodvratným priblížením sa konca druhej svetovej vojny, porážky armádnych i ideologických síl, ktorým predstavitelia Slovenskej republiky 1939 – 1945 prejavovali lojalitu.

Po potlačení Slovenského národného povstania na jeseň v roku 1944 sa síce Nemci snažili udržať územie Slovenska (bolo dôležitým zásobovacím priestorom a komunikačnou cestou na Balkán), no potom, čo sa začala Karpatsko-duklianska operácia a Červená armáda v spolupráci s 1. československým armádnym zborom i partizánskymi oddielmi začala postupne oslobodzovať územie východného Slovenska (ešte na konci roka 1944 boli oslobodené napr. mestá Medzilaborce, Humenné, Michalovce, Trebišov), bolo jasné, že sa im to dlho nepodarí. V januári 1945 boli oslobodené hlavné

metropoly Košice aj Prešov. Vojnový front – oslobodzovacie armádne jednotky postupovali ďalej na západ (1. ukrajinský front a 1. československý armádný zbor od severovýchodu, 4. ukrajinský front od východu a 2. ukrajinský front spolu s rumunskou armádou od juhovýchodu) smerom na Banskú Bystricu a v priebehu apríla boli z územia Slovenska vytlačené zvyšky nemeckej armády (Bratislava bola oslobodená 4. apríla 1945). Na začiatku apríla už na oslobodené územie do Košíc pricestoval z Moskvy prezident Edvard Beneš.

S blížiacim sa koncom vojny sa v rámci domáceho i zahraničného odboja okrem silových vojenských zložiek (Slovenské národné povstanie, partizánske operácie a i.) stupňovali aj boje na diplomatickom poli. Pri jednote názoru nutnosti obnovenia Československej republiky išlo o súperenie jednotlivých ideologických prúdov, v akej podobe k tomuto dôjde, v akom postavení sa bude nachádzať Slovensko a jeho zastupiteľské orgány.

Záujmy Slovenska si nárokovala obhajovať Slovenská národná rada (SNR) ako odbojový orgán, resp. jej pokračovateľka kreovaná v januári 1945 v Trebišove ako „Delegácia SNR pre oslobodené územie“. Od 30. januára pôsobila už v oslobodených Košiciach, kde sa postupne obnovili poverenictva a kolektívny výkonný orgán – Zbor povereníkov – slovenská vláda. Dňa 2. marca 1945 vydala SNR Stanovisko

a požiadavky slovenského národa, kde sformulovala základnú úpravu česko-slovenských vzťahov (napr. uznanie svojbytnosti slovenského národa a formálne odmietnutie existencie československého národa; uznanie SNR ako nositeľky všetkej zákonodarnej, vládnej a výkonnej moci na Slovensku; rozdelenie kompetencií pre delbu moci vo veci zahraničných vzťahov, obchodu či obrany). Tieto zásady mali byť základom pre rokovanie delegácie SNR v Moskve s predstaviteľmi londýnskeho exilu.

Moskovské rokovania trvali týždeň. Odohrali sa od 22. marca do 29. marca 1945 v budove československého veľvyslanectva za účasti predstaviteľov československej londýnskej vlády, moskovského vedenia KSČ a delegácie SNR z Košíc. Jednotliví predstavitelia reprezentovali aj vlastné politické prúdy – strany snažiace sa dohodnúť na spoločnom programe ako podklade pre zostavenie prvej povojnovej vlády. Za českú stranu to boli KSČ, sociálni demokrati, národní socialisti a ľudovci. Slovenskú politiku zastupovali socialistický blok (zjednotená KSS a sociálna demokracia) a občiansky blok (neskôr Demokratická strana).

Komunistická strana Československa (KSČ) na čele s predsedom Klementom Gottwaldom vypracovala v moskovskom exile hlavné programové zásady pre politiku strany a usporiadania spoločnosti v povojnovom období. Jej návrhy sa stali základom pre celé rokovanie. Výhodou KSČ bola „domáca pôda“ a už skôr podpísaná dohoda medzi sovietskou vládou a československým exilom v Londýne s prezidentom Edvardom Benešom (december 1943). Politické strany sa na moskovských rokovaniach dohodli na zostavení koalície vlády Národného frontu, združujúceho len politické zoskupenia zúčastniace sa na rokovaniach, čím sa uzatvoril prístup k moci niektorým medzivojnovým stranám. Zakázaní boli národní demokrati, strana živnostníkov a niektoré menšie pravicové subjekty. Rovnako svoju činnosť už nemohla vykonávať ani najsilnejšia politická strana predvojnových rokov – agráристи. Mimo rámca Národného frontu nemohli žiadne politické strany existovať a bez jeho súhlasu nemohli ani žiadne nové strany vzniknúť. Základom novej správy štátu mali byť národné výbory. Štát mal byť národným štátom Čechov a Slovákov. V štátoprávnom postavení Slovenska išlo o kompromis medzi delegáciou SNR i KSČ a nekomunistickými stranami. SNR si presadila uznanie Slovákov za svojbytný národ a SNR ako nositeľku zákonodarnej, vládnej a výkonnej moci na Slovensku. Do právomoci spoločnej vlády mali patriť otázky zahraničnej politiky, zahraničného obchodu a obrany, pričom Slovensko malo mať v týchto otázkach zodpovedajúci vplyv. Otázky týkajúce sa železníc, pôšt a telekomunikácií, rekonštrukcie a financií boli vyhlásené za záležitosť patriacu do spoločnej kompetencie SNR a ústrednej vlády. Konkretizácia viacerých bodov však bola ponechaná na neskoršie obdobie.

Po rokovaní sa členovia komisie presunuli do Košíc. Ešte na hranici podala londýnska vláda na čele s Janom Šrámkom demisiu, aby na oslobodenom československom území bola vytvorená nová. Dňa 4. apríla 1945 menoval prezident novú koalíčnú vládu Národného frontu pod vedením Zdenka Fierlingera. Na svojej prvej schôdzi 5. apríla 1945 vydala vláda dokument dohodnutý na moskovských rokovaniach, ktorý vošiel do dejín pod názvom *Košický vládny program*. Okrem spomínaných záležitostí program riešil vo svojich základných 16 bodoch o. i. aj zahraničnú politiku, orientovanú na úzku spoluprácu so Sovietskym zväzom. Vo vnútri štátu mala prebehnúť očista verejného života od kolaborantov s nacistickým Nemec-

kom, zavedenie retribučných súdov, zbavenie občianskych práv Nemcov, Maďarov a zradcov. V ekonomickej a sociálnej oblasti sa vláda zaviazala uskutočniť znárodnenie väčších podnikov, poštátniť školstvo či uskutočniť pozemkovú reformu.

Košický vládny program bol výsledkom dohody medzi londýnskym a moskovským exilovým centrom. Podpísali ho všetky politické strany, resp. ich reprezentanti ochotní sa podieľať na novej ľudovo-demokratickej vláde – „Vláde Národného frontu“. KSČ si ním presadila svoje najzávažnejšie požiadavky naplňujúce jej predstavy o národnej a demokratickej prestavbe štátu a spoločnosti. Komunisti posilnili nielen v politicko-mocenskom zmysle, ale aj v hospodárskom a spoločenskom živote štátu. Začali vnucovať mýtus o svojej rozhodujúcej úlohe v rámci všetkých odbojových síl počas druhej svetovej vojny a na dlhé roky sa KSČ stala rozhodujúcou politickou silou v povojnovom Československu.

Použitá literatúra:

- RYCHLÍK, Jan. Češi a Slováci ve 20. století. *Spolupráce a konflikty 1914 – 1992*. Praha: Vyšehrad; Ústav pro studium totalitních režimů Praha, 2012. 688 s. ISBN 978-80-7429-133-3
- Slovenské národné rady*. Zost. Miroslav Pekník. Bratislava: Národné literárne centrum, 1998. 201 s. ISBN 80-88878-25-X
- VODIČKA, Karel – CABADA, Ladislav. *Politický systém České republiky. Historie a současnost*. Praha: Portál, 2011. 488 s. ISBN 978-80-7367-893-7
- RYCHLÍK, Jan a kol. *Dějiny Slovenska*. Praha: Vyšehrad, 2024. 656 s. ISBN 978-80-7601-915-7

70. VÝROČIE NARODENIA SLOVENSKEJ LITERÁTKY A ZAKLADATEĽKY ŽENSKÉHO VZDELÁVANIA ELENY MARÓTHY-ŠOLTÉSOVEJ (1855 – 1939)

Kludia SOKOLOVÁ

Elena Maróthy-Šoltéssová

Elena Maróthy-Šoltéssová, rodáčka z Krupiny, sa narodila 6. januára 1855 ako dcéra evanjelického farára Daniela Maróthyho. Už v mladosti vnímala nerovné príležitosti pre vzdelanie dievčat a táto skúsenosť sa stala určujúcou pre jej celoživotné úsilie. Po strate manžela a oboch detí sa naplno venovala práci v kultúre, vzdelávaní a pri presadzovaní práv žien.

Ako predsedníčka ženského spolku *Živena* (1894 – 1927) stála za rozvojom dievčenského školstva a ženského sebavedomia. Jej prvý román – *Proti prúdu* (1894) predstavuje zásadný prelom v slovenskej literatúre a zároveň ženský manifest. Nebol len umeleckou výpoveďou, ale odvážnym gestom: ísť proti spoločenským konvenciám, proti

pasivite, proti mlčaniu. V centre deja stojí žena – mysliteľka, matka, manželka, ktorá v zápase so sebou a spoločnosťou objavuje vlastnú hodnotu. Šoltéssová ukazuje, že zmena nezačína v revolúcii, ale v hlbokkej premene rodiny a najmä vedomia ženy. V tejto hrdinke rezonuje jej osobná skúsenosť i vizionárska viera v silu mravne pevnej, duševne silnej ženy, ktorá sa nebojí ísť proti prúdu.

Svojím dielom – najmä druhým románom *Moje deti* – výrazne obohatila slovenskú literatúru aj pedagogickú prax. V tejto knihe, ktorá je zápisom jej intímnych skúseností matky, sa podľa Marcely Mikulovej „spája rozum a cit, výchova a spomienka“.

Jozef Matej vo svojej štúdii upozorňuje, že hoci Šoltéssová nebola vzdelaná pedagogička, „jej zápisky sú dôkazom pozoruhodnej pedagogickej intuície a dôsledného uvažovania o vývine detskej psychiky“. Jej kniha *Moje deti* bola priekopníckym dielom nielen v slovenskej, ale aj európskej literatúre o výchove.

Výrazne sa zaslúžila aj o zakladanie slovenských dievčenských škôl. Napriek silnej maďarizácii presadzovala potrebu vzdelávania žien vo vlastnom jazyku a spolu s českým spolkom *Vesna* a Antóniou Gebauerovou sa podieľala na založení *Ústavu M. R. Štefánika* v Martine – inštitúcie, ktorá vzdelávala učiteľky, ošetrovatelky a sociálne pracovníčky.

V autobiografickom diele *Sedemdesiat rokov života*, publikovanom v *Slovenských pohľadoch* a neskôr knižne, poskytla výnimočný pohľad na spoločenské, kultúrne a rodinné pomery 19. storočia, ako aj na svoju osobnú cestu ženy, matky, mysliteľky a líderky.

Elena Maróthy-Šoltéssová zomrela 11. februára 1939 v Martine, no jej odkaz – ako jednej z prvých slovenských feministiek – žije dodnes.

Použitá literatúra:

KRČMÉRY, Š. *Dejiny slovenskej literatúry II*. Bratislava: Tatran 1976, s. 164 – 166.

MIKULOVÁ, M. V dileme rozumu a citu. In *Slovenská literatúra*, roč. 57, 2010, č. 1, s. 14 – 28.

MATEJ, J. Pedagogické názory Eleny Maróthy-Šoltésovej a jej zásluhy o založenie slovenských dievčenských škôl. In *Pedagogika*, 1987, č. 2, s. 203 – 218.

MARÓTHY-ŠOLTÉSOVÁ, E. *Sedemdesiat rokov života*. Dostupné na: Zlatý fond SME. https://zlatyfond.sme.sk/dielo/314/Marothy-Soltesova_Sedemdesiat-rokov-zivota/1 [cit. 29. 5. 2025].

Digitálna študovňa slovenskej literatúry SAV: Moje deti – literárna štúdia. Dostupné na: <https://studovnaliteratury.sav.sk/moje-deti-2/> [cit. 29. 5. 2025].

Obrázok dostupný na: <https://www.facebook.com/photo/?fbid=2250122958345097&set=pcb.2250125161678210> [cit. 29. 5. 2025].

ENCYKLOPÉDIA DEJÍN

Klementinum je sídlo Národnej knižnice ČR v Prahe, pôvodné jezuitské kolégium. Rozsiahly veľkoryso pojatý barokový komplex neskôr slúžil Karlovej univerzite. V dnešnej rozlohe ho vybudovali v rokoch 1653 – 1726 na mieste kláštora dominikánov. Bol upravený, modernizovaný a rozširovaný až do čias klasicizmu. Knižnicu tu založil v roku 1781 Karl Rafael Ungar. Foto: Jozef Jurčíšin

- ◀ *Hlavná scéna Národného divadla v Košiciach je na Hlavnej ulici v historickej budove postavenej podľa plánov architekta Adolfa Langa v eklektickom, neobarokovom slohu, na mieste staršej budovy divadla z roku 1788. Slávnostne ju otvorili 28. septembra 1899. Foto: Jozef Jurčíšin*

NAŠA MAGURA (1922 – 1924)

Ján DŽUJKO

Vznik Československej republiky pozitívne zapôsobil aj na rozmach spolkovej činnosti na Slovensku. To sa odrazilo aj na postupnom náraste počtu periodík, ktoré patrili do okruhu záujmovej tlače. Viaceré zo spolkov sa totiž snažili vydávať svoj vlastný časopis, ktorý by informoval čitateľov a predovšetkým ich členov o dianí a aktivitách konkrétného spolku.

V Spišskej Novej Vsi začal 15. októbra 1922 vychádzať časopis *Naša Magura*. Jeho majiteľom a vydavateľom bol Literárny odbor Organizácie magurských Slovákov v Spišskej Starej Vsi. Tlačil sa na 4 – 8 stranách dvakrát mesačne v Tlačiarňi Vilém Grünbaum v Kežmarku. Jeho hlavným redaktorom sa stal maliar ľudových ornamentov a osvetový pracovník Štefan Leonard Kostelníček.

V periodiku sa postupne sformovalo niekoľko pravidelných rubriík: Náš život, Pošta, Odkazy redakcie, Odkazy Ústredia a odbočiek O. M. S., Rozličnosti, Veselý kútik, Záhrada myšlienok.

Z obsahovej stránky sa periodikum venovalo najmä *Slovenskému spolku – Ústredie Organizácie magurských Slovákov*. Najmä v oblasti Zamaguria bolo podľa periodika potrebné upevňovať slovenskú národnú identitu a podporovať ideu jednotného československého štátu.

Napriek jazykovej osobitosti a svojráznej kultúre odmietali členovia spolku to, že sú Poliaci a považovali sa za integrálnu súčasť slovenského národa. Spolok i samotný časopis popri tom zdôrazňovali aj svoj kresťanský charakter pod patronátom sv. Cyrila a Metoda. Prispieť chceli k rozvoju vzdelania, osvetu a v neposlednom rade k šíreniu kultúry. Spolok mal rozličné odbory: spevácky, divadelný, literárny, hudobný, krojový či telocvičný. Disponoval svojou ústrednou knižnicou s názvom *Magura slovenská knižnica 1912* a ďalšími troma prenosnými knižnicami. Do popredia tak kládol to, aby členovia čítali knihy a odoberali svoj spolkový časopis. Popri tom bola podľa redakcie dôležitá organizácia a účasť členov na rozličných kultúrnych podujatiach. Spolok sa však dištancoval od toho, žeby inklinoval k niektorej z politických strán a ani v časopise sa nechcel venovať politickému daniu doma či v zahraničí.

Na stránkach novín tak dominovali najmä informácie o aktivitách spolku a jeho pobočkách v Spišskej Starej Vsi, Folvarku, Matiašovciach, Osturni, Reľove, Veľkej Frankovej, Veľkom Lipníku. V periodiku sa tak nachádzajú rozličné správy prevažne z kultúrnych podujatí v tomto regióne. Časopis poukazoval na potrebu združovania sa v spolku, ktorého bol tlačovým orgánom a zároveň žiadal svojich členov

i sympatizantov nielen na Slovensku, ale i v zahraničí o finančnú podporu. Častejšie oslovoval aj Slovákov, ktorí žili v USA a upozorňoval ich, aby nezabudli na svoju slovenskú národnú identitu a svoj rodný kraj.

V roku 1924 Naša Magura kvôli problémom s tlačou nevychádzala pravidelne. V novembrovom čísle toho istého roku čitateľom oznámila, že v nasledujúcom období vyjde s novým názvom. Jej pokračovateľom sa tak stal v januári 1925 týždenník *Národná obrana*, vychádzajúci v Spišskej Starej Vsi.

Použitá literatúra:

Biografický lexikón Slovenska V. Km – L. Martin: Slovenská národná knižnica, 2013. 852 s. ISBN978-80-8149-011-8

DŽUJKO, Ján. 2008. Prehľad po slovensky písaných novín a časopisov vychádzajúcich na východnom Slovensku v rokoch 1919 – 1938. In *Annales historici presovienes* 8/2008, s. 138 – 154. ISSN 1336-7528.

KIPSOVÁ, Mária a kol. 1968. *Bibliografia slovenských inorečových novín a časopisov z rokov 1919 – 1938*. Martin: Matica slovenská, 1968. 1074 s.

Naša Magura (1922 – 1924)

RECENZIE ANOTÁCIE

Železničná stanica (Keleti pályaudvar) je najväčšia železničná stanica v Budapešti, v jej východnej časti vo štvrti Józsefváros. Na svoju dobu jednu z najmodernejších budov vystavali v štýle eklekticizmu medzi rokmi 1881 – 1884. Dĺžka stanice je 93 m, dĺžka nástupišťa 80 m a hĺbka pod zem 14 m. Pod ňou sa nachádza rovnomenná stanica metra. Foto: Jozef Jurčišin

- *Renesančný kaštieľ vo Fričovciach, ktorý je prejavom vyvrcholenia obdobia výstavby kaštieľov na Slovensku, bol postavený rodinou Berthóty v rokoch 1623 – 1630. Je jedinečný svojou sgrafitovou figurálnou výzdobou, ktorú v roku 1630 dokončil Martin Waxman. V štítkovej atike kaštieľa je zobrazených asi 150 historických a mytologických postáv. Od roku 1998 sa vlastníkom kaštieľa stala rodina Tomková, ktorá túto pamiatku oživila po dlhých desaťročiach chátrania. Súčasťou areálu sú hospodárske budovy a park. Foto: Nadežda Jurčišinová*

DOMENOVÁ, Marcela. *Vojnu treba začať tak, aby sa zdalo, že sa neusiluje o nič iné než o mier* (*Bellum ita suscipiatur, ut nihil aliud nisi pax quasita videatur*): katalóg výstavy. Prešov: Štátna vedecká knižnica v Prešove, 2024. 82, [1] s. ISBN 978-80-89614-95-0.

Historický knižničný fond uložený vo vedeckých a ďalších špecializovaných knižniciach je primárne predmetom knižničného spracovania a sprístupňovania odbornej verejnosti na štúdium. Jeho historická hodnota však z neho robí aj predmet muzeálny a dokumentačný, a tak je štandardom, že sa na pôde týchto inštitúcií prezentujú historické tlače aj formou odborných tematických výstav.

Štátna vedecká knižnica v Prešove (ŠVK PO) a v rámci nej oddelenie historických knižničných fondov (OHKF) každoročne pripravuje odborné výstavy s cieľom prezentovať uchovávané historické tlače z rôzneho tematického hľadiska. V septembri roku 2023 pri príležitosti tradičného podujatia Dní európskeho kultúrneho dedičstva s mottom Dedičstvo, ži! zorganizovali odborní pracovníci OHKF vedeckú konferenciu na tému vojny v dejinách s oficiálnym názvom *Vojnu treba začať tak, aby sa zdalo, že sa neusiluje o nič iné než o mier* (Prešov, 27. – 28. september 2023). Cicerónov citát sa stal zároveň názvom sprievodnej výstavy, cieľom ktorej bola prezentácia vzácných historických tlačí zo 16. až 19. storočia a v rámci nich knižnej grafiky na tému vojenských udalostí, osobností, vojenskej výzbroje a bojovej taktiky naprieč stáročiami. Je potešujúce, že informačne bohatá panelová výstava a pôsobivá prezentácia historických tlačí bola verejnosti sprístupnená nielen formou expozície (študovňa starých tlačí ŠVK PO, 25. september 2023 – 25. január 2024), ale po prvýkrát aj formou katalógu z výstavy, ktorý vyšiel v roku 2024 a predstavuje teda nový typ edičnej činnosti knižnice.

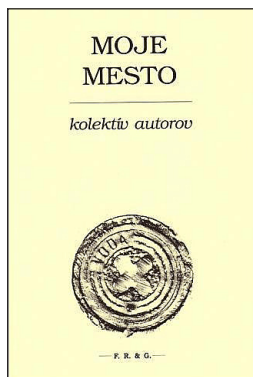
Autorkou katalógu, ako i samotnej výstavy je doc. Mgr. Marcela Domenová, PhD., historička a archivárka, ktorá sa dlhodobo venuje výskumu knižnej kultúry v minulosti a v rámci nej aj knižnej grafiky najmä 16. storočia. Katalógu predchádza úvodná kapitola – odborná štúdia s názvom *Staré tlače ako prameň k vojenským dejinám a dejinám knižnej grafiky* (s. 10 – 18), kde sú najskôr vysvetlené motivácie výberu tlačí a pôvod historického fondu knižnice, ktorý mal tiež vplyv na heuristiku. V krátkosti je opísaná metodológia popisu tlačí a ďalšie edičné a formálne náležitosti. Text je venovaný samotným tlačiam a dejinným obdobiam, v ktorých vznikli, ale i obdobiam, ktorých sa obsahovo týkajú. Tlače sú rozdelené podľa ich vnútornej obsahovej chronológie od staroveku do obdobia novoveku. Autorkiným cieľom bolo poukázať aj na to, ako vnímali novovekí autori politické a vojenské dejiny starovekého Ríma, pričom opisy a vyobrazenia bojových stretov a taktík boli neraz zobrazené tak, ako ich poznali zo svojej súčasnosti. Ďalšie dejinné obdobia sú dokumentované pestrou mozaikou historických tlačí prezentujúcich osobností (napr. Přemyslovci, Nádašdyovci, Esterházyovci) s cieľom vyzdvihnúť ich vojenské a politické zásluhy, tlače opisujúce osmanské nebezpečenstvo a s tým spojené zobrazovanie hradov a opevnení, ale aj významné vojny a bitky v západnej Európe (storočná vojna) a nemalú časť tvoria tlače s témou napoleonských vojen. Priestor je napokon venovaný nielen obsahovému hľadisku, ale aj identifikácii grafických techník a ich tvorcov.

Vlastný katalóg vystavených grafiík tvorí pochopiteľne najrozsiahlejšiu časť publikácie (s. 19 – 75). Zaradených je doň vyše sto čiernobielych i kolorovaných ilustrácií z vystavených diel, vyhotovených rozličnými grafickými technikami (najmä drevořezy, medirity, litografie či lepty). Zobrazené sú osobnosti, zbroj, bojová taktika, bojové strety, mapy či diplomatické stretnutia. Každá z ilustrácií obsahuje popis – predmet vyobrazenia, rozmer, zdroj a podľa možnosti aj identifikáciu typu grafiky. Katalóg ukončuje zoznam vystavených diel s podrobným bibliografickým popisom a zoznam použitej literatúry.

Katalóg výstavy *Vojnu treba začať tak, aby sa zdalo, že sa neusiluje o nič iné než o mier* ponúka odbornému i laickému čitateľovi názornú ukážku vojen, bitiek, opevnení, zbroje, bojovej techniky a taktiky či osobností vojenských dejín tak, ako boli zobrazené a vnímané ich tvorcami v tlačiarach zo 16. až 19. storočia zachovaných v historickom fonde ŠVK PO. Vďaka vedeckému prístupu v prezentácii týchto tlačí či už formou výstavy alebo katalógu z výstavy je možné lepšie pochopiť zámery autorov týchto publikácií, ktoré neboli len snahou o zdokumentovanie minulosti, ale mohli mať aj iné funkcie (napr. retrospektívne vnímanie minulosti, súdobý ideologický náboj). Všetky tieto tematicky príbuzné tlačé, hoci časovo rozptýlené, budú trvalo k dispozícii záujemcom o ďalší výskum a štúdium práve vďaka prezentovanému katalógu, ktorý vyšiel v printovej aj elektronickej podobe.

Mariana Čentéšová

Moje mesto. Zost. Eugen Gindl – Ján Púček. Bratislava: Marenčin PT, 2024. 336 s. ISBN 978-80-569-1249-2.

Súbor textov, väčšinou pôvodne pripravených pre časopis OS, ktoré do výslednej podoby zostavili E. Gindl a J. Púček, predstavuje vo viacerých smeroch originálny zámer. V prvom rade je tu zreteľná snaha priblížiť čitateľom zaujímavé a pritom stále nedostatočne známe prostredie mestských a malomestských komunít. Tie na jednej strane v rámci územia dnešného Slovenska predstavovali mimoriadne dôležitý priestor, kde sa rozvíjal často veľmi špecifický hospodársky, kultúrny či náboženský život jednotlivých oblastí. Súčasne ale osobitá a rôznorodá meštianska kultúra iba v malej miere predstavujú súčasť väčších dejinných syntéz, kde na bližšiu analýzu ich špecifik nie je a z objektívnych dôvodov

ani nemôže byť dostatočný priestor. Početný kolektív autorov jednotlivých textov, v ktorom majú svoje zastúpenie nielen historici, ale tiež etnografi, spisovatelia či novinári, prevažne „osvietení domorodci“, ako ich v úvode nazýva E. Gindl, vytvára pestrú škálu pohľadov na to ktoré vybrané mesto. Prispieva k tomu nielen široké spektrum autorov, ale aj rôzna forma výslednej výpovede. Niektoré z nich majú publicistickú, iné beletristickú či esejistickú podobu. V niektorých prípadoch došlo pri predstavovaní konkrétneho mesta a jeho osobitostí aj k využitiu rozhovoru.

Ak niekto hľadá iba podrobného historického sprievodcu dejinami dvadsiatich štyroch prezentovaných miest, pravdepodobne nebude pri čítaní publikácie spokojný. Úplne spokojný zrejme nebude ani ten, kto hľadá odpovede na zložité otázky národnostného, kultúrneho, konfesionálneho či politického vývoja jednotlivých lokalít. Prísnu logiku by sme nemali uplatňovať ani pri otázke teritoriálneho rozloženia sledovaných miest, ani pri ich odlíšení z hľadiska ich veľkosti či významu. Veď text venovaný Bratislave má približne rovnaký rozsah ako časť vyhradená Štúrovu. I napriek tomu ale publikácia svoj zmysel má a podľa nášho názoru dokonca nie zanedbateľný. V prvom rade zostavovatelia zozbierali v časopise publikované príspevky, ktoré by sami o sebe veľmi pravdepodobne zapadli, najmä po zániku periodika, do zabudnutia. Zoradené vedľa seba, vo viac či menej ucelenej podobe, umožňujú lepšie sledovať zámery, s ktorými boli pripravované. Napríklad priblížiť už spomínané špecifiká jednotlivých lokalít na pozadí pestrého multikonfesionálneho a multietnického prostredia, akým územie dnešného Slovenska nepochybne bolo. A tak sa prostredníctvom osobných spomienok, esejí i publicistických textov môžeme napríklad plynule pohybovať medzi prevažne na poľnohospodársku výrobu zameraným juhom Slovenska, kde v minulosti rezonoval úplne iný spôsob života, ako v severnejšie položených častiach krajiny. Zaujímavé porovnanie v tomto smere dvoch odlišných „svetov“ prostredia Liptova a Hontu možno sledovať v texte S. Kovačevičovej *Moje mesto: Šahy*.

Niektoré z príspevkov vyznievajú celkovo skôr optimisticky, iné naopak poskytujú skôr opačný obraz vývoja sledovaného sídla. Napríklad časť J. Vanoviča *Moje mesto: Martin*, je presiaknutá nostalgiou nad zbytočnými, nezmyselnými stratami zaznamenanými v ľudskej i architektonickej rovine, keď sa počas štyroch desaťročí vytvárala „čierna bezodná jama v nás“ (s. 121). Aj keď v priebehu 20. storočia bolo z rôznych dôvodov zničených množstvo pozoruhodných pamiatok, často špecifických pre danú oblasť, publikácia nie je iba nostalgickým nárekom nad tým čo bolo a už sa nevráti.

Texty, zamerané na staršiu i novšiu históriu vybraných miest a mestečiek, prinášajú totiž množstvo originálnych pohľadov, myšlienok a prienikov, ktoré najmä z pohľadu historikov a etnografov môžu byť dôležitým inšpiračným zdrojom pre lepšie pochopenie celkového vývoja mestskej komunity, ale i jednotlivých udalostí, ktoré sa v rámci nich, najmä počas krízových období odohrávali.

Poznávanie, ale i celková rekonštrukcia minulosti, aj relatívne nie veľmi vzdialenej, je stále zložitejšia a neurčitejšia. Priami pamätníci postupne vymierajú. Nové generácie, trochu paradoxne i napriek používaniu stále dokonalejších technických prostriedkov, vo väčšine prípadov uchovávajú stále menej informácií o svojich predkoch, osudoch jednotlivcov či celých miest v neustále sa meniacich politických, ekonomických a kultúrnych podmienkach strednej Európy. I z tohto dôvodu považujeme v prípade tejto publikácie za zaujímavý ani nie tak súbor informácií o oficiálnych dejinách jednotlivých miest alebo zvyklostiach ich obyvateľov. Skôr je pozoruhodný osobitý, individuálny pohľad autorov jednotlivých príspevkov na priestor, ktorý im bol a stále je blízky. Spomienky a dojmy, na prvý pohľad drobnosti, ktoré ale nezaznamenávajú štatistiky či archívne pramene, tradície ani dobová tlač. Niečo individuálne, prchavé, no napriek tomu pre pochopenie života miest a mestečiek na území dnešného Slovenska mimoriadne dôležité. To „genius loci“, ktoré nám

neustále a žiaľ stále rýchlejšie zmeny berú, alebo aspoň výrazne menia, tak ako sa mení celý okolitý svet. V publikácii zhromaždené texty v podobe esejí, spomienok či stručných úryvkov z dejín vybraných sídel nám ale aspoň malé kúsky často zložitej, a z pohľadu súčasnej najmladšej generácie žijúcej skôr v globálnom ako lokálnom priestore, už ťažko pochopiteľnej skladačky dokážu zachovať a pripomínať. O našej dávnej a nedávnej minulosti sa dá písať aj takýmto spôsobom, ktorý nepochybne osloví časť odbornej i širokej verejnosti.

Patrik Derfiňák

PALOVIC, Zuzana – BEREĎHÁZYOVÁ, Gabriela. *Slovenskí vysťahovalci: História slovenského vysťahovalectva*. Bratislava: Global Slovakia, 2024. 383 s. ISBN 978-80-974696-0-3.

Publikácia *Slovenskí vysťahovalci: História slovenského vysťahovalectva* predstavuje interdisciplinárnu sondu do fenoménu masovej emigrácie Slovákov, ktorá v období prelomu 19. – 20. storočia výrazným spôsobom formovala demografické, ekonomické a kultúrne charakteristiky slovenskej populácie. Autorky aplikujú kombináciu historickej analýzy, sociologického výskumu a biografického naratívu, čím poskytujú komplexný pohľad na túto problematiku.

Kniha je vystavaná na syntéze archívnych materiálov, orálnej histórie a ikonografických zdrojov využívajúc metódu kvalitatívneho výskumu založenú na prípadových štúdiách jednotlivých emigrantských rodín. Autorky rozdelili obsah do dvoch základných častí – *Dejiny vysťahovalectva* a *Príbehy*.

Kniha ponúka komplexný pohľad na fenomén vysťahovalectva, pričom na jej prvých stránkach nachádzame cenné úvodné texty od viacerých odborníkov. Historik doc. Martin Javor a genealóg Michal Rázus prispeli svojimi predslovmi, ktoré poskytujú čitateľovi širší kontext a naznačujú význam problematiky, ktorou sa kniha zaoberá.

Zuzana Palovic v prologu vyzdvihuje rok 1993 ako významný historický medzník, keď vznikla samostatná Slovenská republika a zároveň naznačuje hlavné témy, ktoré čitateľ môže v knihe očakávať. Pred samotným úvodom sa nachádza *Slovo na úvod* od oboch autoriek, ktoré ponúka stručný prehľad dejín vysťahovalectva a objasňuje hlavné myšlienky knihy. Úvodná časť publikácie sa zameriava na príčiny a jednotlivé etapy vysťahovalectva až po rok 1918, čím čitateľa citlivo uvádza do historického kontextu a pomáha pochopiť motivácie ľudí, ktorí sa rozhodli opustiť svoju vlasť.

V prvej časti autorky uskutočňujú makrohistorickú analýzu vysťahovalectva, kde sa zaoberajú demografickými a ekonomickými determinantmi migrácie, legislatívnym rámcom a geopolitickými vplyvmi. Venujú sa aj sociokultúrnym aspektom migrácie, odpovedajú na otázky akulturácie, etnickej identity či transacionálnych sietí medzi Slovákami a ich domovinou. V prvom okruhu *Lacná pracovná sila* autorky analyzujú príčiny emigrácie – od dopadov priemyselnej revolúcie, hospodárskej a spoločenskej situácie v Rakúsko-Uhorsku, cez maďarizačný tlak až po osobné

dôvody ako chudoba, alkoholizmus či strata pôdy. Vysvetľujú aj špecifiká jednotlivých migračných vln a rolu žien vo vysťahovalectvom procese. V druhom okruhu *Cesta do neznáma* sa autorky zamerali na samotnú cestu do Ameriky – opisujú prácu vysťahovaleckých agentov, komplikácie s cestovnými dokladmi, ako aj tvrdé podmienky počas prepravy a imigračné kontroly v prístavoch. V treťom okruhu *Život v novom svete* sa autorky zamerali na realitu slovenských migrantov v USA, na ich prácu v priemysle, život v etnických komunitách, na zakladanie rodín, ale aj na náboženský život, vznik slovenských spolkov a tlače. Osobitne sa venujú otázkam identity a to vzťahu medzi Slovákmi a Rusínmi a vplyvu „Amerikánov“ na slovenskú spoločnosť v Uhorsku. V poslednom okruhu prvej časti *Malé Slovensko v Amerike* opisujú autorky rozvoj spoločenského, kultúrneho a duchovného života v diaspóre. Sledujú tiež významnú úlohu amerických Slovákov pri formovaní Československa a približujú osudy slovenských emigrantov v Kanade a Argentíne, kde ich čakali odlišné výzvy, no rovnaká túžba po novom, lepšom živote.

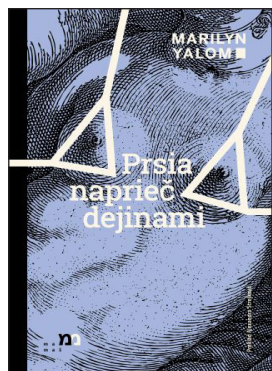
V druhej časti publikácie je vyrozprávaných sedemnást príbehov emigrantov, na základe ktorých vieme analyzovať ich subjektívne prežívanie migrácie, generačnú transmisiu identity, čo nám pomáha vytvárať obraz a konštrukciu kolektívnej pamäte. Rovnako tak sa tu analyzuje dopad emigrácie na Slovensko vo sfére ekonomiky, politických dôsledkov, ale dotýka sa aj otázky návratu vysťahovalcov.

Obe časti kapitoly sú doplnené empirickými dátami, štatistickými prehľadmi a autentickými výpoveďami vysťahovalcov a ich potomkov, čo umožňuje holistický pohľad na problematiku vybranej témy. Za hlavný prínos publikácie považujeme dekonštrukciu stereotypov spojených so slovenskou migráciou a identifikáciu štrukturálnych faktorov, ktoré viedli k masovému vysťahovalectvu. Oceňujeme prístup autoriek k problematike ekonomickej deprivácie uhorského vidieka, poukázanie na absenciu pracovných príležitostí či politickej nestability, ktoré mali výrazný vplyv pri rozhodovaní jednotlivcov či celých rodín emigrovať do USA. Kladne hodnotíme aj analýzu remitenčných tokov, a teda finančných prostriedkov zasielaných emigrantami, ktoré ovplyvňovali slovenské hospodárstvo a sociálnu štruktúru. Publikácia zároveň reflektuje proces etnickej integrácie a uchovania kultúrneho dedičstva v hostiteľských krajinách, predovšetkým v USA.

Napriek svojej vysokej výpovednej hodnote publikácia vykazuje niekoľko slabších stránok. Z nášho pohľadu sú niektoré historické obdobia len povrchné spracované, keďže sa publikácia primárne venuje masovej emigrácii pred rokom 1918, absentujú v nej ďalšie vlny vysťahovalectva v 20. storočí. Zároveň, kvantitatívna analýza štatistických údajov mohla byť spracovaná viac hlbkovo, nakoľko absentuje systematickejšia demografická analýza a porovnanie so širším európskym prostredím.

Publikácia *Slovenskí vysťahovalci: História slovenského vysťahovalectva* predstavuje významný príspevok do diskurzu o slovenskom vysťahovalectve a jeho dopadoch na formovanie národnej identity. Využíva interdisciplinárny prístup, ktorý prepája historické fakty s osobnými výpoveďami, čím oslovuje široké spektrum čitateľov – od akademikov až po laickú verejnosť. Napriek niektorým metodologickým nedostatkom ide o relevantné dielo, ktoré môže slúžiť ako východisko pre ďalšie výskumy v oblasti migrácie a transnacionálnej identity Slovákov v zahraničí.

Jana Ferencová

Vnímanie a prezentácia ženského poprsia predstavuje v rámci dejín ľudstva iste zaujímavú a v mnohých ohľadoch špecifickú tému. Navyše takú, ktorá v sebe celkom prirodzene skrýva okrem odborného a popularizačného, tiež značný marketingový potenciál. V knihe *Prsia naprieč dejinami* sa tak Marilyn Yalom pokúsila priblížiť ich postavenie nielen ako zdroja materského mlieka pre novorodencov, ale tiež ako symbolu často sa objavujúceho v literatúre, výtvarnom umení, na fotografiách či v rôznych aspektoch reklamného trhu. Tému ženských prs sleduje už od najstarších čias, pričom od staroveku máme k dispozícii tiež dôležité písomné pramene, ktoré nám približujú aj spôsob

ich vnímania v rámci medicíny či mytológie. Postupne, prostredníctvom vybraných príkladov, prechádza cez obdobie stredoveku až k novovekým dejinám a súčasnosti, aj keď vzhľadom na množstvo zachovaných zdrojov logicky väčšiu pozornosť venuje najmä posledným dvom storočiam. Pri tomto exkurze sleduje nielen úlohu ženských prs ako zdroja materského mlieka v prirodzenom či prenesenom význame, či obmedzovanie ženských znakov v stredoveku, keď sa aj prsia decentne strácajú v úsilí zobrazit' skôr duchovný ako reálny život. Až nástup renesancie opätovne prináša pohľad na ženské prsia ako na sexuálny symbol. Bez ohľadu na sledované obdobie faktom, ktorý nezabúda autorka zdôrazniť je skutočnosť, že o interpretácii a využívaní prs napríklad v umení v podstate vždy rozhodovali muži. Ženy naopak sa podriaďovali dobovej móde i novým, práve aktuálnym spoločenským a módnym trendom.

Ženské prsia sú, presne vychádzajúc z názvu publikácie, základným predmetom záujmu autorky, a stretávame sa s nimi doslova na každej stránke. Kniha však prináša množstvo zaujímavých pohľadov na túto tému, ovplyvnených politikou, psychológiou, filozofiou a sexizmom, kombinovaných navyše s historickými či estetickými výkladmi. V celkovo deviatich kapitolách rôzneho rozsahu, do ktorých svoj exkurz problematikou ženských prs autorka rozdelila, sa čitateľ môže stretnúť s množstvom pozoruhodných pohľadov a názorov. Viac-menej v podobe, ako sa postupne menili pod tlakom náboženských predstáv, kultúrnych a spoločenských pomerov či módy. Na druhej strane je ale možné, že pre niektorých čitateľov by väčšie množstvo konkrétnych faktov a súčasne menej psychologických či filozofických úvah viac naplnilo ich očakávania. I tu totiž v konečnom dôsledku platí to, čo do istej miery vytrhávame z širšieho kontextu záveru 5. kapitoly nazvanej *Poprsie psychologické: na tele záleží*. Konkrétne: „Hoci stále citlivo reagujeme na mnohé nevedomé faktory, ktoré vplývajú na naše životné voľby, už nás neobmedzujú dogmatické a nedostatočné pseudovedecké interpretácie. Niekedy je prsník jednoducho len prsník.“ (s. 194).

Rovnako zaujímavo, najmä pri porovnaní s prezentovanými historickými obdobiami, pôsobí priblíženie mimoriadneho ekonomického potenciálu, ktorý táto časť ženského tela nesporne má. Na jednej strane široká ponuka produktov, počínajúc od množstva značiek kozmetiky cez bielizeň až po chirurgické úpravy, núti ľudí

utrácať miliardy dolárov či eur. Cieľom v tomto prípade je najmä zachovanie či „vylepšenie“ výzoru dôležitého pre udržanie sebavedomia či spoločenského postavenia. Na druhej strane tak ako nikdy predtým prekvitajú ďalšie oblasti „obchodu s poprsím“. Aj samotná autorka publikácie uvádza: „Poprsie predá všetko na čo si len zmyslíte.“ (s. 196). Mnohé aspekty tohto obchodu približuje na konkrétnych príkladoch z rôznych období.

Zaujímavosti a rôzne pohľady, podávané spravidla veľmi zrozumiteľnou formou, robia z publikácie vhodný zdroj informácií pre široký okruh záujemcov o minulosť i súčasnosť ľudstva. Súčasne je pochopiteľné, aj vzhľadom na rozsiahly poznámkový aparát, že autorka prejavila ambíciu vysporiadať sa so zvolenou problematikou nielen na odbornom, ale aj na vedeckom základe. Publikácia je tiež z grafického hľadiska spracovaná vkusne a pôsobí príťažlivým a solídnym dojmom. Aj keď z pohľadu čitateľa môžu do istej miery rušivo pôsobiť niektoré drobné jazykové problémy, keď okrem vcelku voľného používania bohemizmov (ňadro – prsník napr. s. 22, hon na čarodejnice s. 78 a pod.) sa objavujú aj terminologické zakopnutia (tesané do parožia s. 23, tepali do mramoru, či poprsie začne chabnúť na s. 74 a pod.). Z hľadiska obsahu a jeho pochopenia to ale pre bežného čitateľa nepredstavuje neriešiteľný problém. O to viac, že na rozdiel od jednotlivých historických období, súčasnosť prináša možnosť venovať sa v rovnakej miere všetkým sledovaným aspektom týkajúcim sa ženských prs. A publikácia Marilyn Yalom nám k tomu nesporne môže poskytnúť vhodnú inšpiráciu.

Patrik Derfiňák

KRONIKA

Parížska filharmónia (Philharmonie de Paris) ako nový architektonicky avantgardný objekt skrýva v sebe o. i. koncertnú sálu pre 2 400 návštevníkov. Stavali ho na základe víťazného projektu z ateliéru Jeana Nouvela od roku 2009 na pozemku o rozlohe 19 800 m² a slávnostne otvorili 14. januára 2015. Foto: Jozef Jurčíšin

„OBDOBIE REFORMÁCIE A REKATOLIZÁCIE V PRAMEŇOCH“

Medzinárodná vedecká konferencia

Prešov, 4. – 5. december 2024

Andrea FERENCOVÁ

V dňoch 4. – 5. decembra 2024 sa na Prešovskej univerzite (PU) konala medzinárodná vedecká konferencia s názvom *Obdobie reformácie a rekatolizácie v prameňoch*. Podujatie zorganizovalo Centrum excelentnosti sociohistorického a kultúrhistorického výskumu spolu s Inštitútom histórie Filozofickej fakulty PU. Konferencia priniesla množstvo hodnotných príspevkov zameraných na túto tému.

Prvý deň konferencie sa začal úvodným príhovorom rektora PU Dr. h. c. prof. PhDr. Petra Kónyu, PhD. Následne odznelo niekoľko odborných príspevkov. András Meszáros sa vo svojej prednáške venoval postaveniu Prešovskej školy v historiografii filozofie. Lászlo Szögi predstavil metodologické problémy pri skúmaní študentskej populácie protestantských vysokých škôl. Peter Kónya sa zamerail na súpis učiteľov konfesiónálnych škôl v Zemplínskej stolici z roku 1771. Prvú sekciu uzavrel Gábor Demeter príspevkom o sociálno-ekonomickom a demografickom pozadí konfesiónálnych rozdielov medzi územiai Uhorského kráľovstva a Sedmohradska na základe celoštátnych sčítaní obyvateľstva z 18. storočia.

Ďalšiu sekciu otvoril príspevok Dienes Dénya, ktorý sa zaoberal otázkou náboženskej príslušnosti Istvána Dobóa. Barnabás Guitman následne predstavil pohrebnú reč Ferenc Forgácha prednesenú na pohrebe Ferdinanda I. Habsburského. Éva Gyulai vo svojom vystúpení priblížila históriu evanjelického kostola v Prešove. Annamária Kónyová sa venovala korešpondencii Štefana Csulyáka Miskolcziho. Tamás Oláh sa zamerail na závet reformovaného pastora a cirkevného historika Pavla Embera zo 17. – 18. storočia. Záver tejto sekcie patrila štúdiu Moniky Bizoňovej, ktorá analyzovala pramene k dejinám jezuitov na Spiši v 17. – 18. storočí.

Súčasťou programu prvého dňa bola aj slávnostná udalosť – odhalenie pamätnej tabule na budove rektorátu venovanej Andrejovi Vandrákovi, významnej osobnosti 19. storočia. Vandrák pôsobil ako viackrát zvolený rektor prešovského kolégia, korešpondent Uhorskej akadémie vied a čestný doktor univerzity v Jene. Zároveň patrila medzi popredné osobnosti filozofie svojej doby.

Tretia sekcia sa začala príspevkom Judit Balogh, ktorá sa venovala Pavlovi Beldimu, reformovanému konvertitovi a jeho vzťahu k reformovanej cirkvi na základe prameňov. Rudolf Dupkala následne predstavil ideové východiská reformácie a ich odraz vo filozofických prameňoch z evanjelického kolégia v Prešove. Zoltán Borbély sa zamerail na politické pozadie protestantizmu v prvej polovici 17. storočia s dôrazom na pôsobenie notára Pavla Szemereho. Sarlota Luterán-Turi vo svojom príspevku priblížila osobnosť Márie Drugethovej ako patrónky evanjelickej cirkvi. Záverečný príspevok sekcie predniesol János Éliás, ktorý sa zaoberal rekatolizačným úsilím v reformovanej diecéze Nagykunság počas 18. storočia.

Poslednú sekciu dňa otvorila Bátoriné Marianna Misák príspevkom o názoroch Alberta Molnára Szenciho na vzdelávanie žien v Maďarsku. Kálmán Mészáros následne predstavil štúdiu venovanú táborovým duchovným počas povstania Františka II. Rákociho. Alfréd Somogyi sa zamerlal na historické súvislosti jedného z Rákociho listov. Prvý deň konferencie uzavrel Peter Benka príspevkom o cirkevných a bohoslužobných poriadkoch ako historických prameňoch pre poznanie reformácie v kráľovských a banských mestách v 16. storočí.

Druhý deň konferencie otvoril Attila Lévai príspevkom zameraným na reformáciu a následnú reorganizáciu farností v komárňanskej diecéze. Následne vystúpil Attila Vérok s prednáškou o knižnici ako zbierke artefaktov reformácie, pričom poukázal na symbolické predmety ako Luthe-rova maska a Melanchthonove topánky. Nóri G. Etyéni sa venovala protestantským intelektuálnym centrám Horného Uhorska v kontexte politického diskurzu z konca

17. storočia. Libor Bernát predstavil výskum o jezuitských lekárnikoch pôsobiach v rakúskej provincii. Sekciu uzavrela Lucia Šteflová príspevkom o pramennej hodnote matrik ordinovaných kňazov evanjelickej cirkvi a. v.

Poslednú sekcia konferencie otvorila Olga Lukács príspevkom venovaným oslavám 300. výročia reformácie a katolícko-protestantskej únie v maďarských cirkvách. Anita Berecz následne predstavila výskum úlohy vierovyznaní v mestskej samospráve Rimavskej Soboty a Rožňavy v prvej polovici 19. storočia. József Pap sa zamerlal na obete spojené so stavbou reformovaných kostolov v dedinských farnostiach v Maďarsku na začiatku 20. storočia. Pokusom o cirkevnú schizmu vo Várade v 20. storočí sa vo svojom príspevku zaoberal József Pálfi. Miklós Czenthe predstavil pôsobenie baróna Alberta Radvánszkeho ako univerzálného inšpektora v rokoch 1923 – 1948. Marcela Domenová priblížila činnosť prešovských farárov a kazateľov v polovici 16. storočia. Záverečný príspevok konferencie predniesla Andrea Ferencová, ktorá sa venovala posilneniu protestantskej koalície v Sedmohradsku prostredníctvom sobáša Gabriela Bethlena s Katarínou Brandenburskou.

Slávnostné otvorenie konferencie. Foto: Autorka textu

Monika Bizoňová počas prezentácie svojho príspevku. Foto: Autorka textu

EPIDÉMIE V UHORSKU V 16. – 19. STOROČÍ

Medzinárodná vedecká konferencia

Prešov, 10. – 11. december 2024

Andrea FERENCOVÁ

*Péter Félkai počas prezentácie svojho príspevku.
Foto: Autorka textu*

Slávnostné otvorenie konferencie. Foto: Autorka textu

namária Kónyová rozoberala inštrukcie vydané reformovanou cirkvou k epidémii cholery z roku 1831. Péter Félkai sa zamerl na kľúčové vírusové epidémie 20. storočia a ich miesto v dejinách. Prvú sekciu uzavrel Ján Golian analýzou možností klasifikácie nákazlivých chorôb pomocou metódy ICD10h, ktorú ilustroval na matrikách pochovaných vo farnosti Detva z rokov 1861 – 1885.

V dňoch 10. – 11. decembra 2024 sa uskutočnila vedecká konferencia s názvom *Epidémie v Uhorsku v 16. – 19. storočí*, ktorú zorganizovalo Centrum excelentnosti sociohistorického a kultúrohistorického výskumu Prešovskej univerzity (PU) v spolupráci s Inštitútom histórie Filozofickej fakulty PU. Počas dvoch dní odznelo množstvo zaujímavých príspevkov venovaných tejto téme.

Úvodný deň konferencie otvoril slávnostným príhovorom rektor PU Dr. h. c. prof. PhDr. Peter Kónya, PhD. Ako prvý s odborným príspevkom vystúpil Attila Tózs-Rig, ktorý predstavil pramene k dejinám medicíny v ranom novoveku a zamerl sa na pôsobenie nemeckých lekárov v Uhorsku – Saltzmanna, Spielenbergera a Webera. Následne Peter Kónya priblížil priebeh cholerovej epidémie v Zemplínskej stolici v roku 1831. Ďalším rečníkom bol Fazekas Csaba, ktorý analyzoval možné prepojenie cholerových epidémií s politickými udalosťami a vojnovými konfliktmi v 19. storočí. An-

Po úvodnej časti bola konferencia rozdelená do dvoch paralelných sekcií. Zoltán Bagi predstavil problematiku poslednej veľkej cholerovej epidémie v Győri a analyzoval jej následky. György Dancs sa venoval opatreniam proti šíreniu cholery na galícijsko-uhorskej hranici v roku 1831. Judit Forrai priblížila epidemiologické opatrenia prijaté počas Veľkej vojny, pričom osobitnú pozornosť venovala pohlavným chorobám. Demeter Gábor skúmal regionálne vzorce šírenia, charakter a mieru úmrtnosti cholery v severovýchodnom Uhorsku v roku 1831. Peter Šoltés sa zamerl na vplyv cholerových epidémií na proces medikalizácie spoločnosti. Alena Mišíková predstavila historické dokumenty zo Štátneho archívu v Prešove, ktoré poskytujú cenný pohľad na epidémiu minulosti, zatiaľ čo Lucia Šteflová skúmala pôsobenie evanjelického kňaza Adama Hlovíka v roku 1381 počas cholerovej epidémie. Libor Bernát priblížil priebeh cholery v Dekanáte Púchov v roku 1866 a Jana Ferencová analyzovala obraz cholerovej epidémie z roku 1831 na základe gréckokatolíckych cirkevných matrík z okresu Vranov nad Topľou. Péter Forisek sa zamerl na vplyv justiciánskeho moru na európske dejiny a László Pallai predstavil problematiku šírenia španielskej chrípky v Maďarsku. István Csont sa venoval možnostiam digitálnej komunikácie v múzejnom prostredí počas pandémie. Annamária Kenyeres sa sústredila na individuálne a komunitné reakcie na rôzne historické obdobia a ich účinnosť. Nadežda Jurčišinová analyzovala hladomor v rokoch 1845 – 1847 cez prizmu dobových článkov v Štúrových novinách, Monika Bizoňová priblížila špecifický liek na choleru od Corneliusa von Kirinyho a Ľubica Harbulová sa zamerlala na prejavy a dôsledky epidémie v Rusku v rokoch 1918 – 1922.

Druhý deň konferencie pokračoval taktiež v dvoch paralelných sekciách. Filip Hrbek vystúpil s príspevkom s názvom „...mor je jed“, zatiaľ čo Vladimír Olejník sa zamerl na epidémiu na Spiši v 17. storočí, ktorú priblížil očami dobových kronikárov a ich odrazom v kultúrnej krajine. Viliam Judák analyzoval priebeh morovej epidémie v Nitre v 18. storočí a Eduard Lukáč sa venoval odrazu epidémie alkoholizmu na stránkach štúrovských Slovenských národných novín. Éva Gyulai skúmala smrť a šírenie nákazy v rodine Ferenca Aszalaya, tajomníka kniežaťa Rákociho, zatiaľ čo Judit Balogh analyzovala postavenie žien v kontexte epidémií v ranonovovekom Sedmohradsku. Attila Verók predstavil život a dielo Samuela Spielenbergera (1572 – 1654), pričom sa zamerl na jeho pohľad na tzv. „maďarskú chorobu“. Marek Vařeka poukázal na súvislosti medzi vpádom Bočkajovcov na Moravu a šírením chorôb, zatiaľ čo Patrik Derfiňák predstavil priekopnícke aktivity Dr. Kornela Chyzera v boji proti nákazlivým chorobám v Uhorsku. Daniel Slivka sa zamerl na židovské prístupy k liečbe a prevencii chorôb počas epidémií v Európe, Marcela Domenová priblížila epidémie, ktoré zasiahli Prešov v polovici 16. storočia, so zameraním na ich spoločenské, ekonomické a demografické dôsledky vo vybraných rokoch. Klaudia Sokolová sa vo svojom vystúpení venovala cholerovej epidémii z roku 1831 a jej spracovaniu v slovenskej historiografii a Andrea Ferencová uzavrela sériu výstupov príspevkom o morových stĺpoch na východnom Slovensku.

Podujatie bolo ukončené poďakovaním všetkým účastníkom za hodnotné príspevky, ktoré obohatili diskusiu a prehĺbili poznatky v danej oblasti.

21. ŠTUDENTSKÁ VEDECKO-UMELECKÁ KONFERENCIA FF PU V PREŠOVE

Prešov, 10. apríl 2025

Ján DŽUJKO

*Rokovanie v sekcii Historické vedy.
Foto: Ján Džujko*

V apríli 2025 sa na pôde Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity (FF PU) v Prešove uskutočnil už 21. ročník Študentskej vedecko-umeleckej konferencie a doktorandskej konferencie. Aj študenti Inštitútu histórie (IH) FF PU mali možnosť vystúpiť na tomto podujatí, v rámci ktorého prezentovali a diskutovali o výsledkoch svojej vedeckej práce.

V sekcii Historické vedy si komisia v zložení doc. PhDr. Peter Koval', PhD., PhDr. Ján Džujko, PhD., Mgr. Lucia Šteflová, PhD., postupne vy-

počula referáty týchto študentov: Andreja Kostelníka – K problematike pravoslávnych na Slovensku v medzivojnovom období; Diany Kostelníkovej – Heréza, kacírstvo a bludárstvo v zákonníkoch a dekrétach uhorských panovníkov v stredoveku; Hliba Maliuka – Obchodné podnikanie Italov v Uhorsku v stredoveku (do roku 1526); Kataríny Mikulovej – Ženský odev v ranom novoveku v Uhorsku; Daniela Krausa – Expanzia osmanskej moci do Gemera a Novohradu; Ivany Zimovčákovvej – Britská kolonizácia Indie v rokoch 1757 – 1857; Jána Čupku – Dejiny Toporca v prvej polovici 20. storočia; Karolíny Gureckej – Počiatky slovenského novinárstva v Spišskej Novej Vsi v rokoch 1919 – 1939 a Denisa Holombitsu – Letecká doprava v Užhorode v prvej polovici 30-tych rokov 20. storočia.

V sekcii Historické vedy a politické vedy vedenou doc. PaedDr. Patrikom Derfiňákom, PhD., a s členmi komisie doc. Mgr. Marcelou Domenovou, PhD., a doc. Ing. Martinom Lačným, PhD., vystúpili s príspevkami interné doktorandky IH Mgr. Klaudia Sokolová – Metodológia spracovania vzniku a vývinu Potiského dištriktu uhorskej evanjelickej cirkvi a. v. do tolerančného patentu a Mgr. Andrea Ferencová – Postavenie manželiek sedmohradských kniežat vedúcich protihabsburské povstania.

Účastníci tohto študentského odborného podujatia dostali certifikát o účasti na konferencii, ale aj možnosť publikovať svoje príspevky v pripravovanom zborníku. Vďaka riaditeľke IH doc. Mgr. Annemárii Kónyovej, PhD., získali aj vecné ceny v knižnej podobe a to rozličné monografie, zborníky a časopisy.

ČESTNÝ DOKTORÁT PU PREVZAL HISTORIK DIENES DÉNES

Prešov, 5. máj 2025

Mária DUDOVÁ-BAŠISTOVÁ

Foto zo slávnosti: Andrej Schlank

Maďarský univerzitný profesor Dr. habil. Dienes Dénes, PhD., sa stal nositeľom čestného akademického titulu Doctor honoris causa, ktorý mu udelila Prešovská univerzita (PU) v Prešove. Pri tejto príležitosti sa 5. mája 2025 vo dvorane Evanjelického kolégia v Prešove konala slávnosť.

„Pán prof. Dr. Dienes Dénes je významným súčasným cirkevným historikom a historikom minimálne stredoeurópskeho formátu. Je autorom takmer dvoch desiatok

vedeckých monografií a podobného počtu pramenných edícií, najmä k dejinám reformácie, reformovanej cirkvi, vzdelanosti a školstva na tomto území. Ako prvý spracoval problematiku švajčiarskej alebo druhej reformácie na území Zemplínskej stolice, ako aj históriu škôl, knižnej kultúry a vzdelanosti na tomto teritóriu v ranom novoveku, pričom odhalil mnohé historické fakty z dejín viacerých východoslovenských miest a obcí a svojimi pramennými edíciami sprístupnil rozsiahly pramenný materiál našim historikom. V mnohom sa zaslúžil o poznanie cirkevných a kultúrnych dejín územia východného Slovenska v období raného novoveku,“ vyzdvihol prácu oceneného historika Dr. h. c. prof. PhDr. Peter Kónya, PhD., rektor PU.

Vedecká rada PU na svojom minuloročnom decembrovom zasadnutí tajným hlasovaním rozhodla udeliť mu tento čestný titul, keďže ide o historika medzinárodného formátu, ktorý sa už viac ako štyri desaťročia venuje výskumu cirkevných, duchovných a školských dejín obdobia raného novoveku, s dôrazom na teritórium dnešného severovýchodného Maďarska a východného Slovenska. „Rovnako ako vysokoškolský pedagóg na Reformovanej teologickej univerzite v Blatnom Potoku už viac desaťročí udržiava úzke kontakty s našou univerzitou, zúčastnil sa mnohých vedeckých konferencií, posudzovania kvalifikačných postupov aj publikačných aktivít našej univerzity,“ zdôraznil rektor PU Peter Kónya, pričom pripomenul aj skutočnosť, že prof. Dénes už dlhodobo „vytvára podmienky pre výskum našich doktorandov aj kolegov v archíve a knižnici Reformovaného kolégia a akademické výmeny študentov“.

Ocenený prof. Dienes Dénes sa na slávnosti prihovril prednáškou pod názvom *Vranov – mesto v hornom Zemplíne*.

Čestný titul „Doctor honoris causa“ je najvyšším ocenením, ktoré môže akademická inštitúcia udeliť. Univerzita ho udeľuje poprednej osobnosti, ktorá svojím dielom podstatne prispela k šíreniu myšlienok humanizmu, demokracie a porozumenia medzi národmi, a to v oblasti vzdelávania, vedy, umenia alebo politiky. Táto osobnosť významom a dosahom svojho diela a pôsobenia prekročila hranice krajiny, v ktorej pôsobí, a zaslúžila sa o rozvoj vzdelávania, vedy a kultúry.

Prof. Dienes Dénes sa narodil 2. novembra 1956 v obci Alsóvadász v Abovskej (Boršodsko-Abovsko-Zemplínskej) župe. Po absolvovaní základnej školy v rodisku a stredoškolských štúdiách v Miskolci študoval v rokoch 1979 – 1985 na Reformovanej teologickej akadémii v Debrecíne (dnes Debrecínska teologická univerzita / Debreceni Hittudományi Egyetem). Po ukončení štúdia bol v roku 1985 ustanovený za reformovaného kňaza. V nasledujúcom desaťročí pôsobil v kňazskej službe vo viacerých cirkevných zboroch.

V rokoch 1988 a 1989 bol katechetickým lektorom pre Boršodský reformovaný seniorát a od roku 1991 do roku 1994 vykonával funkciu hlavného tajomníka Abovského seniorátu reformovanej cirkvi. Ešte ako zborový farár a seniorátny tajomník sa venoval vedeckej práci a výsledky svojich výskumov publikoval vo vedeckých časopisoch. V rokoch 1995 – 1997 absolvoval doplnujúce vzdelávanie z archívnictva a novovekej latinskej paleografie na Filozofickej fakulte Univerzity Lóránda Eötvösa (ELTE). V roku 2001 ukončil štúdium učiteľstva pedagogiky na Filozofickej fakulte Vedeckej univerzity Lajosa Kossutha v Debrecíne a v tom istom roku promoval aj z odboru učiteľstvo náboženstva na Debrecínskej reformovanej teologickej univerzite.

prof. Dienes Dénes prednáša na tému Vranov – mesto v hornom Zemplíne

Foto: Andrej Schlank

Medzitým na tej istej univerzite absolvoval doktorandské štúdium teológie. Po odchode z kňazskej služby pôsobil ako cirkevný archivár a vysokoškolský pedagóg. Od roku 1994, počas viac ako dvoch desaťročí, do roku 2015, vykonával funkciu riaditeľa Archívu Reformovaného kolégia v Sárospataku. Už v roku 1995 sa stal odborným asistentom na Reformovanej teologickej akadémii v Sárospataku, od roku 1998 jej profesorom a vedúcim katedry cirkevných dejín. Túto funkciu vykonával do roku 2015, keď bola akadémia transformovaná na Reformovanú teologickú univerzitu v Sárospataku. Dodnes na nej pôsobí ako profesor a vedúci ústavu cirkevných dejín.

Od roku 2000 je riaditeľom Cirkevno-historických zbierok (archív, knižnica, múzeum) Reformovaného kolégia v Sárospataku. Počas svojho pôsobenia na Reformovanej teologickej akadémii, resp. Reformovanej teologickej univerzite v Sárospataku, vykonával opakovane úrad jej rektora a prorektora. Prof. Dénes pôsobí vo vedení redakčných rád viacerých vedeckých cirkevno-historických časopisov. Rovnako je členom niekoľkých vedeckých spoločností. Taktiež získal viacero vyznamenaní a ocenení, z nich za najvýznamnejšie sa dajú považovať: Károli Gáspárdíj (Cena Gašpara Károliho, 2005), Comenius-emplékérem (Komenského pamätná medaila, 2006) a Magyar érdemrend lovagkeresztje (Rytiersky kríž Maďarského záslužného rádu, 2024).

Prof. Dienes Dénes je autorom viac ako dvesto vedeckých a odborných prác. Z nich publikoval 17 vedeckých monografií, zostavil 233 knižných prác, napísal 38 článkov vo vedeckých časopisoch, päť konferenčných príspevkov a 66 ďalších vedeckých publikácií. Na svoje práce eviduje 657 nezávislých citácií. Vedeckovýskumnej činnosti v oblasti cirkevných dejín a dejín školstva sa venuje už štyri a pol desaťročia. Vo svojich prvých bádaniach a publikáciách kládol dôraz na regionálne dejiny, ktoré sa však neobmedzovali len na užší okruh cirkevného života, ale reflektovali aj spoločensko-vedné súvislosti. Na území niekdajšieho historického Horného Uhorska sa mu v priebehu výskumu podarilo odkryť mnohé neznáme udalosti, procesy či skutočnosti, predovšetkým v kultúrnych súvislostiach, čiastočne v cirkevno-historickom či duchovno-historickom priblížení. Najdôležitejšie výsledky výskumu sa týkajú najmä poznania procesu, ako sa na veľkom území bez kráľovských miest stali zemepanské mestá poprednými nositeľmi a mecenasmi kultúrneho života. Medzi takýmito jeho prácami dostalo veľký dôraz zemepanské mesto Vranov, jeho kultúrny vývin a pôsobenie v období neskorého humanizmu. Podobne zaujímavou ako hornozemplínsky región je oblasť Užskej stolice. Rovnako treba vyzdvihnúť jeho vklad do poznania dejín vzdelávacích inštitúcií, ktorý sa týka najmä reformovaných škôl regiónu, predovšetkým Reformovaného kolégia v Blatnom Potoku. Aj v tejto oblasti má výsledky v podobe monografií. Významné sú takisto jeho práce z dejín teológie a milosrdenstva. Jeho práce z dejín duchovna a mentality ďalej podnecovali formovanie výskumu reformovanej identity.

VOJNA V REGIÓNE, REGIÓN VO VOJNE

Odborný seminár venovaný 80. výročiu ukončenia druhej svetovej vojny

Humenné, 6. máj 2025

Martina LONCOVÁ

Účastníci konferencie z Inštitútu histórie FF PU v
Prešove a Vihorlatského múzea v Humennom.

Foto: Juraj Kammer

Úvod do problematiky načrtla doc. PhDr. Ľubica Harbuľová, CSc., prostredníctvom prednášky *Rok 1945 – koniec druhej svetovej vojny a stredná Európa*. Následne prof. PhDr. Peter Švorc, CSc., priblížil tému *Oslobodenie Československa v roku 1945 a pamätníky druhej svetovej vojny na východnom Slovensku*. Príspevok venovaný účasti amerických Slovákov v bojoch počas druhej svetovej vojny predniesol doc. PhDr. Martin Javor, PhD. Po krátkej prestávke vystúpil PhDr. Ján Džujko, PhD, s témou *Tlač na východnom*

Vystúpenie
Prof. PhDr. Petra Švorca, CSc.

Foto: Juraj Kammer

Vihorlatské múzeum v Humennom v spolupráci s Inštitútom histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove pripravilo odborný seminár pri príležitosti 80. výročia ukončenia druhej svetovej vojny s názvom *Vojna v regióne, región vo vojne*. Podujatie sa uskutočnilo 6. mája 2025 v koncertnej sieni Vihorlatského múzea. Odborný seminár ponúkol historický pohľad na udalosti do roku 1945 so zameraním na strednú Európu, východné Slovensko a región Humenné.

Slovensku v prvej polovici roka 1945. Problematiku pamätníkov a pamätných miest v okrese Humenné spracovala vo svojom referáte PhDr. Mgr. Luciána Hoptová, PhD.

Záver patril regionálnej historičke z Vihorlatského múzea, Mgr. Martine Loncovej, ktorá predstavila prednášku *Humenský kaštieľ v tieni vojny – svedok histórie a premeny*, v ktorej priblížila osud sídla rodu Andrassyovcov po ukončení vojny a inštitúcie, ktoré v ňom sídlili počas druhej svetovej vojny aj v povojnovom období.

Tento projekt Vihorlatské múzeum v Humennom zrealizovalo s finančnou podporou mesta Humenné.

Účastníci konferencie. Foto: Juraj Kammer

Študenti a pedagógovia Inštitútu histórie FF PU v Prešove. Foto: Juraj Kammer

Predstavujeme maliarku

Akad. mal. Daniela KRAJČOVÁ

Narodila sa 23. januára 1955 v Žiline. Po maturite na gymnáziu bola prijatá na Vysokú školu výtvarného umenia v Bratislave. Študovala v rokoch 1975 – 1981, oddelenie monumentálnej maľby pod vedením doc. Dezidera Castiglioneho a doc. Ivana Vychlopena. Po štúdiu sa spolu s manželom a kolegom Milanom Krajčom usadila v Žiline. Venuje sa maľbe, kresbe, ilustrácii detských kníh a poézii, neskôr od roku

Žltý mesiac, 2015, olej, 110x100

1999 aj keramickej plastike. Podarilo sa jej realizovať niekoľko veľkoplošných malieb na fasádach budov v rôznych častiach Slovenska. V roku 2020 dostala cenu Ľudovíta Fullu za detskú ilustračnú tvorbu. Má tri deti a desať vnúčat, ktorým venuje veľa času v rámci výtvarných aktivít.

Od 28. augusta 2025 do 8. októbra 2025 môže verejnosť vidieť výber z diela tejto autorky v súkromnej Galérii Átrium v Prešove. K výstave pripravila jej kurátorka Darina Arce nasledujúce sprievodné slovo:

Akademická maliarka Daniela Krajčová je všestranná výtvarná umelkyňa, ktorej tvorba sa rozvíja v akejsi magickej symbióze s publikom. Od začiatku 80. rokov, po absolvovaní štúdia na oddelení monumentálnej maľby Vysokej školy výtvarných umení v Bratislave, žije a tvorí v Žiline. A za uplynulých takmer 50 rokov sa stala nesporne jednou z najvýraznejších osobností výtvarného umenia, nielen v žilinskom regióne. Jej diela, od maľby cez ilustrácie, grafiku, keramické reliéfy či sochy, často doplnené drotárskou technikou, sú prepojené charakteristickou expresivitou s osobitou farebnou harmóniou.

Na výstave s názvom *Hľadaj svoju tvár* predstavuje svoju dominantnú, maliarsku tvorbu, a to z pomerne širokého záberu uplynulých rokov. Otvára tak možnosť sledovať výraz jej obrazov, rôznorodosť námetov, v prevažne figurálne riešených kompozíciách. Napriek zmenám, ktorými za desaťročia nevyhnutne v tvorbe prechádzala, si vždy udržala vlastný rukopis. Experimentuje v technikách, nachádza nové možnosti, náhodne i zámerne. Zvláštnym spôsobom rozvíjanými líniami, pevne ohraničenými tvarmi, farebnosťou, ktorá dokáže zmeniť náladu obrazu v závislosti od nálady pozorovateľa, akoby stála mimo času.

Maľby D. Krajčovej vychádzajú z jej absolútnej prirodzenosti a v obrazoch sa odráža jej videnie sveta. Odkrýva kreativitu, nezávislú od externých vzorov, ale využívajúcu impulzy vnútornej inšpirácie v nekonečných variáciách. Umelecká výpoveď tejto skvelej maliarky je úprimná, nepoddáva a nevnučuje sa. Zostáva autentická, a pritom akoby vedela byť ležérna a vážna zároveň. V niektorých dielach je melancholická, hlbavá, v iných sa prihovára cez snovú až detskú čistú hravosť a fantáziu.

Jej obrazy majú vždy názvy, nenecháva ich v anonymite. Cez názvy dáva niekedy viac, niekedy menej jasnú nápoed, čo dielom chcela vyjadriť. Má svoje obľúbené námety, v ktorých odkrýva zastavený čas, kaleidoskop spomienok a snov, zľahka pospájaný kresbami a tvarmi. Často vytvára obrazové cykly, prepojené jednou témou, zobrazenou z rôznych uhlov jej nálad. V dielach vidíme alebo vytušíme obrysy ľudských postáv, ruky, hlavy, animálne tvory, biblické scény, krajiny i hudobné motívy. Len zriedka je abstraktná, ale často navodzuje ten pocit.

Tvorba D. Krajčovej s jej jednoznačným, nezameniteľným štýlom je už desaťročia dobrodružnou cestou, ktorá je zdá sa aj cieľom. Akoby ukrývala samú podstatu pozoruhodnej umeleckej duše. A tak ako nabáda názvom výstavy tých, ktorí pozorne hľadajú do jej malieb a kresieb, aj ona sama môže vo svojich obrazoch neustále nachádzať svoju tvár.

O AUTOROCH

ČENTÉŠOVÁ, Mariana, Mgr., PhD. (bibliografia@kniznica-poh.sk)

Vedúca Útvaru odborných činností, Krajská knižnica P. O. Hviezdoslava v Prešove

DERFIŇÁK, Patrik, doc., PaedDr., PhD. (patrik.derfinak@unipo.sk)

Vysokoškolský pedagóg, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra novovekých a najnovších všeobecných dejín.

DUDOVÁ-BAŠISTOVÁ, Mária, Mgr. (maria.dudovabasistova@unipo.sk)

Hovorkyňa Prešovskej univerzity v Prešove

DŽUJKO, Ján, PhDr., PhD. (jan.dzujko@unipo.sk)

Vysokoškolský pedagóg, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra novovekých a najnovších slovenských dejín

FERENCOVÁ Andrea, Mgr. (andrea.ferencova@smail.unipo.sk)

Interná doktorandka, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove

FERENCOVÁ, Jana, Mgr. (jana.ferencova@smail.unipo.sk)

Interná doktorandka, Katedra filozofie a európskych štúdií, Gréckokatolícka teologická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove

HOLEC, Roman, Prof., PhDr., DrSc. (roman.holec@uniba.sk)

Univerzitný profesor Komenského univerzita v Bratislave, Katedra slovenských dejín

HUBENÝ, David Mgr., PhD. (david.hubeny@nacr.cz)

Archivár, Národní archiv Českej republiky Praha, Oddelenie fondov štátnej správy

JURČIŠINOVÁ, Nadežda, doc., PhDr., PhD. (nadezda.jurcisinova@unipo.sk)

Vysokoškolský pedagóg, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra novovekých a najnovších slovenských dejín

KONCZ, Erik, Mgr. (er.koncz@gmail.com)

Doktorand, Historický ústav SAV, v. v. i., Bratislava

KOVAĽ, Peter, PhDr., PhD. (peter.koval@unipo.sk)

Vysokoškolský pedagóg, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra novovekých a najnovších slovenských dejín

LONCOVÁ, Martina, Mgr. (martina.loncova@muzeumhumenne.sk)

Kurátorka. Vihorlatské múzeum v Humennom

SIVANIČOVÁ, Andrea, Mgr. (bibliografia@kniznica-poh.sk)

Vedúca Útvaru odborných činností, Krajská knižnica P. O. Hviezdoslava v Prešove

SOKOLOVÁ, Klaudia, Mgr. (Klaudia.sokolova.1@smail.unipo.sk)

Interná doktorandka, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove

Informácie pre autorov

Časopis *Dejiny. Internetový časopis Inštitútu histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove* vychádza od roku 2006 dvakrát ročne. Je evidovaný v najväčšej špeciálnej elektronickej databáze EZB OPAC riadenej **Staatsbibliothek Berlin**, na serveri **Deutsche Nationalbibliothek** a stránkach **Universitätsbibliothek Regensburg**, ako aj v databáze **Dalhousie Libraries** v jednej z popredných kanadských univerzít **Dalhousie University v Halifaxe** (Nové Škótsko, Kanada) a v celom rade ďalších univerzitných databáz na celom svete; má ISSN.

Príspevky v rubrikách *Štúdie, Ludia a doba, Študijné materiály* sú recenzované, pre knižnice na Slovensku uvádzané v kategórii ADF – Vedecké práce v domácich nekarentovaných časopisoch.

V prípade záujmu publikovať v jednom z čísel časopisu, v niektorej z uvedených rubriík, Vás prosíme poslať príspevky predsedovi redakčnej rady periodika prof. PhDr. Petrovi Švorcovi, CSc. (psvorc@unipo.sk), vždy do **20. 3.**, resp. **20. 9.** v uvedenom roku s dvadsaťriadkovým resumé v slovenskom, resp. v anglickom jazyku.

Pri spracovaní príspevkov žiadame uvádzať **poznámkový aparát pod čiarou** a poznámky spracovať podľa platnej bibliografickej normy, zodpovedajúcej medzinárodnému štandardu pre publikovanie dokumentov STN ISO 690 (priezvisko, plné meno, miesto vydania, vydavateľstvo, rok, strany; pri zborníku aj zostavovateľov; pri časopise ročník, rok, číslo, strany). Príspevok poslať v elektronickej podobe, prípadné fotografie, mapy, ilustrácie a pod. materiály preskenované (formát jpg; 300 dpi).

Information for contributors

Dejiny, an e-journal of the Institute of History of the Faculty of Arts of the University of Prešov in Prešov is issued twice per a year since 2006. It is registered in the biggest special electronic database EZB OPAC managed by **Staatsbibliothek Berlin**, on server of **Deutsche Nationalbibliothek** and on pages of **Universitätsbibliothek Regensburg**, as well as in database of **Dalhousie Libraries** in one of the most significant Canadian universities **Dalhousie University in Halifax** (Now Scotia, Canada); has ISSN.

The papers in sections *Scientific articles, People and time, Study materials* are reviewed; for libraries in Slovakia are in category ADF – Scientific papers in the Slovak non– current contents journals.

If you are interested in publication in our journal, in one of the above mentioned sections, please send your contributions to the chairman of the Editorial board, prof. PhDr. Peter Švorc, CSc. (psvorc@unipo.sk), until **March, 20**, or **September, 20** of the current year, with the 20-line resume in Slovak or English language.

At elaboration of the contributions, **the footnotes** and notes shall be specified in accordance with a valid bibliographic standard, corresponding with the international standard for documents publication STN ISO 690 (surname, full name, place of publication, publisher, year of publication, pages; while quoting the proceedings, the name of editor has to be given; in case of the journal, specify volume, year, number, pages). The contribution shall be sent in e-form; eventual photos, maps and illustrations and other materials shall be scanned (jpg format; 300 dpi).

Informationen für die Autoren

Die Zeitschrift *Dejiny. Internetzeitschrift des Instituts für Geschichte an der Philosophischen Fakultät der Universität Prešov* erscheint seit dem Jahre 2006 zweimal jährlich. Sie wird in der grössten speziellen elektronischen Databasis **EZB OPAC** evidiert, die von der **Staatsbibliothek Berlin** geleitet wird, am Server **Deutsche Nationalbibliothek** und auf den Seiten der **Universitätsbibliothek Regensburg**, sowie auch in der Databasis **Dalhousie Libraries** in einer der führenden Universitäten in Kanada **Dalhousie University in Halifax** (Neues Schottland, Kanada); sie besitzt ISSN.

Die Beiträge in den Rubriken *Studien, Leute und Zeit, Studienmaterialien* werden rezensiert, für die Bibliotheken in der Slowakei in der Kategorie ADF-Wissenschaftliche Aufsätze in den einheimischen nichtcurrentierten Zeitschriften.

Im Falle des Interesses für die Veröffentlichung in einer der Nummern der Zeitschrift, in einer der angeführten Rubriken bitten wir Sie, die Beiträge dem Vorsitzenden des Redaktionsrats des Periodikums Prof. PhDr. Peter Švorc, CSc. (psvorc@unipo.sk), immer bis zum **20. März**, bzw. **20. September** in dem angeführten Jahre mit der Zusammenfassung von 20 Zeilen in der slowakischen bzw. in der englischen Sprache zu versenden.

Bei der Verarbeitung der Beiträge verlangen wir **die Fussnoten** anzuführen und die Verarbeitung der Bemerkungen laut der gültigen bibliographischen Norm, entsprechend dem internationalen Standard fürs Publizieren der Dokumente STN ISO 690 (Vorname, vollständiger Name, Ort der Herausgabe, Verlag, Jahr, Seiten, beim Sammelband auch die Editoren, bei der Zeitschrift Jahrgang, Jahr, Nummer, Seiten). Der Beitrag ist in der elektronischen Form zu versenden, eventuell die Photographien, Karten, Illustrationen und ähnliche scannende Materialien (Format jpg, 300 dpi).

DEJINY

1/2025

Ročník / Volume XX

internetový časopis Inštitútu histórie FF PU v Prešove
e-Journal of Institute of History, Faculty of Arts,
University of Prešov in Prešov
[http://dejiny.unipo.sk/Blog Posts/dejiny-12025.html](http://dejiny.unipo.sk/Blog%20Posts/dejiny-12025.html)

Sadzba / Typesetting
Ing. Stanislav Kurimai

Grafická úprava / Graphical layout
UNIVERSUM-EU, spol. s r. o.

© Vydáva
Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove,
vydavateľstvo UNIVERSUM-EU, spol. s r. o. (www.universum-eu.sk)
a Historická spoločnosť kráľovského mesta Prešov

© Issued by
Institute of History, Faculty of Arts, University of Prešov in Prešov,
publishing house UNIVERSUM-EU, spol. s r. o. (www.universum-eu.sk)
and Historical society of royal town Prešov

ISSN 1337-0707

